

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ПАРАДИГМА ПІЗНАННЯ: ГУМАНІТАРНІ
ПИТАННЯ
№ 2(5), 2015
ЗАСНОВАНО У 2014 РОЦІ
ВИХІД З ДРУКУ: ВІСІМ РАЗІВ НА РІК
Засновники**

**THE SCIENTIFIC JOURNAL
PARADIGM OF KNOWLEDGE:
HUMANITARIAN ISSUES
№ 2(5), 2015
WAS FOUNDED IN 2014
IT IS ISSUED EIGHT TIMES A YEAR
Founder**

Центр міжнародного наукового
співробітництва «ТК Меганом» (м. Київ)

Center for International Scientific
Cooperation "TK Meganom"

кафедра філософських та соціальних наук
Чернівецького торговельно-економічного
інституту Київського Національного
торговельно-економічного університету

Department of Philosophy and Social
Sciences Chernivtsi Trade and
Economics Institute Kyiv National
Trade and Economic University

кафедра суспільно-політичних наук
Вінницького національного технічного
університету

Department of social and political
sciences, Vinnytsia National
Technical University

Інститут наукового прогнозування
(м. Київ)
Інститут реклами (м. Київ)

Institute of Scientific Forecasting
(Kyiv)
Universities' Institute of Advertising
(Kyiv)

Кримський інститут економіки та
господарського права (Севастопольська
філія)
Громадська організація "Асоціація
"Аналітикум" (м. Вінниця)

Crimean Institute of Economics and
Commercial Law (Sevastopol branch)
NGO "Association "Analitikum"
(Vinnytsia)

Міжнародне товариство прав людини
(Українська секція)
Українське товариство російської
культури "Русь"

International Society for Human
Rights (Ukrainian section)
Ukrainian Society of Russian Culture
"Rus"

Журнал включено до
наукометричної бази

даних «Російський індекс наукового
цитування» («РІНЦ SCIENCE INDEX»)
Ліцензійний договір № 260-04/2014
від 28.04.2014

Registered by «РІНЦ
SCIENCE INDEX»

Registration Certificate № 260-
04/2014
dated 28.04.2014

Електронна версія журналу
[http://www.naukajournal.org/index.php/
Paradigm/](http://www.naukajournal.org/index.php/Paradigm/)

The electronic version
[http://www.naukajournal.org/
index.php/Paradigm/](http://www.naukajournal.org/index.php/Paradigm/)

Редакційна колегія:

Ореховський Вадим Оолегович, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри філософських і соціальних наук Чернівецького торговельно - економічного інституту Київського Національного торговельно - економічного університету; Головний редактор;

Чікарькова Марія Юріївна, доктор філософських наук, професор, кандидат філологічних наук, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Корнієнко Валерій Олександрович, доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, президент Асоціації "Аналітикум ", завідувач кафедри суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Денисюк Світлана Георгіївна, доктор політичних наук, кафедра суспільно - політичних наук Вінницького національного технічного університету;

Прищенко Світлана Валеріївна, доктор наук у галузі дизайну, професор кафедри графічного дизайну і реклами Інституту реклами, член Спілки дизайнерів України;

Абрамович Семен Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, академік АН Вищої освіти України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, завідувач кафедри слов'янської філології та загального мовознавства;

Іваницька Наталія Борисівна, доктор філологічних наук, професор, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, завідувач кафедри сучасних європейських мов;

Андрієнко Олена Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Донецький національний університет, доцент кафедри філософії;

Дулин Петро Георгійович, доктор філософських наук, Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського, завідувач кафедри філософії;

Криницький Ігор Євгенович, доктор юридичних наук, професор, завідувач науково- дослідної лабораторії № 1, Науково-дослідний інститут фінансового права;

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Круль Петро Франкович, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри інструментально-виконавського мистецтва Інституту культури і мистецтв Прикарпатського університету ім. В. Стефаника;

Циганенко Лілія Федорівна, доктор історичних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, декан факультету української філології та історії, завідувач кафедри всесвітньої історії;

Робак Ігор Юрійович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, Харківський національний медичний університет;

Нікітенко Костянтин Вікторович, доктор історичних наук, завідувач кафедрою менеджменту мистецтва, Львівська національна академія мистецтв;

Іліаді Олександр Іванович, доктор філологічних наук, професор, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка;

Амурський Е. Е., кандидат педагогічних наук, директор Інституту наукового прогнозування, академік МАБЕТ;

Юрій Михайло Федорович, доктор історичних наук, професор, академік АН України, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Безаров Олександр Троянович, кандидат історичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Докаш Оксана Юріївна, кандидат політичних наук, доцент, Чернівецький торговельно - економічний інститут Київського Національного торговельно - економічного університету;

Биков А. Н., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту законодавства Верховної Ради України;

Бикова Т. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова;

Бадалов Олег Павлович, кандидат мистецтвознавства, Чернігівський інститут мистецтв та менеджменту культури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв;

Станіславська Катерина Ігорівна, доктор мистецтвознавства, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв;

Журнал зареєстровано в міжнародному каталозі періодичних видань
Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Міжнародна індексація журналу:

РІНЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

POLISH SCHOLARLY BIBLIOGRAPHY

GOOGLE SCHOLAR

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ПРАВА ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

УДК: 341.944

ІНСТИТУТ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ВІД ЧАСІВ РИМСЬКОГО ПРАВА ДО РЕГЛАМЕНТУ РИМ II

Трощенко І. О.

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені
Т. Шевченка, м. Київ, Україна

Прийняття Регламенту (ЄС) №864/2007 Європейського парламенту і Ради від 11 липня 2007 року про право, що застосовується до недоговірних зобов'язань стало важливим етапом законодавчої та доктринальної еволюції інституту недоговірних зобов'язань. Аналіз історичного розвитку цього інституту дозволяє зрозуміти підходи, що були покладені в основу сучасного розуміння підстав виникнення тих чи інших недоговірних зобов'язань, підходів до класифікації недоговірних зобов'язань та їхнього закріплення як у законодавстві країн континентальної Європи так у європейських країнах англосаксонської системи права.

Ключові слова: Регламент «Рим II», недоговірні зобов'язання, класифікація недоговірних зобов'язань, недоговірні зобов'язання у римському праві, делікти

Трощенко И. А. Институт договорных обязательств в европейской правовой системе со времен римского права до регламента Рим II/ Институт международных отношений Киевского национального университета имени Т. Шевченко, г. Киев, Украина

Принятие Регламента (ЕС) №864/2007 Европейского парламента и Совета о праве, применимом к договорным обязательствам стало

важным этапом законодательной и доктринальной эволюции института недоговорных обязательств. Анализ исторического развития данного института позволяет понять подходы, положенные в основу современного понимания оснований возникновения тех или иных недоговорных обязательств, подходов к классификации недоговорных обязательств и их закрепления, как в законодательстве стран континентальной Европы, так и в европейских странах англо-саксонской системы права.

Ключевые слова: Регламент «Рим II», недоговорные обязательства, классификация недоговорных обязательств, недоговорные обязательства в риском праве, деликты

Troshchenko I. O. Non-contractual obligations in the European legal system from the times of Roman law to Rome II Regulation/ Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine

The adoption of Regulation (EC) №864 / 2007 of the European Parliament and Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations became an important step in the legislative and doctrinal evolution of non-contractual obligations. Analysis of the historical development of this institution helps to understand the approaches that were the basis for the modern understanding of the grounds of certain non-contractual obligations, approaches to the classification of non-contractual obligations and their implementation in the legislation of continental Europe as well as in European countries of Anglo-Saxon legal system.

Keywords: Regulation "Rome II", non-contractual obligations, classification of non-contractual obligations, non-contractual obligations in Roman law, torts

Вступ.

Витоки колізійного регулювання деліктних зобов'язань, які є найдавнішим різновидом недоговірних зобов'язань, можна простежити ще у стародавньому світі. Відзначається, що інститут колізійного регулювання був практично невідомий у Римській імперії, оскільки при регулюванні

конкретних суспільних відносин система права Риму виходила з того, що вона є єдиною системою правових норм. Актуалізація колізійних питань пов'язана із падінням Римської імперії, на колишній території якої німецькі племена і завойовані ними народи жили разом, але керувались різним правом.

Протягом багатьох століть після падіння Римської Імперії, на теренах Європи відбувалась рецепція римського права, яке продовжувало діяти на частині території, що раніше входила до складу Римської імперії (південна Франція, Італія, Іспанія тощо), і за яким визнавалось значення звичаю, хоча поруч з ним діяли численні місцеві писані та неписані джерела права. Римське вчення про зобов'язальне право справило вирішальний вплив на розвиток інституту недоговірних зобов'язань у європейських правових системах.

Найширше римське право використовувалось у феодальній Німеччині, де відсутність єдиного зводу законів примушувала суддів все частіше звертатись до Кодексу Юстиніана (533 р.), а імператор Фрідріх I (XII ст.) навіть оголосив римське право «всесвітнім правом».

Численні пам'ятки середньовічного права здебільшого мали казуїстичний характер, а викладення у них питань зобов'язального права, зокрема недоговірних зобов'язань, як правило, обмежувалось зобов'язаннями з деліктів. Наприклад, у «Саксонському зерцалі» (XIII ст.) значне місце відводиться зобов'язальному праву, але у зв'язку із слабким розвитком товарно-грошових відносин, більша увага приділялась не договірним, а деліктним зобов'язанням, що впливали із спричинення шкоди у сфері сільського господарства [1, с.204-205].

У літературі відзначається, що зобов'язальне право остаточно сформувалось у його сучасному вигляді з прийняттям Цивільного Кодексу Наполеона (1804 р.) та Німецького Цивільного Уложення (1900 р.) [2, с.6]. Обидва кодифікаційних акти істотно вплинули на розвиток всього європейського цивільного права і з певними змінами та доповненнями чинні

й нині та відомі як Французький Цивільний Кодекс (далі – ФЦК) та Німецький Цивільний Кодекс (далі – НЦК).

В основу інституту зобов'язального права Цивільного Кодексу Наполеона було покладено теоретичні міркування, викладені у «Трактаті про зобов'язання» (1760 р.) Робера Жозефа Пот'є. У цій праці фактично була запропонована римська класифікація зобов'язань з їх поділом на зобов'язання, що виникають з договорів, деліктів, квазідоговорів та квазіделіктів. Разом із тим, Пот'є Р.Ж. дещо удосконалив визначення квазідоговору (*quasi-contrat*), яке міцно увійшло у французьку цивілістику на тривалий час. На його думку, квазідоговір – це дозволена дія особи, яка зобов'язує цю особу у відношенні іншої або зобов'язує іншого у відносинах з цією особою, за відсутності між сторонами будь-якої угоди. У підсумку він робить висновок, що закон або справедливість, які пов'язані з дією, породжують зобов'язання. Делікти та ніби делікти Пот'є Р.Ж. визначає як дії, якими будь-хто навмисно або злісно (делікт), або в силу необережності (квазіделікт) завдав шкоду іншому. Крім того, він був одним із перших дослідників, хто фактично поставив запропоновану римським приватним правом класифікацію зобов'язань під сумнів, адже він розпочав дискусію про закон (природний та позитивний), як підставу виникнення будь-яких зобов'язань. Зокрема, на його погляд, закон, принаймні опосередковано, є підставою будь-якого зобов'язання через посередництво певних фактів, з якими він пов'язує виникнення зобов'язання [3, с.90].

У Цивільному Кодексі Наполеона узагальнюючого визначення поняття «недоговірні зобов'язання» немає, а недоговірним зобов'язанням присвячений Титул IV Книги III «Про зобов'язання, які виникають без договору» (статті 1370-1386). У цьому Титулі Глава I присвячена ніби договорам, а Глава II правопорушенням і ніби правопорушенням [4].

У статті 1370 наводиться класифікація недоговірних зобов'язань, зокрема, у ній відзначається, що «деякі зобов'язання виникають без наявності

будь-якої угоди ні з боку того, хто зобов'язується, ні з боку того, перед ким зобов'язуються». При цьому зобов'язання поділяються на ті, що: 1) виникають лише в силу закону (зобов'язання між двома сусідніми власниками або зобов'язання опікунів та інших, які не можуть відмовитись від покладених на них обов'язків); 2) виникають із особистих дій того, хто видається зобов'язаним (випливають із ніби договорів, або із правопорушень, або з ніби правопорушень).

У статті 1371 вміщено визначення ніби договору: «ніби договором є суто добровільні дії людини, з яких випливає будь-яке зобов'язання перед третьою особою й іноді взаємне зобов'язання сторін». При цьому аналіз норм, присвячених ніби договорам свідчить, що ФЦК під це поняття підводить дві групи зобов'язань: по-перше, зобов'язання із діяльності у чужому інтересі без доручення – статті 1372-1375 (*negotiorum gestio* римського права) та, по-друге, зобов'язання повернути неналежно сплачене – статті 1376-1381 (*condictio indebiti* римського права).

Зобов'язання з деліктів (правопорушень) та квазіделіктів врегульовані у статтях 1382-1386 ФЦК. Зокрема, у статті 1382 ФЦК знайшов закріплення принцип генерального делікту, який був не відомий римському приватному праву. У цій статті передбачено, що «будь-яка дія людини, яка завдає шкоди іншому, зобов'язує того, з вини кого завдана шкода, до її відшкодування» [4].

Закріплення системи генерального делікту у ФЦК мало не абияке значення для подальшого розвитку інституту недоговірних зобов'язань, а цей принцип в майбутньому був відтворений у цивільному законодавстві багатьох країн.

Згідно статті 1384 ФЦК за квазіделікти відповідальність настає «не лише за шкоду, яку будь-хто спричинив своїми діями, але й за шкоду, яка спричинена діями осіб, за яких він повинен відповідати, або речами, які знаходяться під його наглядом» [4]. Отже, недоговірні зобов'язання за

Французьким Цивільним Кодексом можна поділити на зобов'язання: з квазідоговору; делікту; квазіделікту та закону.

ФЦК був написаний лаконічною мовою, але цей недолік зумовив і можливість його широкої інтерпретації судом, тому сучасне цивільне право Франції значною мірою було створено рішеннями Касаційного Суду Франції. Наприклад, у сфері недоговірних зобов'язань загальний позов про вилучення збагачення був вироблений судовою практикою за результатом розгляду у 1892 р. справи за позовом продавця добрива. Суд визнав, що землевласник збагатився за рахунок використаних на його землі добрив і тому повинен відшкодувати їх вартість. Цей позов не був врегульований у жодній нормі закону, але судова практика касаційного суду, спираючись на традицію, визначила умови, що дозволяли подати такий позов, а саме: 1) перехід певного майна із сфери однієї людини до іншої; 2) відсутність законної підстави для такого переміщення; 3) субсидіарний характер позову [5, с. 37-38].

Прийняття Цивільного Кодексу у Франції дало новий поштовх для вивчення багатьох питань цивілістики, зокрема, і недоговірних зобов'язань. Найбільшу дискусію, яка була продовжена і в XX ст., викликало виокремлення у самостійну групу зобов'язань з квазідоговорів. Характеризуючи квазідоговори, російський юрист Победоносцев К.П. відзначає, що підставою зобов'язання у даному випадку є не щось подібне договору, якого насправді немає, а особлива засада юридичної відповідальності. У російському дореволюційному праві, наприклад, до квазідоговорів відносили відшкодування корисного прирощення, зробленого у майні, корисне управління чужою справою або майном без доручення, право повернення помилково сплаченого [6, с. 1672-1673].

Французький юрист Ларомб'єр вважав, що зобов'язання з контрактів є зобов'язаннями з закону (*ex lege*), а, на думку іншого французького цивіліста Годеме Е., такий підхід навпаки не має достатнього теоретичного підґрунтя.

Останній у своїй праці, присвяченій теорії зобов'язань, підтримує ідею виділення ніби договорів у окрему групу і відзначає, що зобов'язання із ніби договорів не можуть бути віднесені до групи зобов'язань *ex lege*, адже вони не впливають безпосередньо з закону, оскільки для їх виникнення потрібна відповідна дія людини. До ніби договорів Годеме Е. відносить, перш за все, ведення чужих справ без доручення, сплату неналежного та безпідставне збагачення. Таким чином він доповнює перелік ніби договорів, порівняно із закріпленим у ФЦК третім видом зобов'язань (безпідставне збагачення), який був введений у французьке цивільне право лише судовою практикою.

Ще один французький цивіліст – Планіоль М., вважав, що зобов'язання, які виникають з квазідоговорів, деліктів та квазіделіктів у кінцевому рахунку засновані на законі, тому всі зобов'язання можна поділити на дві групи за підставами виникнення: з договору та закону. Подібна думка була висловлена і російськими дореволюційними юристами. Наприклад, Побєдоносцев К.П. вважав, що зобов'язання за їх походженням слід поділяти на ті, що виникають із взаємної угоди, тобто внаслідок договору, і ті, що виникають внаслідок вільної односторонньої дії, тобто з закону [6, с.1272].

У німецькій правовій думці XIX ст. висловлювались різні, а часом протилежні підходи до визначення підстав виникнення недоговірних зобов'язань. Так, відомий німецький юрист, засновник історичної школи права, Фрідріх Карл фон Совін'ї, який обстоював рецепцію римського права, у своїй роботі «Зобов'язальне право» відзначає, що недоговірні зобов'язання за підставами виникнення слід поділяти на ті, що виникають з: делікту; квазідоговору; квазіделікту [7, с. 370-373]. Інший представник німецької правової науки – Генріх Дернбург у своїй класичній праці «Пандекти. Зобов'язальне право» поділяє зобов'язання на дві групи: засновані на юридичному правочині і не засновані на ньому [8, с. 14]. Професор берлінського університету Барон, критикуючи усталену класифікацію недоговірних зобов'язань, відзначав, що вислови «квазідоговір» або

«квазіделікт» взагалі не вказують на підстави виникнення цих зобов'язань, тому, на його думку, із всіх підстав зобов'язань доцільно залишити дві: договір і правопорушення [9, с.200].

До недоговірних зобов'язань представником німецької правової науки Рудольфом фон Ієрінгом були віднесені зобов'язання із так званої переддоговірної відповідальності, які охоплюються терміном «*culpa contrahendo*». Доктрина «*culpa contrahendo*» у сучасному праві була вперше сформульована ним у 1861 році у статті «*Culpa contrahendo* або відшкодування збитків по недійсним або таким що не набули остаточного оформлення договорам». Ієрінг Р. відзначав, що укладення контракту викликає не лише обов'язок щодо його виконання, але (якщо подібний результат виключений у силу якоїсь правової перешкоди) за певних умов і обов'язок відшкодування шкоди. На його погляд, у відповідності із римським і сучасним значенням, вислів «нікчемність» контракту означає лише відсутність результату, але не відсутність наслідків договору взагалі. Іншими словами Ієрінг Р. висунув тезу про те, що збитки, завдані добросовісній стороні у переговорах внаслідок недобросовісних дій другої сторони, які призвели до не укладення контракту або до його нікчемності, підлягають відшкодуванню недобросовісною стороною [10]. Разом із тим, ця концепція стосувалась в основному договорів, які були укладені внаслідок помилки і не застосовувалась до випадків зриву перемовин.

Ця прогалина була усунута дещо пізніше французьким вченим Раймоном Салейлем, який у 1907 р. висунув тезу про те, що коли сторони вступили у перемовини, вони повинні діяти добросовісно, і ніхто не може безпідставно вийти з перемовного процесу без компенсації другій стороні понесених збитків. Саме такий доповнений підхід було імplementовано у законодавство більшості країн і нині ця концепція застосовується у цивільному праві Німеччини, Франції, Австрії, Швейцарії, Італії та ін. У системі континентального права переддоговірна відповідальність охоплюється

доктриною «duty of good faith», яка за своїм змістом є більш широкою, ніж німецька доктрина «culpa in contrahendo».

Німецьке Цивільне Уложення, а нині НЦК, до недоговірних зобов'язань відносить: деліктну, або недозволену поведінку; ведення справ без доручення; неправомірне збагачення. У сучасній німецькій правовій доктрині всі ці недоговірні зобов'язання також відносять до зобов'язань, що виникають в силу закону, класифікуючи тим самим зобов'язання на ті, що виникають з юридичного правочину та із закону [11, с. 358].

Отже, німецький законодавець відмовився від складної конструкції квазідоговорів та квазіделіктів, яка була закріплена у ФЦК. Крім того, питання недоговірних зобов'язань знайшли більш детальну регламентацію, наприклад, якщо ФЦК містить лише п'ять статей (статті 1382-1386), які регулюють деліктну відповідальність, то у НЦК їй присвячено тридцять один параграф (§ 823-853). Положення чинного НЦК фактично охоплюють всі основні види недоговірних зобов'язань, які відомі сучасному європейському цивільному праву, тому зупинимось на них більш предметно.

Ведення справ без доручення регламентується § 677 НЦК та ін. У цивільно-правовій доктрині Німеччини відрізняють чотири типи ведення справ без доручення, а саме: ведення справ, що відповідає інтересам і дійсній волі особи, що могла доручити ведення справ; не вповноважене ведення справ; помилкове ведення справ; ведення справ, що сприймається як власне. Сучасний німецький вчений Шлехтрім П. вважає, що НЦК регулює ведення справ без доручення, які можуть бути об'єднані одним загальним критерієм: відсутність зобов'язальних відносин між «господарем» справи і особою, якою б ця особа була вповноважена на ведення справ.

Другий різновид недоговірних зобов'язань за НЦК – безпідставне збагачення – розглядається у німецькому праві як один з найбільш складних і одночасно таких, що досить часто застосовується на практиці видів зобов'язань, адже він охоплює багато різноманітних ситуацій. Загальна

характеристика інституту безпідставного збагачення наведена у частині 1 § 812: «хто шляхом виконання дій іншого або в інший спосіб без правових підстав придбаває щось на його кошти, зобов'язаний до повернення. Цей обов'язок разом з дією існує і тоді, коли правова підстава відпадає пізніше або не настає ефект, що визначається настанням правочину». На цій основі німецьким професором Клюнцінгером Е. пропонується класифікація недоговірних зобов'язань із безпідставного збагачення на дві великі групи: 1) вимоги про повернення з безпідставного збагачення, що виникло внаслідок дії; 2) вимоги про повернення з безпідставного збагачення з інших підстав. При цьому до першої групи на підставі частини 1 і 2 § 812 та частини 1 § 817 НЦК віднесено такі підстави як: виконання без правової підстави (наприклад, нікчемний договір купівлі-продажу); виконання за ненастання обумовленого результату (наприклад, отримання грошей в очікуванні спадщини); виконання за підстав, які з часом зникли (повернення речі при отриманні страхових виплат за неї); виконання за ганебної підстави (наприклад, отримання хабара). До другої групи, на підставі частини 1 § 812 та частини 1 і 11 § 816 НЦК віднесено: вимогу внаслідок втручання та збагачення; з безпідставного прийняття боргу; з безпідставного використання майна; розпорядження не уповноваженої особи.

Третій різновид недоговірних зобов'язань – недозволена поведінка, або зобов'язання із завдання шкоди. У загальному вигляді у НЦК визнано, що неправомірна поведінка (делікт) має наслідком зобов'язальні відносини в силу закону – фактом вчинення складів діянь, передбачених деліктним зобов'язанням. При цьому у літературі відзначається, що врегулювання відшкодування шкоди, що завдана потерпілому правопорушенням є досить складним. Основні риси цього інституту у найбільш загальній характеристиці наступні: повинна мати місце протиправність; зазвичай необхідною є наявність вини (але можлива відповідальність без вини); правовий припис міститься у НЦК або поза ним; коло цінностей, що заміщуються, є доволі

широким; вимоги можуть бути спрямовані на утримання від дії або припинення дій [11, с. 359-363]. Крім того, особливістю недоговірних деліктних зобов'язань у Німеччині є те, що деліктна відповідальність настає не лише внаслідок вчинення правопорушень, склади яких безпосередньо закріплені у законі, але й у тих випадках, коли спричинення шкоди є наслідком будь-яких протиправних дій (абз. 1 § 823 НЦК). Така система отримала назву системи змішаного делікту і, крім Німеччини, зустрічається у законодавстві деяких інших європейських країн, наприклад, Швейцарії.

Наведені положення правової доктрини та законодавства Франції і Німеччини в цілому дають уявлення про розвиток та сучасний стан інституту недоговірних зобов'язань на території континентальної Європи.

У правовій доктрині зарубіжних, зокрема, європейських країн, відсутнє єдине визначення недоговірних зобов'язань. Як правило, виділяють дві групи недоговірних зобов'язань: перша – там, де неправомірність діяння становить істотну підставу виникнення відповідальності (недобросовісна конкуренція, дифамація), і друга – там, де неправомірність діяння відсутня. Перша група – делікти, є більш відомою і є більшою за своїм обсягом, проте це не означає, що можна залишити поза увагою і другу групу зобов'язань, яку в деяких правових системах називають квазіделіктами і до якої відносять безпідставне збагачення та переддоговірну відповідальність [12].

Отже, спільною рисою недоговірних зобов'язань є те, що вони виникають не з договору, а з порушення обов'язку, визначеного об'єктивним правом там, де не існує юридичного зв'язку між сторонами, а є лише фактичний зв'язок.

Разом із тим, зарубіжні автори, зокрема, Зімерман Р., відзначають, що підстави виникнення зобов'язання є найбільш делікатним, і межа між ними в багатьох аспектах є нечіткою. Те, що вважається договірною відповідальністю в одних країнах, може бути віднесене до сфери делікту в інших і навпаки, а в деяких випадках спроби класифікації, взагалі,

відмітаються, коли підстави відповідальності знаходяться поза будь-якими категоріями [13, с.923].

Розглядаючи інститут недоговірних зобов'язань, не можна оминати увагою особливості його правового регулювання у Англії, цивільному праву якої невідомий інститут зобов'язального права у його римській традиції. Зокрема, у Англії відсутнє законодавство, яке встановлює загальні принципи, включаючи систему виникнення зобов'язань. Тому поділ зобов'язань на види має виключно доктринальний характер. Найбільш поширеною класифікацією зобов'язань, залежно від підстав їх виникнення, є поділ зобов'язань на ті, що виникають з договору, делікту, квазідоговору та інших підстав [14, с.253].

Значну специфіку має і відповідальність за деліктними зобов'язаннями, адже англійському праву не відомий принцип генерального делікту, який визнано у Франції та інших країнах континентальної Європи. Як відзначає Едуард Дженкс, у сфері цивільних правопорушень (tort) немає загальної доктрини про цивільні правопорушення. Більше того, на його думку, у деяких випадках немає і суворого принципу, на підставі якого можна було б відрізнити дії, які є правопорушенням від дій, що не є правопорушеннями [15, с. 378]. Правове регулювання цієї сфери недоговірних зобов'язань майже повністю відноситься до загального права і здебільшого здійснюється прецедентним правом, а законами регламентуються лише окремі аспекти зобов'язань із завдання шкоди. Англійська система самостійних фактичних складів цивільних правопорушень, за відсутності загального поняття цивільного правопорушення, отримала назву системи сінгулярних деліктів.

Інститут недоговірних зобов'язань є предметом і міжнародного приватного права, хоча у сучасній доктрині міжнародного приватного права відсутнє єдине визначення поняття недоговірних зобов'язань, які ще позначають як транскордонні недоговірні зобов'язання. Показовим у цьому аспекті є відсутність визначення поняття «недоговірні зобов'язання» у положеннях прийнятого в рамках ЄС в 2007 р. Регламенту ЄС «Про право,

застосовне до недоговірних зобов'язань» (далі – «Рим II»), який врахував весь передовий досвід колізійного регулювання недоговірних транскордонних зобов'язань. Зокрема, у пункті 11 «Рим II» зазначено, що поняття недоговірного зобов'язання є неоднаковим у різних державах-членах. Тому в цілях цього Регламенту воно повинно розглядатися як автономне поняття [16].

Разом із тим, представники науки міжнародного приватного права фактично одностайні в тому, що недоговірні відносини виникають, по-перше, між особами, які не перебувають у договірних відносинах, по-друге, особи можуть бути пов'язані договором, але шкода заподіюється не в зв'язку з порушенням договірних зобов'язань.

Дмитрієва Г. К. підкреслює, що виникнення недоговірних транскордонних зобов'язань, на відміну від договірних зобов'язань, не обумовлені угодою сторін, а виникають на підставі інших юридичних фактів. Серед недоговірних зобов'язань у науці традиційно виділяються зобов'язання із заподіяння шкоди, що виникають із неправомірних дій (деліктів) учасників цивільних відносин [17, с.424]. Пізніше в категорію недоговірних транскордонних зобов'язань були включені зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт, послуг, зобов'язання із безпідставного збагачення, з недобросовісної конкуренції. Щодо класифікації недоговірних зобов'язань, то у найбільш розгорнутому вигляді вона подана у «Рим II», де передбачені наступні види недоговірних зобов'язань: відповідальність за продукцію; недобросовісна конкуренція і дії, що обмежують добросовісну конкуренцію; заподіяння шкоди навколишньому середовищу; порушення прав інтелектуальної власності; відповідальність за проведення страйку і локауту; безпідставне збагачення, дія в чужому інтересі без доручення та *culpa in contrahendo*.

Отже, у рамках науки міжнародного приватного права для класифікації та характеристики недоговірних зобов'язань фактично застосовуються ті ж підходи, що і в межах цивільного права.

Висновки.

Доробок римських юристів мав вирішальний вплив на формування сучасного інституту недоговірних зобов'язань, адже запропонована ними класифікація підстав виникнення та основні види недоговірних зобов'язань у значній мірі, хоча й з певною модифікацією, знайшли закріплення у цивільному законодавстві європейських країн.

На сучасному етапі становлення інституту недоговірних зобов'язань у міжнародному приватному праві найбільш вичерпно цей інститут закріплено у Регламенті ЄС про право, що застосовується до недоговірних зобов'язань (Регламент Рим II), а уніфікація правового регулювання шляхом прийняття універсальних та регіональних міжнародно-правових актів у сфері недоговірних зобов'язань, до яких також відносять і Регламент Рим II, стала особливістю розвитку сучасного міжнародного приватного права у сфери недоговірних зобов'язань.

Література:

1. *Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования / отв. ред. В. М. Корецкий.* – М.: Наука, 1985
2. *Кулаков В. В. Обязательства и осложнение его структуры в гражданском праве России / Монография. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: РАП: Волтерс Клувер, 2010*
3. *Агарков М. М. Обязательство по советскому праву. – М.: Типография «Известий Советов депутатов трудящихся СССР», 1940*
4. *Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. В. Захватаева. – К.: Истина, 2006*
5. *Ушивцева Д. А. Обязательства вследствие неосновательного обогащения. Вопросы теории и практики. – 2-е изд., перероб. и доп. – М.: Статут, 2008*

6. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. 3 тома. – С.-Петербург, Синодальная типография, 1896
7. Савиньи Ф. К. Обязательственное право / пер. с нем. В. Фуже и Н. Мандро. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004
8. Дернбург Г. Пандекти. Обязательственное право. Том 2. Выпуск третий русского перевода. – М., 1911
9. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права/ Г. Ф. Шершеневич. – Казань, 1894
10. Vladimir Monsalve-Caballero *The Legal and Historical Panorama of Culpa in Contrahendo at Contractual Negotiations/Revista de Derecho*, No 39, 2013: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://rcientificas.uninorte.edu.co/index.php/derecho/article/view/5660/4087>
11. Жалинский А., Рёрих А. Введение в немецкое право. – М.: Спарк, 2001
12. VALDHANS, Jiří and Petra MYŠÁKOVÁ. *Conflict Rules for Delicts and Quasi-Delicts (Conflict Rules for Delicts and Quasi-Delicts)*. In *Europeanization of the national law, the Lisbon Treaty and some other legal issues*. I. Brno: Masarykova univerzita, 2008
13. Reinhard Zimmermann *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition* Publisher: Oxford University Press, USA; New edition edition (September 26, 1996)
14. Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учебник. Изд. 3-е перераб. и доп. / Отв. ред. Е. А. Васильев. – М.: «Международные отношения», 1993
15. Дженкс Едуард. Английское право (Источники права. Судостроительство. Судопроизводство. Уголовное право. Гражданское право.) / Э. Дженкс; пер. и предисл.: Л. А. Луиц; предисл.: М. М. Исаев. – М.: Юриздат, 1947
16. Регламент (ЕС) №864/2007 Европейского парламенту і Ради від 11 липня 2007 року про право, що застосовується до недовірних зобов'язань

(«Рим II»): [Електрон. ресурс]. – Режим доступа:
<http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/collision/vnedogovornoe.htm>

17. Международное частное право/ под. ред. Г. К. Дмитриевой. – М., 2010

References:

1. Saksonskoe zertsalo. Pamiatnik, kommentarii, issledovaniia [Text] / otv. red. V. M. Koretskii. – M.: Nauka, 1985
2. Kulakov V. V. Obiazatelstva i oslozhenie ego struktury v hrazhdanskom prave Rossii / Monografiia. – 2-e Izd., pererab. i dop. – M.: RAP: Volters Kluver, 2010
3. Aharkov M. M. Obiazatelstvo po sovetskomu pravu. – M.: Tipografiia «Izvestii Sovetov deputatov trudiashchikhsia SSSR», 1940
4. Hrazhdanskii kodeks Frantsii (Kodeks Napoleona) / Per. V. Zakhvataeva. – K.: Istina, 2006
5. Ushyvtseva D. A. Obiazatelstva vsledstviu neosnovatelnoho obohashcheniia. Voprosi teorii i praktiki. – 2-e izd., pererob. i dop. – M.: Statut, 2008
6. Pobedonostsev K. P. Kurs hrazhdanskogo prava. 3 toma. – S.-Peterburh, Sinodalnaia tipografiia, 1896
7. Savini F. K. Obiazatelstvennoe pravo / per. s nem. V. Fuzhe i N. Mandro. – SPb.: Izdatelstvo «Yuridicheskii tsentr Press», 2004
8. Dernburh H. Pandekty. Obiazatelstvennoe pravo. Tom 2. Vypusk tretii ruskoho perevoda. – M., 1911
9. Shershenevich H. F. Uchebnik russkogo hrazhdanskogo prava/ H. F. Shershenevich. – Kazan, 1894
10. Vladimir Monsalve-Caballero The Legal and Historical Panorama of Culpa in Contrahendo at Contractual Negotiations/Revista de Derecho, No 39, 2013: [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupa:
<http://rcientificas.uninorte.edu.co/index.php/derecho/article/view/5660/4087>
11. Zhalinskij A., Ryorikh A. Vvedenie v nemeckoe pravo. – M.: Spark, 2001
12. VALDHANS, Jiří and Petra MYŠÁKOVÁ. Conflict Rules for Delicts and Quasi-Delicts (Conflict Rules for Delicts and Quasi-Delicts). In Europeanization of the

national law, the Lisbon Treaty and some other legal issues. I. Brno: Masarykova univerzita, 2008

13. Reinhard Zimmermann *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition* Publisher: Oxford University Press, USA; New edition edition (September 26, 1996)

14. *Ghrazhdanskoe i torghovoe pravo kapitalisticheskikh ghosudarstv: Uchebnik. Izd. 3-e pererab. i dop. / Otv. red. E. A. Vasilj'ev. – M.: «Mezhdunarodnye otnoshenija», 1993*

15. Dzhenks Eduard. *Anghlijskoe pravo (Istochniki prava. Sudoustrojstvo. Sudoproizvodstvo. Ugholovnoe pravo. Ghrazhdanskoe pravo.) / E. Dzhenks; per. i predisl.: L. A. Lunc; predisl.: M. M. Isaev. – M.: Jurizdat, 1947*

16. Reghlament (JeS) №864/2007 Jevropejskogho parlamentu i Rady vid 11 lypnja 2007 roku pro pravo, shho zastosovujetjsja do nedoghovirnykh zobov'jazanj (“Rym II”): [Elektron. resurs]. – Rezhym dostupa:

<http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/collision/vnedogovornoe.htm>

17. *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo/ pod. red. Gh.K. Dmitrievoj. – M., 2010*

УДК: 323.17

НОВА ХВИЛЯ РЕФЕРЕНДУМІВ ЩОДО САМОВИЗНАЧЕННЯ: ПРИЧИНИ ТА МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ

Далявська Т. П.

асистент кафедри суспільних наук, здобувач ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Проаналізовано нову хвилю референдумів щодо самовизначення, яка сколихнула майже всю Європу в 2014 році. З'ясовано вплив зовнішніх та внутрішніх чинників нової хвилі референдумів щодо самовизначення, їх можливі наслідки, зокрема, ймовірне народження низки нових

держав/державоподібних утворень (як визнаних, так і невизнаних міжнародною спільнотою). Дослідження було проведено за допомогою кейс-методу та порівняльного аналізу. Визначено, що причини, які спонукають етнонаціональні меншини шукати шляхи для поліпшення їх становища можуть бути найрізноманітнішими. Одним із цих шляхів виступають референдуми щодо самовизначення.

Ключові слова: референдум, незалежність, право самовизначення народів, невизнані держави, невизнані державоподібні утворення, міжнародне визнання

Далаявская Т. П. Новая волна референдумов о самоопределении: причины и возможные последствия / ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК», Украина, Киев.

Проанализировано новую волну референдумов о самоопределении, что всколыхнула почти всю Европу в 2014 году. Выяснено влияние внешних и внутренних факторов новой волны референдумов о самоопределении, их возможные последствия, в частности, вероятно рождения ряда новых государств/государствоподобных образований (как признанных, так и непризнанных международным сообществом). Исследование было проведено с помощью кейс-метода и сравнительного анализа. Определено, что причины, побуждающие этнонациональные меньшинства искать пути для улучшения их положения, могут быть самыми разнообразными. Одним из этих путей выступают референдумы по самоопределению.

Ключевые слова: референдум, независимость, право о самоопределении народов, непризнанные государства, непризнанные государствоподобные образования, международное признание

Daliavska T. P. New wave of referendums on self-determination: causes and possible consequences / University «KROK», Ukraine, Kyiv.

The article is devoted to the new wave of self-determination referendums that almost has shaken the whole Europe in 2014. It was found the impact of external

and internal factors of self-determination referendums wave reactivation, their possible consequences, which can lead to emergence a number of new states/state-like entities (both recognized and unrecognized by the international community). The study was conducted by using the case-study method and comparative analysis. It was determined that the reasons that motivate ethno-national minorities to seek ways for improving their status and condition and ways itself may be quite different. One of these ways is self-determination referendums.

Keywords: referendum, independence, right of self-determination of peoples, unrecognized states, unrecognized state-like entities, international recognition

Вступ.

Народження нових держав/державоподібних утворень та процес їх визнання/невизнання все частіше стає об'єктом дослідження, як західних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, нова хвиля референдумів щодо самовизначення, яка впродовж останніх років сколихнула майже всю Європу і яка не завжди вкладається в досвід політичної практики та норми міжнародного права, вимагає ще більш ґрунтовного аналізу. Підтвердженням цієї дедалі міцніючої тенденції є те, що лише за останній рік у світі відбулось 6 референдумів щодо самовизначення: 16 квітня 2014 року — в Автономній Республіці Крим; згодом 16 березня 2014 року Венеція провела референдум про вихід зі складу Італії; 11 травня 2014 року референдум в «Луганській Народній Республіці» та «Донецькій Народній Республіці» (ЛНР, ДНР); 18 вересня 2014 року в Шотландії; а 9 листопада 2014 року в Каталонії. Варто також зазначити, що міжнародна спільнота реагує на кожен окремий референдум в межах загальноприйнятої політичної бази: деякі з них — визнаються легітимними, а деякі — ні. Можна висловити припущення, що неоднозначна позиція міжнародного співтовариства пов'язана не лише з унікальністю кожного конкретного випадку щодо процедури міжнародного визнання/невизнання, але й з низкою «лазівок», які виникають через ланцюжок не врегульованих питань щодо міжнародного визнання/невизнання

нових держав/державоподібних утворень. З вищезазначеного випливає, що міжнародна спільнота не проводить належної роботи щодо пошуку нових більш конструктивних, креативних шляхів, підходів і методів врегулювання проблем визнання/невизнання нових держав. Таким чином, зазначена позиція світового співтовариства не просто зберігає, а створює сприятливий ґрунт для народження чи ескалації існуючих етнополітичних конфліктів, які стають плацдармом для виникнення нових невизнаних держав/державоподібних утворень.

Автор даної статті погоджується з прогнозами деяких політологів щодо того, що політична карта Європи та й усього світу може кардинально змінитися та вважає за доцільне наголосити, що подібні зрушення вже відбуваються і така тенденція зростатиме у майбутньому. Відповідно, референдуми щодо самовизначення виступають однією з ознак можливого виникнення низки нових держав/державоподібних утворень, доля яких непередбачувана, оскільки залежить від багатьох внутрішніх та особливо зовнішніх чинників.

Проблеми застосування принципу самовизначення народів, зокрема, проведення референдумів щодо самовизначення та пов'язаного з цим феномену невизнаних держав були об'єктом дослідження багатьох зарубіжних вчених. Зокрема, серед них варті згадки: М. Геберт, Д. Гелденхейс, О. Маркедонов, Н. Касперсен М. Пітток, Д. Торранс, Н. Стюарт Верра, Дж. Хевітсон та багато інших. Значним внеском можна вважати ґрунтовні праці з цієї проблематики таких вітчизняних вчених, як О. В. Картунов, О. О. Маруховська та Г. М. Перепелиця та ін. Окремі теоретичні засади щодо легітимності проведення референдумів аналізують у своїх статтях та монографіях українські науковці В. П. Горбатенко, С. М. Дерев'янка, М. С. Кармазіна, О. М. Мироненко, М. В. Онішук, В. Ф. Погорілко та ін.

Виходячи з вищезазначеного, **метою статті** був аналіз впливу зовнішніх та внутрішніх чинників нової хвилі референдумів щодо самовизначення, з'ясування їх можливих наслідків, зокрема, ймовірного народження низки нових держав/державоподібних утворень (як визнаних, так і невизнаних міжнародною спільнотою).

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи процеси формування та трансформації вже існуючих, визнаних міжнародним співтовариством держав, слід визнати, що деякі з них пройшли через стадію проведення референдуму щодо свого самовизначення. Нагадаємо, що референдум — це форма волевиявлення народу з будь-яких найбільш вагомих питань внутрішньої чи зовнішньої політики [14]. Референдум щодо самовизначення — це форма волевиявлення народу з метою з'ясування його ставлення до таких важливих, складних, суперечливих, завжди дразливих і часто непередбачуваних за наслідками питань як: а) продовження існування у складі держави-метрополії; б) розширення і поглиблення процесів її децентралізації; в) отримання культурно-національної чи територіальної автономії; г) відокремлення від держави-метрополії з наступним створенням власної незалежної держави або приєднанням до якоїсь іншої тощо. Серед держав, які пройшли через стадію проведення референдуму щодо самовизначення, можна згадати наступні: Норвегія (1905 р.), Ісландія (1945 р.), Монголія (1945 р.), Північна Ірландія (1973 р.), Україна (1991 р.) та багато інших. Деякі з них були вдалими та ефективними: по-перше, явка населення була достатньою для того, щоб визнати референдум легітимним; по-друге, «за» незалежність проголосувала більша частина учасників референдуму; по-третє, проведений референдум був визнаний міжнародною спільнотою. Інші референдуми були менш ефективними і, або змусили прихильників самовизначення на деякий час відмовитись від ідеї створення своєї власної держави (не набрали належної кількості голосів «за» незалежність), або призвели до появи нових невизнаних держав/державоподібних утворень (у

зв'язку з невизнанням міжнародною спільнотою самого факту проведення референдуму та його результатів).

Досить слушною є теза, висловлена в монографії вітчизняного вченого С.М. Дерев'янка, про те, що «незалежність, отримана завдяки проведенню референдуму про незалежність, є справжньою... як результат вільного волевиявлення народу вона буде швидко визнана міжнародною спільнотою» [1, с. 387]. Проте, як засвідчують останні події, дане твердження є не досить коректним, оскільки для створення нової держави проведення референдуму недостатньо [9]. По-перше, необхідне міжнародне визнання легітимності проведення самого референдуму, а також його результатів, а по-друге, визнання нової держави/державоподібного утворення міжнародною спільнотою.

Слід також зазначити, що з кожним роком зростає кількість народів, які, згідно свого права на самовизначення, затвердженого Статтею 1 Статуту ООН, прагнуть провести референдум щодо самовизначення (рис. 1).

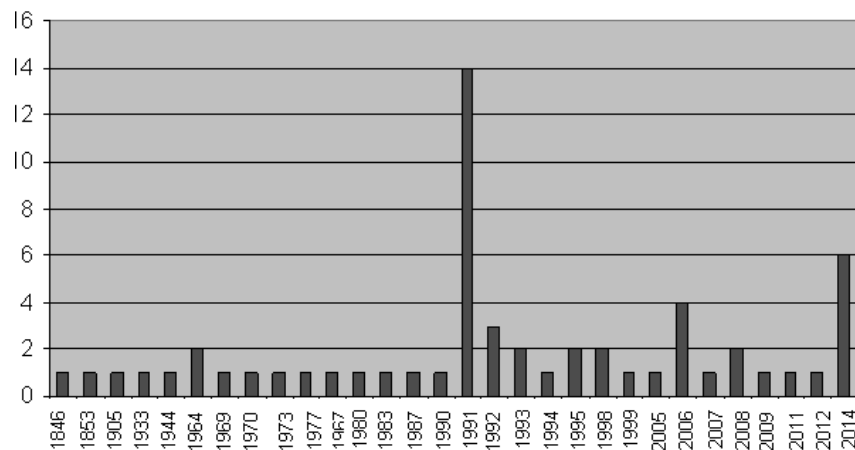

Рис. 1. Кількість проведених референдумів в період 1846-2014 рр.

Підготовлена автором даної статті діаграма, засвідчує, що після 1991 р. — року вибухового, лавиноподібного проведення референдумів та «параду суверенітетів», 2014 рік виявився надзвичайно насиченим на події пов'язані з народним волевиявленням у формі референдумів.

Початком згаданої тенденції можна вважати так званий «референдум» в Автономній Республіці Крим. Варто зазначити, що результати цього

«референдуму» не були визнані Венеціанською комісією. Подібні цілком слушні висновки міжнародних організацій ґрунтуються на тому, що по-перше, референдум відбувся в умовах російської анексії Криму, а по-друге, його проведення суперечило нормам міжнародного права, Конституції України та Конституції Автономної Республіки Крим. Адже згідно із 73 статтею Конституції України: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України».

Негативно поставились до зазначеного референдуму і лідери багатьох західних держав. Зокрема, канцлер Німеччини Ангела Меркель з приводу референдуму щодо самовизначення в Криму слушно заявила, що він є порушенням Конституції України, оскільки не був схвалений на національному рівні [7].

Натомість президент Росії Володимир Путін зазначив, що відділення Криму від України було таким самим, як відділення Косово від Сербії. «Наші західні партнери створили прецедент Косово своїми руками. У цій ситуації, відділення Криму абсолютно законне, оскільки при проведенні референдуму в Косово, від центральної влади Сербії жодного дозволу для одностороннього проголошення незалежності не було потрібно», — наголосив він [9].

Не зважаючи на усі дискусії, що посилюються в сучасній вітчизняній та зарубіжній політико-правовій науці, факт існування міжнародно-правових колізій, а також «лазівок» щодо визнання/невизнання легітимності референдумів і породжених ними державоподібних утворень залишається беззаперечним і може створити нові прецеденти у майбутньому. Не виключено, що саме така ситуація може спричиняти до ескалації етнополітичних конфліктів чи навіть до виникнення громадянських війн.

Приблизно через місяць після референдуму в Криму було проведено референдуми щодо самовизначення в Луганському та Донецькому регіонах з погано прихованою метою відокремлення та проголошення так званих «Луганської Народної Республіки» та «Донецької Народної Республіки».

Показово, що ані самі референдуми, ані проголошені ними утворення так і не були визнані міжнародною спільнотою. Зокрема, міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт слушно стверджував, що після тривалих воєнних дій «у підсумку «ДНР» і «ЛНР» стануть «народними республіками без народів»». Він також застеріг, що саме така доля може спіткати ті території, які перебувають під російським впливом і поза межами самої Росії [4]. Зрозуміло, що йшлося про те, що довготривалі воєнні дії та небажання знаходження консенсусу з боку усіх конфліктуючих сторін можуть призвести до катастрофічних наслідків в тому числі до величезних людських жертв.

Подібні тенденції реактивації (від лат. «те» — префікс, який означає повторення дії та «activus» — дієвий; тобто, відновлення здатності функціонувати [8]) хвилі референдумів щодо самовизначення простежуються і в інших країнах Європи.

Прикладом може бути референдум, проведений 16 березня 2014 року у Венеції у формі електронного голосування. Тут основними аргументами на користь його проведення вважається економічна відсталість регіону, а також історична пам'ять його населення про колишню незалежність Венеції. З цього приводу Д. Бузатто, президент Комітету за незалежність області Венето, зазначав, що Венеціанська республіка була незалежною з 697 року до кінця XVIII століття, тобто проіснувала майже 1100 років [12]. Варто звернути особливу увагу на те, що активісти руху за незалежність Венеції усвідомлювали, що референдум не матиме юридичної сили і тому їх кінцевою метою було не стільки відокремлення і утворення своєї власної держави, скільки пом'якшення політики оподаткування. Отже, в даному випадку референдум щодо самовизначення було використано, перш за все, як інструмент потужного тиску на центральну владу, зокрема для поліпшення соціального добробуту населення Північного регіону Італії.

Неабияке теоретичне та практичне значення для аналізу референдумів щодо самовизначення має приклад Шотландії, адже саме він спричинив чи не

найбільший резонанс у європейських та світових ЗМІ. Як відомо, Шотландія веде політику боротьби за незалежність від Великобританії вже досить тривалий час. Досліджуючи це питання, деякі вчені сходяться на думці, що перемога Шотландської Національної Партії на регіональних виборах у 2007 році стала початком політичного процесу за її відокремлення [10]. Голова уряду Шотландії А. Салмонд, неодноразово зазначав, що незалежність Шотландії має вагоме значення для шотландців. Він також влучно наголошував, що шотландці не пригноблені і, що їх не треба визволяти, але їм потрібна влада, щоб більш успішно реалізувати свій потенціал [3].

Переважна більшість експертів також вважають, що незалежність Шотландії могла б стати потужним поштовхом до рухів щодо самовизначення у всій Європі, включно з «хиткими» кордонами України [13]. Натомість результати проведеного 18 вересня 2014 року референдуму засвідчили, що більшість шотландців не бажають чи не готові до відокремлення від Великобританії та ЄС. Поразка цього референдуму дещо заспокоїла міжнародну спільноту, але «остаточно не звела нанівець» ідею самовизначення Шотландії, а також не зупинила хвилю нових референдумів у Європі.

Як відомо, 9 листопада 2014 року відбувся референдум в Каталонії, попри те, що на офіційному рівні суд Іспанії відмовив у його проведенні. Слід зазначити, що заборона проведення референдумів іде у розріз із Статутом ООН, проте вона правомірна згідно законодавства Іспанії. Відповідно референдум, який був проведений у форматі опитування, не був визнаним міжнародною спільнотою. Нагадаємо, що вперше спроби Каталонії відділитися від Іспанії були зафіксовані в 1871 році, коли було поставлено питання про незалежність цього регіону. Завдяки ефективному переговорному процесу в 1979 році Каталонія отримала автономію, але кінцевою метою прихильників самовизначення все ж залишається незалежність [13]. Варто також враховувати, що міжнародне визнання

незалежності Каталонської Республіки може стати першим кроком до дезінтеграції Іспанського королівства.

Іншим відомим прикладом може бути боротьба басків за свою незалежність, яку вони ведуть вже впродовж багатьох століть. Як відомо, початок рухів баскського націоналізму (зокрема, діяльність ліворадикальної, націоналістичної організації ЕТА «Країна Басків і Свобода») припав на першу половину ХХ століття і був наслідком громадянської війни в Іспанії та встановлення диктатури Ф. Франко, який прагнув асимілювати народ басків. Нині Країна Басків має досить широку автономію на теренах Іспанії. Баски мають право навіть самостійно розпоряджатися своїми податками. Однак, враховуючи факт проведення шотландського референдуму, питання про можливе відділенні трьох провінцій басків (Нижнього Наварру, Лабурдана та Зуберу) знову може набути політичної актуальності. Принагідно зазначимо, що 12 вересня 2014 року баски підтримали незалежність невизнаної держави Нагорного Карабаху. Це може свідчити про ймовірність або навіть невідворотність виникнення та існування низки нових держав/державоподібних утворень і питання їх обов'язкового визнання міжнародною спільнотою вже можливо не виступатиме таким вагомим і конче потрібним чинником [5]. З огляду на це, міжнародна спільнота може залишитись без своїх традиційних регулюючих важелів, а світ опинитися під загрозою глобальних, не зворотних, ні ким і ні чим не обмежених дезінтеграційних процесів, у край небезпечних ескалацією етнополітичних конфліктів та виникненням етнічних війн.

Виходячи з результатів даного дослідження, всі референдуми можна поділити на чотири групи: 1) референдуми, які визнаються легітимними з позитивним результатом; 2) референдуми, які визнаються легітимними з негативним результатом; 3) референдуми, які не визнаються легітимними з негативним результатом; 4) референдуми, які не визнаються легітимними з позитивним результатом. У зв'язку з цим, маємо підстави стверджувати, що

всі проведені в 2014 році референдуми щодо самовизначення зазнали невдачі для їх ініціаторів та організаторів або за результатами самого референдуму, або за браком його легітимності.

Аналізуючи причини реактивації референдумів щодо самовизначення народів, відомий вітчизняний вчений О.В. Картунов висловив досить влучну тезу: переважно етнічні антрепренери, в ролі яких виступають політичні еліти підлеглих етнонаціональних меншин, виступають рушійною силою процесів боротьби за відокремлення, а посилення процесів дезінтеграції та націоналізму у Східній Європі — переконливе тому свідчення [2, с.216].

Погоджуючись із цією позицією, вважаємо за потрібне наголосити, що в деяких випадках саме завдяки підтримці етнічних антрепренерів, а потім їхніх держав-покровителів, референдуми щодо самовизначення, зокрема щодо незалежності, а згодом і новоутворені держави/державоподібні утворення еволюціонують у визнані/невизнані держави. Принагідно зазначимо, що в 90-х роках ХХ століття американський вчений Т. Гарр прогнозував і попереджав про ймовірність і зростаючий ризик посилення й загострення боротьби народів за самовизначення, зокрема систематичних бунтів етнічних меншин [6, с.283].

Аналіз причин та перебігу нової хвилі референдумів щодо самовизначення дає підстави для наступних висновків. В одних випадках їх основними причинами були певні, часом найменші, прояви дискримінації за етнічною, релігійною, мовною, культурною або якоюсь іншою ознакою. В других випадках це був нерівномірний розподіл економічних ресурсів, матеріальних благ, деяких привілеїв і т.п. В третіх випадках до вимог проведення референдумів призвела швидка та всебічна демократизація всіх сфер суспільного життя, чим зуміла скористатися, часто з елементами спекуляцій та зловживання, еліта (антрепренери) деяких етнонаціональних меншин. Ще в деяких випадках референдуми були викликані відродженням історичної пам'яті тих чи інших меншин (народів) про те, що колись вони

вже мали власну автономію чи навіть власну державу, або входили до складу якоїсь іншої держави, або зазнавали від пануючої/домінуючої етнонації жорстких репресій, переслідувань, геноциду тощо. Слід також враховувати загальносвітову тенденцію зростання націоналістичних поглядів, радикальних та екстремістських настроїв, а також відцентрових, дезінтеграційних тенденцій. Особливу увагу варто звернути на те, що у всіх вище проаналізованих випадках проведення референдумів щодо самовизначення, живильним середовищем, як правило, слугувала поліетнічність, полікультурність або поліконфесійність населення країни. Отже, при всій унікальності конкретних випадків, загальною і першочерговою причиною вимог проведення референдумів щодо самовизначення можна вважати державну етнонаціональну політику, якій, очевидно, бракувало належної гнучкості, виваженості, толерантності, транспарентності, креативності, демократичності, цивілізованості та інших подібних надзвичайно важливих рис.

Висновки. Резюмуючи вищенаведений матеріал, зазначимо, що нова хвиля референдумів щодо самовизначення була обумовлена цілою низкою найрізноманітніших об'єктивних і суб'єктивних, зовнішніх і внутрішніх причин і чинників. Проте, в більшості випадків вимоги проведення референдумів були викликані недостатньо справедливою, недостатньо виваженою, недостатньо креативною соціально-економічною і особливо етнонаціональною політикою поліетнічних держав. Щодо визнання легітимності/нелегітимності процесів проведення і результатів таких референдумів, а також визнання/невизнання державоподібних утворень, то тут, по-перше, вочевидь бракує сучасних чітких і конкретних загальновизнаних міжнародним співтовариством критеріїв і підходів, а, по-друге, спостерігається політика «подвійних стандартів» з боку деяких впливових держав. Все це вимагає, з одного боку, прискорення і поглиблення процесів децентралізації та вдосконалення соціально-економічної і

етнонаціональної політики багатьох сучасних держав, а, з іншого боку, пошуку нових конструктивних цивілізованих підходів і методів щодо врегулювання проблем визнання/невизнання вже існуючих та нових майбутніх держав/державоподібних утворень.

Література:

1. Дерев'янка С. М. Політико-правові засади референдумів в Україні / С. М. Дерев'янка — Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2011. — 848 с.
2. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: Науково-навчальний посібник. / Картунов О. В. — К.: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. — 300 с.
3. Незалежність як реалізація власних можливостей [Електронний ресурс] — Режим доступу:
http://gazeta.dt.ua/POLITICS/nezalezhnist_yak_realizatsia_vlasnih_mozhливостей
4. У підсумку «ДНР» і «ЛНР» стануть «народними республіками без народів», — МЗС Швеції [Електронний ресурс] — Режим доступу:
http://ipress.ua/news/u_pidsumku_dnr_i_lnr_stanut_narodnymy_respublikamy_bez_narodiv_mzs_shvetsii_87306.html
5. Basque Parliament Support Artsakh's Self-Determination [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.asbarez.com/126904/basque-parliament-support-artsakh's-self-determination>
6. Gurr T. Minorities at Risk: A Global view of Ethnopolitical Conflicts. / T. Gurr — W.: United States Institute of Peace, 1993. — 448 p.
7. Merkel: Comparing Crimea to Kosovo is «shameful» euobserver.com? [Електронний ресурс] — Режим доступу:
<http://euobserver.com/foreign/123454>
8. Oxford Dictionary [Електронний ресурс] — Режим доступу:
<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/reactivate>

9. *Putin: Crimea similar to Kosovo, West is rewriting its own rule book* [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://rt.com/news/putin-address-parliament-crimea-562/>
10. *Scottish independence referendum* [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-scotland-scotland-politics-19907675>
11. *Spain to Block Catalonia Independence referendum* [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-europe-25353086>
12. *Venetto Residents Support Leaving Italy in Unofficial Referendum* [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/italy/10715888/venetto_residents_support_leaving_italy_in_unofficial_referendum
13. *Will Scottish Independence Give Putin Pretext to Annex Eastern Ukraine?* [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.qatestoneinstitute.org/4704/scotish-independence-ukraine>
14. *Webster's Online Dictionary* [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.totodefinition.com/search.php?word=referendum>

References:

1. Derevyanko, S. M. (2011) *Political and legal basis of referendums in Ukraine*. Ivano-Frankivsk: Misto-NV (in Ukr.).
2. Kartunov O. V. (1999) *Introduction to Ethnopolitology: Science textbook*. Kyiv.: Institute of Economics, Management and Commercial Law (in Ukr.).
3. *Mirror Weekly* (2012). *Independence as the realization of their own capabilities*. Retrieved from: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/nezalezhnist_yak_realizatsia_vlasnih_mozhливостей (in Ukr.).
4. *i.Press.ua* (2014). *As a result, «DNR» and «LNR» become «the People's Republic without nations»* — Ministry of Foreign Affairs of Sweden. Retrieved from:

- http://ipress.ua/news/u_pidsumku_dnr_i_lnr_stanut_narodnymy_respublikamy_bez_narodiv_mzs_shvetsii_87306.html (in Ukr.).
5. Asbarez (2014). *Basque Parliament Support Artsakh's Self-Determination*. Retrieved from: <http://www.asbarez.com/126904/basque-parliament-support-artsakh's-self-determination> (in USA).
6. Gurr, T. (1993). *Minorities at Risk: A Global view of Ethnopolitical Conflicts*. W.: United States Institute of Peace (in USA).
7. Euobserver (2014). *Merkel: Comparing Crimea to Kosovo is «shameful»* euobserver.com? Retrieved from: <http://euobserver.com/foreign/123454> (in Belgium).
8. Oxford Dictionary (2014). Retrieved from: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/reactivate> (in UK).
9. RT (2014). *Putin: Crimea similar to Kosovo, West is rewriting its own rule book*. Retrieved from: <http://rt.com/news/putin-address-parliament-crimea-562/> (in Russ.).
10. BBC (2012). *Scottish independence referendum*. Retrieved from: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-scotland-scotland-politics-19907675> (in UK).
11. BBC (2013). *Spain to Block Catalonia Independence referendum*. Retrieved from: <http://www.bbc.com/news/world-europe-25353086> (in UK).
12. Telegraph (2014). *Venetto Residents Support Leaving Italy in Unofficial Referendum* Retrieved from: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/italy/10715888/Veneto-residents-support-leaving-Italy-in-unofficial-referendum.html> (in UK).
13. Gatestone Institute (2014). *Will Scottish Independence Give Putin Pretext to Annex Eastern Ukraine?* Retrieved from: <http://www.gatestoneinstitute.org/4704/scotish-independence-ukraine> (in USA).
14. Webster's Online Dictionary (2014). *Referendum* Retrieved from: <http://www.totodefinition.com/search.php?word=referendum>

УДК 32.001.(075.8)

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА МОДЕЛЬ ФЕДЕРАЛІЗМУ ЯК ДОСВІД ІНСТИТУТІВ США

Ткач А. О.

Університет „Україна”, Україна, м. Київ

У статті розглядаються особливості латиноамериканської моделі федералізму в сучасних умовах, можливості застосування федералізму в розвитку демократії. Проаналізовано поняття: політика федералізації, вирішення політичних конфліктів. Розглянуто політичні передумови та чинники політичних стратегій федералізації.

Ключові слова: політика федералізації, модель федералізації, політична консолідація

Ткач А. О. Латиноамериканская модель федерализма как опыт институтов США / университет „Украина”, Украина, г. Киев

В статье анализируются особенности латиноамериканской модели федерализма в современных условиях, возможности применения федерализма в развитии демократии. Проанализированы понятия: политика федерализации, решение политических конфликтов. Рассмотрены политические факторы политических стратегий федерализации.

Ключевые слова: политика федерализации, модель политики федерализации, политическая консолидация

Tkach A. O. Model of federalism in Latin America / University „Ukraine”, Ukraine, c. Kyiv

The features of латиноамериканской model of federalism in modern terms, possibility of application of federalism in rozvutuuu democracy are analysed in the article. Проанализированы of concept: politics of federalism, decision of political conflicts. The political factors of political strategies of federalism are considered.

Keywords: politics of federalism, model of politics, political consolidation

Вступ. Актуальність теми обумовлена значимістю і поширеністю феномена федералізму в сучасному світі. Крім тих держав, в яких федеративний устрій закріплений у конституції, федеративні принципи використовуються і державами, що конституційно не є федераціями, наприклад, в Іспанії. Значна кількість держав, формуючи відносини зі своїми територіальними одиницями, починають використовувати федеративні принципи, через це розвиваються процеси регіоналізації і територіальної децентралізації. Федеративні принципи можуть використовуватися і при об'єднанні держав у наднаціональний союз, як це відбувається в Європейському союзі. Моделі федералізму у власне федеративних державах істотно відрізняються друг від друга, при цьому фактором є характер політичного режиму в країні і його трансформації. Вважалося, що федерації можуть успішно функціонувати тільки в умовах демократичного політичного режиму. В сучасних умовах глобалізації розвиток федерацій свідчить, що стабільний демократичний політичний режим не обов'язково збігається з федеративною формою державного устрою.

Мета статті та завдання. Метою статті є виявлення й аналіз залежності функціонування і трансформації федеративних інститутів від характеру політичних режимів у країнах Латинської Америки, форми, методи і механізми політичного і конституційного вирішення конфліктів між федерацією і її суб'єктами; проаналізувати характер федеративних відносин у Бразилії в порівняльній перспективі. Проблема федералізму в регіоні досліджується в працях І. Валерстайна, Ч. Джонсона, Г. Моргентау, С. Хантінгтона С. А., а також в працях вітчизняних дослідників: Н. М. Весела, М. В. Засядько, Є. Є. Камінський, В. П. Кириченко, О. І. Ковальова, А. І. Кудряченко, Л. П. Неліна та інші. На тлі численних досліджень із проблем федералізму, федералізм у латиноамериканських країнах, особливо в його

зв'язку з трансформаціями політичних режимів, дотепер не знаходив достатнього висвітлення у вітчизняній політологічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Латиноамериканські федерації Аргентини, Бразилії, Венесуели і Мексики є одними з найстарших у світі. Досвід, накопичений цими країнами в сфері вирішення конфліктів, що виникають у федеративних системах між центром і суб'єктами федерації, може бути використаний іншими федеративними державами. Латиноамериканська федеративна модель аналізується не як автономна політична субсистема, в контексті трансформації політичних режимів [1, с.74.].

Особливістю політичного і державно-правового розвитку латиноамериканських федеративних держав є певний рівень рецепції інститутів США. Запозичення ряду інститутів американського федералізму. Проте, перейнявши північноамериканські інститути федералізму, латиноамериканські держави, в процесі еволюційного розвитку системи федералізму, внесли в цю модель специфічні риси й особливості, сформували фактично особливу латиноамериканську модель федеративних відносин. Ця модель сформувалася за впливу особливих факторів внутрішньополітичного характеру, якого уникали федеративні держави в інших регіонах, у тому числі й у США. Серед цих факторів можна виділити сильну президентську владу і відносно слабкий розвиток парламентських установ, тривалі періоди існування військових і диктаторських політичних режимів, значний ступінь централізації державного управління, прямий контроль загальфедеральних державних органів за діяльністю державних органів суб'єктів федерацій (штатів і провінцій), широке застосування практики федерального втручання (інтервенції), особливі способи вирішення внутрішньофедеральних конфліктів. Ці фактори разом із соціально-економічними проблемами сприяли розвитку специфічних рис федералізму в латиноамериканських країнах, особливому характеру федеративних відносин на шляху

демократичного розвитку. Специфіка федеративного устрою латиноамериканських країн і практична реалізація федеративних відносин розглядаються науковцями з урахуванням світових тенденцій.

Переосмислення теоретичних підходів до основних проблем функціонування політичних режимів латиноамериканських країн, розробку нових концепцій державно-територіального устрою в країнах Латинської Америки у федеративних державах Латинської Америки, як і в інших країнах цього регіону, вимагали трансформації політичних режимів: усунення диктаторських режимів, нові конституції і нове законодавство, демократизація, багатопартійні системи, інтеграційні процеси [2, с.35.].

Практика федералізму в Латинській Америці визначалася характером політичного режиму. Зокрема, посилення президентської влади й особистої популярності президентів призводило до ослаблення інститутів і практик федералізму, а періоди політично хитких і менш популярних президентів - до зміцнення і посилення федеративних відносин. Таким чином, чим більш демократичним був політичний режим, тим велику самостійність на практиці одержували суб'єкти федерації, штати або провінції. І навпаки, періоди авторитарних політичних режимів обмежували самостійність суб'єктів.

Процес демократизації в сучасному світі призвів до збільшення ступеня диверсифікованості сталих типів політичних режимів у федераціях. Аналіз розвитку сучасних федеративних держав свідчить, що федеративні відносини можуть зберігатися, бути політично значимими і розвиватися в недемократичному і гібридному політичному режимах. Система федералізму в латиноамериканських країнах розвивається суперечливо. З одного боку, спостерігається тенденція до посилення автономії суб'єктів федерацій (штатів і провінцій), особливо в соціально-економічній і бюджетній сферах, а з іншого боку – це прагнення до автономії наштовхується на опір федерального центру, що намагається нав'язати суб'єктам систему централізованого управління. Федералізм у Латинській Америці зберігав політичне значення навіть у періоди

військових диктатур і однопартійних режимів. Саме це пояснює особливу роль федералізму за демократичного транзиту: федералізм сприяв переходові до демократії. Однак сприяв ускладненню її консолідації. Латиноамериканські федерації виникали, використовуючи інституціональні запозичення з американської моделі федералізму. Вони внесли в цю модель специфічні риси й особливості, сформували фактично особливу латиноамериканську модель федеративних відносин.

Розвиток особливої латиноамериканської моделі федералізму є тривалим нелінійним процесом, який характеризувався численними періодами руху як убік більшої уніфікації і централізації, так і убік федералізації і децентралізації. Ці тенденції визначалися характером політичного режиму. Чим демократичнішим був державний режим, тим велику фіскальну і політичну автономію на практиці одержували суб'єкти федерації (штати або провінції). І навпаки, періоди авторитарних політичних режимів обмежували самостійність суб'єктів. Посилення президентської влади й особистої популярності президентів призводило до ослаблення практики федералізму, а періоди політично хитливих і менш популярних президентів - до повернення федеративних практик. Порівняння характеру і наслідків новітніх політичних реформ, здійснюваних у чотирьох федеративних державах Латинської Америки, а саме в Бразилії, Мексиці, Аргентині і Венесуелі, свідчить, що національні варіанти латиноамериканської моделі федералізму істотно розрізняються: якщо в перших трьох країнах загальним вектором реформ на сучасному етапі є зміцнення федералізму, то у Венесуелі, авторитарний тренд призвів, навпаки, до згортання федеративних основ та інститутів федералізму. Як свідчить приклад Бразилії, роль для характеру федеративних відносин відіграє фактор міжрегіональних диспропорцій, що, формуючи лінію розколу між регіонами, є не тільки соціально-економічною, але і політичною проблемою. Якщо багаті і могутні регіони прагнуть до більшої автономії, то

структурно слабкі регіони зацікавлені в перерозподілі ресурсів через федеральний центр [3, с.78].

Підходи вітчизняних українських та зарубіжних дослідників до визначення поняття «федералізм» є неоднозначними, оскільки це поняття є багатоплановим і багатоаспектним. Серед дослідників федералізму існує консенсус щодо того, що федерація володіє низкою принципових особливостей у порівнянні з унітарною формою правління. Так, зміна Конституції є можливою лише при схваленні більшості суб'єктів даної федерації; федерація передбачає існування спеціального вищого судового органу, що приймає остаточне рішення у вирішенні конфліктів між загальфедеральним урядом і урядами складових частин федерації. Найчастіше відносини між федеральним центром і суб'єктами федерації розвиваються досить суперечливо, що пов'язано з посиленням центральної влади в деяких сферах, насамперед у сфері бюджетної політики. Однак, незважаючи на те, що суперечності в моделі «федеральний центр – суб'єкти федерації» є практично неминучими, дослідники досвіду федералізму підкреслюють ту важливу роль, що відіграють демократичні федеративні держави в сучасному глобалізованому світі.

Країни Латинської Америки сприйняли низку інститутів північноамериканського федералізму. Внесли в їхнє функціонування специфічні риси. Це проявилися в особливостях розвитку країн латиноамериканського континенту. Так, якщо США досить успішно долали кризові явища, що виникали у моделі федералізму, то в країнах Латинської Америки відбувалося складніше і через конфлікти. Наприклад, специфічний інститут латиноамериканського федералізму – інститут федерального втручання, а саме втручання федерального центра в справи суб'єктів федерації. Інститут характеризується практикою прямого примусу. Саме за допомогою цього інституту юридично часто виправдувався силовий спосіб вирішення виникаючих між федерацією і її суб'єктами суперечностей різного

характеру. Сучасні тенденції розвитку латиноамериканських федерацій свідчать про демократичний вектор розвитку, що суперечить довільному застосуванню інституту федерального втручання. Проте поступово він усувається з взаємин латиноамериканських федерацій та їхніх суб'єктів як рутинна практика. Слабість латиноамериканських політичних інститутів та їхня обмежена здатність гарантувати стабільність призводить до того, що конфлікти, які є неминучими у федеративній державі, затягуються за часом і не одержують адекватного вирішення. У цьому зв'язку необхідно згадати ключову роль одного з найважливіших органів з вирішення внутріфедеральних конфліктів – Верховного суду.

Федералізм у країнах Латинської Америки має специфіку як в організаційній структурі, так і в принципах і методах свого функціонування. Специфіка такої моделі федералізму визначається історичними умовами виникнення і розвитку, відсутністю тривалого позитивного досвіду державного будівництва, відносно слабо розвинутою економікою і спадщиною колоніального минулого. На первісному етапі мирний спосіб утворення і побудови федерацій у цих країнах був майже виключений і підмінювався силовими методами [4, с.97.].

Особливістю федерацій у латиноамериканських країнах є те, що їхнє створення було тривалим політичним процесом, який характеризувався високим ступенем політичної і конституційної нестабільності. Крім того, специфіка державного і політичного будівництва визначалася відсутністю прямого впливу на процес їхнього формування з боку колишніх метрополій – Іспанії і Португалії.

Рисою федералізму в латиноамериканських країнах є пряма залежність від політичного режиму, що складається в країні, і в цьому розумінні федералізм у цих країнах завжди мав політизований характер, оскільки чим демократичнішим був політичний режим, тим більший розвиток одержувала ідея федералізму, що припускала значну автономію суб'єктів федерації

(штатів або провінцій). Періоди авторитарних режимів або військових хунт, навпаки, значно гальмували розвиток федералізму, обмежуючи самостійність суб'єктів і перетворювали ці держави фактично в псевдофедерації.

Дослідники відзначають, що однією з особливостей федеративної системи в латиноамериканських державах є значна централізація державної влади і всієї системи управління, що відрізняє цю систему федералізму від північноамериканської та європейської моделей. Можна виділити декілька етапів становлення і розвитку латиноамериканського федералізму. Перший етап характеризувався слабким розвитком принципів федералізму, на сучасному, другому, етапі федералізм укорінився і став важливим і реально функціонуючим інститутом, принаймні в трьох з чотирьох досліджених випадків, а саме, у Бразилії, Аргентині і Мексиці [5, с.19.].

Федералізм у латиноамериканських країнах характеризується частим застосуванням на практиці інституту федерального втручання в справи суб'єктів федерації. Цей інститут застосовується федеральним центром за надзвичайних обставин і об'єктивно припускає на цей період повну зміну взаємин між федеральним центром і суб'єктом федерації. Будь-яка процедура федерального втручання значно збільшує повноваження центрального уряду стосовно суб'єкта федерації, а безпосереднього представника президента (федерального інтервентора) перетворює в тимчасового керівника суб'єкта федерації замість губернатора, що обирається. Характерною рисою федерального втручання є те, що вирішення внутрішньофедеральних конфліктів за принципами примусу мало короткочасний характер і стратегічно не вирішувало проблем. Облива політична роль належить федеральному столичному округу і перетворення у визначальний центр соціально-економічного і політичного життя федеративних держав регіону.

Модель федеративного устрою Венесуели походження має від рад, які автономно призначувалися за колоніального періоду. Венесуела поставила рекорд за кількістю прийнятих конституцій серед латиноамериканських

держав. В конституціях зачіпалися питання територіального устрою країни. Венесуельський федералізм серед інших моделей латиноамериканського федералізму відрізняється найбільшою централізацією. Політичний процес здобуває риси які є характерними, скоріше, для унітарної держави.

В Аргентині процес колонізації спочатку здійснювався через утворення відособлених міст, в управлінні яких принцип децентралізації став основою діяльності комунальних урядів. Чимало аргентинських авторів вважають, що до причин прийняття федеративної моделі в Аргентині належать слабкі зв'язки між сформованими іспанцями в процесі колонізації міст, великі територіальні відстані між ними, а також труднощі в комунікації між містами [6, с.107.].

Федеративна форма територіального устрою в Аргентині закріплена в Конституції 1853 р. Наступними конституційними актами не було здійснено істотних змін принципів федералізму в цій країні, отже, сформована в середині XIX ст. федеративна система Аргентини є однією з найстарших у світі. Аналізуючи політичний режим Аргентини, дослідники визначають, що демократичні інститути в цій країні діють ефективно, незважаючи на те, що раніше Аргентина відрізнялася найбільшою кількістю державних переворотів і встановленням диктаторських режимів, у зв'язку з чим скасовувалися права і свободи громадян і принцип представницького правління. За досить короткий проміжок часу Аргентина фактично здійснила прорив, істотно просунувшись в демократизації, але, разом з тим, у цій країні дотепер продовжує діяти традиційний принцип персоніфікації влади, коли основні напрямки державної політики здійснюються однією особою – президентом – керівником виконавчої влади за істотного підпорядкування йому законодавчої і судової гілок влади. В державному режимі Аргентини присутні риси і принципи, які є характерними для демократичних європейських держав, хоча деякі принципи мають обмежений характер і реалізуються на практиці не в повному обсязі.

Особливістю політичного режиму Венесуели є те, що за конституційної «повноцінності» режим цієї країни належить не до демократичного, а до гібридного. Хоча за Конституцією 1999 р. Венесуела проголошується демократичною і соціальною державою, заснованою на праві і справедливості. Однією з особливостей гібридних режимів є використання формальних і неформальних інститутів для руйнування системи «стримувань і противаг» у діяльності виконавчої влади. Гібридний режим призводить до «вихолощування» федеративних інститутів: формально залишаючись федеративною державою, Венесуела, по суті, є державою унітарною, у якій регіони не мають істотної політичної автономії.

В Бразилії за Конституцією, що мала централізований і унітарний характер, закріплювалося існування провінцій і декларувалося, що в країні можуть бути й інші територіальні підрозділи, якщо це необхідно для її благополуччя. Тоді країна була проголошена республікою з федеративною формою територіального устрою. Конституційний принцип був проголошений одним з основних. Бразильські федеральні одиниці були створені з провінцій єдиної монархічної держави, а уведення федеративної системи відповідало реальним потребам країни. Початковий період розвитку бразильського федералізму був завершений значно пізніше, ніж в інших латиноамериканських федераціях. У Бразилії політичний режим базується на нормах Конституції 1988 р., у відповідності до якої Федеративна Республіка Бразилія характеризується як демократична і правова держава, побудована за принципом поділу влади. Цілями, закладеними в Конституції бразильської держави, є: побудова вільного, справедливого і солідарного суспільства, забезпечення національного розвитку [8, с.79.].

Особливістю бразильської конституції є включення спеціального розділу «Про політичні партії». Серед особливостей конституції Бразилії виділяється спеціальний розділ «Про захист держави і демократичних інститутів».

Подібні розділи у розгорнутому вигляді відсутні у конституціях інших латиноамериканських країн.

В Мексиці питання про федералізм або унітаризм як стратегічний вибір був предметом політичного розколу: за федералізм виступала ліберальна партія, у той час, як за централізм – партія консерваторів. Фактично, у залежності від результатів політичної боротьби залежав шлях розвитку країни – федералізм або унітаризм. Федералізм сприяв об'єднанню тих частин країни, що перебували за межами єдиної держави. Існувала реальна необхідність встановлення в країні федеральної системи управління. Інакше країна могла б розподілитися на декілька слабких самостійних держав. Таким чином, саме федералізм врятував Мексику від розпаду. Держава пройшла найбільшу кількість періодів коливань у територіально-політичному устрої країни [7, с.33.].

Дослідники розглядають вплив трансформації політичних режимів на характер федеративних відносин у латиноамериканських державах. Характер політичного режиму в латиноамериканських федераціях залежить від інститутів та акторів. Тут існує дві проблеми, що одержали розвиток у наукових працях, присвячених особливостям політичних режимів країн даного регіону: по-перше, це проблема персоніфікації влади, а, по-друге, проблема підвищених труднощів, що виникають перед президентами – прихильниками реформ. Можна стверджувати, що військові і диктаторські режими, що панували в цих країнах раніше, мають незворотній характер.

У державах регіону основним політичним інститутом є інститут президентства. Президентська влада в латиноамериканських країнах має специфіку: латиноамериканські держави взяли за основу північноамериканську модель президентської влади, але в силу історичних умов стикалися з труднощами, які не дозволили використовувати всі переваги даної моделі повною мірою. Фактично була створена особлива латиноамериканська модель «суперпрезидентської» республіки: якщо

північноамериканська модель президентської республіки побудована на системі поділу влади, що доповнюється системою «стримувань і противаг», то латиноамериканська модель формально визнає принцип поділу влади та їхню незалежність, але не спирається на принцип «стримувань і противаг», законодавча і судова галузі влади ставляться в залежність від виконавчої. Автономія президентської влади, навпаки, досить істотна [9, с.84.].

Вплив на федеративну систему здійснюють надзвичайні і військові повноваження глави держави – президента. Президент може навіть запровадити надзвичайний економічний стан у випадку виникнення загрози для економічного життя всієї країни або окремих її суб'єктів. Президент у латиноамериканських федеративних державах став основним джерелом законопроектів, що у більшості випадків затверджуються Конгресом у вигляді законів. Зростання президентських повноважень безпосередньо впливає на взаємини з іншими акторами політичної системи, у тому числі з главами виконавчої влади суб'єктів федерації.

Важливим є питання взаємозв'язку федералізму і демократії: як пов'язані між собою демократія і федералізм: чи доповнюють вони один одного або обмежують? Дослідники мають майже одностайну думку в тім, що справжній федералізм майже неможливий за відсутності стабільної демократії. З одного боку, федералізм виявляє проблеми, пов'язані з демократичною стабільністю, підкреслюючи існуючі в суспільстві розмежування, з іншого боку – є інструментом підтримки цієї демократичної стабільності. Таким чином, скасування федералізму не означає зняття проблем і загроз стабільності. На практиці між федералізмом і демократією існує стійкий зв'язок. Федералізм може характеризуватися як політико-територіальний вимір демократії. Поділ влади не тільки по горизонталі, але і по вертикалі – між різними територіальними рівнями. Найважливіший принцип демократії – плюралізм – також може бути реалізований в умовах федеративного державного устрою, оскільки в цьому випадку присутні механізми врахування специфічних

особливостей даної держави. Федералізм має втілювати принципи демократії. Федералізм несумісний з концентрацією політичної влади в одному центрі, оскільки він припускає поділ її між федеральним центром і суб'єктами федерації, взаємне узгодження владних інтересів. Розподіл влади у федеративній державі має запобігати встановленню недемократичного режиму, сприяти стабільності демократичних інститутів. Взаємозв'язок федералізму і демократії може бути хитким. Це визначається характером політичного режиму. У випадку встановлення в країні авторитарного або тоталітарного режиму принципи федералізму припиняють свою дію. Проте можливим є збереження неформальних федеративних практик. Періоди диктаторських режимів завдавали шкоди системі федералізму.

Наприкінці 80-х років країни Латинської Америки, у тому числі федеративні, стали здійснювати перехід до демократії. Були прийняті нові демократичні конституції. Демократизація вплинула і на всю систему федеративних відносин. Були упорядковані відносини федерації з її складовими частинами – штатами і провінціями, гнучко стали вирішуватися конфлікти і суперечки федерального центру і суб'єктів, а також суб'єктів між собою. Досвід латиноамериканських держав свідчить, що федералізм може сприяти демократизації, але ускладнювати її консолідацію. Проте, без повноцінної роботи демократичних інститутів і наявності інтегрованих політичних партій, федералізм може призвести до корупційних угод між центром і регіонами [10, с.39.].

Так, в Бразилії демократизація 70-80-х рр. знову призвела до руху у бік децентралізації. Вплив процесів глобалізації і регіональної інтеграції ускладнили перебування загального «вектора» розвитку країни. Проблемою продовжували залишатися величезні регіональні диспропорції в країні. Слабкіші в економічному плані області бачили єдиний шлях вирішення своїх проблем у сильному федеральному уряді, сильніші – вимагали більшої автономії штатів і зменшення ролі центрального уряду. Таким чином, у

наявності був політичний конфлікт, що має виражений територіальний вимір [11, с.27.].

Також Бразилія виділяється на тлі інших федерацій за винятковою роллю губернаторів штатів у національному політичному процесі. Вони впливають на формування парламентського політичного курсу, доповнюючи і навіть перевищуючи вплив політичних партій і президента. Губернатори займають центральне місце в бразильській політичній системі [12, с.29.].

У Бразилії був здійснений перехід від моделі, зосередженої на виробленні політичного курсу на федеральному рівні й обмеження ресурсів регіональних урядів, до нової, заснованої на домовленості з розширеними посадовими функціями й обов'язками регіональних урядів і передачею ресурсів до регіональної влади. Цей процес був пов'язаний з редемократизацією і створенням нових інститутів на місцевому рівні і рівні штатів для того, щоб включити громадянське суспільство в процес вироблення державного політичного курсу.

Висновки. У кожній федеративній державі, за умови прагнення до стабільності, необхідні пошук і постійна підтримка політичного балансу між елементами централізації і децентралізації. При цьому, у залежності від діючих політичних факторів, є зміни у бік централізації, або децентралізації – за пріоритетної мети збереження балансу між цими тенденціями. Активний розвиток процесу централізації лише з метою збереження і зміцнення федеративної системи, інакше це може призвести до розпаду федерації в умовах загострення конфліктів між центром і суб'єктами федерації.

Латиноамериканські дослідники в більшості випадків визнають інститут федерального втручання ефективним інструментом збереження цілісності латиноамериканських федерацій і відновлення конституційного порядку у випадку виникнення загроз основам державності. Федеральне втручання в латиноамериканських федераціях, сприяючи збереженню цілісності держави, у той же час негативно впливало на розвиток

громадянського суспільства, підвищення правової свідомості населення, зміцнення системи державних органів суб'єктів федерації і їхніх автономій. Тому інститут федерального втручання вимагає істотної модернізації відповідно до сучасних тенденцій - демократизацією федеративних держав Латинської Америки.

Практичне значення вивчення системи федеративних відносин в Аргентині, Бразилії, Венесуелі і Мексиці може сприяти виробленню нових підходів з боку українських зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відомств до подальшого співробітництва з федеративними державами латиноамериканського регіону.

Література:

1. *Sehnbruch K. Urban Planning: Innovations From Brazil / K. Sehnbruch. – Berkeley, 2004 (Working Papers, No. 11).- 117 p.*
2. *Добрынин Н. М. Новый федерализм: модель будущего государственного устройства РФ. - Новосибирск: Наука, 2003. – 468 с.*
3. *Миронюк М. Г. Современный федерализм: Сравнительный анализ: Учебное пособие. – М.: МГИМО (Университет) МИД России; Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008.- 359 с.*
4. *Anderson G. Federalism: an Introduction. - Toronto: Oxford University press, 2008. – 86 p.; Burgess M. Comparative Federalism. Theory and Practice. - Routledge, NewYork, 2006. – 340 p.*
5. *Elazar D. Exploring Federalism. - Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1991. - 335 p.*
6. *Элейзер Д.Дж. Сравнительный федерализм // Полис. – 1995. - №5. – с. 106 – 115;*
7. *Filippov M. Designing Federalism: A Theory of Self-Sustainable Federal Institutions / Filippov M., Shvetsova O., Ordeshook P. - Cambridge: Cambridge University Press, 2003.; Randal S.J. Federalism and the New World Order / Randal S.J., Gibbins R. - Calgary, Alta, 1994. – 290 p.*

8. McKay, David. *"William Riker on federalism: sometimes wrong but more right than anyone else"* *Regional & Federal Studies* 14.2 (2004): p. 167-186.
9. Burgess Michael. *Comparative Federalism: Theory and Practice*. London and New York: Routledge, 2006. – 119 p.
10. Hueglin Thomas, Fenna Anna. *Comparative Federalism: A Systematic Inquiry*. NY, 2005; - 121 p.
11. *Theories of Federalism: A Reader*. Ed, by Dimitrious Karmis and Wayne Narman. UK: Palgrave Macmillan, 2005. – 217 p.
12. Corrales Javier, Michael Penfold. *Dragon in the Tropics: Hugo Chavez and the political economy of revolution in Venezuela*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2010. – 119 p.

References:

1. Sehnbruch K. *Urban Planning: Innovations From Brazil* / K. Sehnbruch. – Berkeley, 2004 (*Working Papers*, No. 11).- 117 p.
2. Добрынин Н. М. *Новый федерализм: модель будущего государственного устройства РФ*. - Новосибирск: Наука, 2003. – 468 с.
3. Миронюк М. Г. *Современный федерализм: Сравнительный анализ: Учебное пособие*. – М.: МГИМО (Университет) МИД России; Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008.- 359 с.
4. Anderson G. *Federalism: an Introduction*. - Toronto: Oxford University press, 2008. – 86 p.; Burgess M. *Comparative Federalism. Theory and Practice*. - Routledge, NewYork, 2006. – 340 p.
5. Elazar D. *Exploring Federalism*. - Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1991. - 335 p.
6. Элейзер Д. Дж. *Сравнительный федерализм* // *Полис*. – 1995. - №5. – с. 106 – 115;
7. Filippov M. *Designing Federalism: A Theory of Self-Sustainable Federal Institutions* / Filippov M., Shvetsova O., Ordeshook P. - Cambridge: Cambridge 8.

University Press, 2003.; Randal S. J. Federalism and the New World Order / Randal S. J., Gibbins R. - Calgary, Alta, 1994. – 290 p.

8. McKay, David. "William Riker on federalism: sometimes wrong but more right than anyone else" *Regional & Federal Studies* 14.2 (2004): p. 167-186.

9. Burgess Michael. *Comparative Federalism: Theory and Practice*. London and New York: Routledge, 2006. – 119 p.

10. Hueglin Thomas, Fenna Anna. *Comparative Federalism: A Systematic Inquiry*. NY, 2005; - 121 p.

11. *Theories of Federalism: A Reader*. Ed, by Dimitrious Karmis and Wayne Narman. UK: Palgrave Macmillan, 2005. – 217 p.

12. Corrales Javier, Michael Penfold. *Dragon in the Tropics: Hugo Chavez and the political economy of revolution in Venezuela*. Washington, D. C.: Brookings Institution Press, 2010. – 119 p.

РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

УДК 261.5 (477) «18»

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА ХІХ СТ. ЄВГЕНІЯ (БОЛХОВІТІНОВА) З УДОСКОНАЛЕННЯ СТАНУ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ ЄПАРХІЇ

кандидат історичних наук, Баранова Н. В.

Київський Університет імені Бориса Грінченка, Україна, м. Київ

На сучасному етапі розбудови української держави виключно важливим є переосмислення багатьох проблем її історії. На особливу увагу заслуговують питання, пов'язані з розкриттям життєвих шляхів визначних церковних діячів ХІХ столітті, яких по праву можна назвати справжніми духовними провідниками. Зважаючи на те, що імена багатьох з них ще до

сьогодні залишаються невідомими, наше дослідження, присвячене діяльності митрополита Київського і Галицького Євгенія (Болховітінова) на ниві духовної просвіти ми вважаємо вельми актуальним. Бо звернення до прикладу його життя та справжньої апостольської діяльності допоможе нам, а найголовніше нашим духовним лідерам віднайти істину, яка б базувалася на ідеалах християнської моралі та справжньої віри.

Ключові слова: церковний діяч, духовний провідник, митрополит Київський і Галицький, християнська мораль, ідеали віри, духовна освіта.

Баранова Н. В. Деятельность Киевского митрополита XIX в. Евгения (Болховитинова) по совершенствованию состояния духовного образования епархии/ Киевский Университет имени Бориса Гринченко, Украина, г. Киев

На современном этапе развития украинского государства исключительно важным является переосмысление многих проблем ее истории. Особого внимания заслуживают вопросы, связанные с раскрытием жизненных путей выдающихся церковных деятелей XIX столетия, которых по праву можно назвать настоящими духовными лидерами. Учитывая то, что имена многих из них еще до сих пор остаются неизвестными, наше исследование, посвященное деятельности митрополита Киевского и Галицкого Евгения (Болховитинова) на ниве духовного просвещения мы считаем весьма актуальным. Потому что обращение к примеру его жизни и настоящей апостольской деятельности поможет нам, а самое главное нашим духовным лидерам, найти истину, которая базировалась бы на идеалах христианской морали и истинной веры.

Ключевые слова: церковный деятель, духовный лидер, митрополит Киевский и Галицкий, христианская мораль, идеалы веры, духовное образование.

Baranova N. The activities of the Metropolitan of Kiev of nineteenth century. Eugene (Bolkhovitinov) for improving the state of spiritual education of the diocese/ Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

At the present stage of development of the Ukrainian state many problems of its history became crucial rethink. Particularly noteworthy issues related to the disclosure of the ways of life of high church leaders of the nineteenth century, which was truly authentic spiritual leaders. Given the fact that the names of many of them before today remains unknown, we consider our study on the activity of Metropolitan of Kyiv and Galician Eugene (Bolkhovitinov) in the field of spiritual enlightenment very important. For example, an appeal to his real life and apostolic activity will help us, and most importantly our spiritual leaders to find the truth that is based on the ideals of Christian morality and true faith.

Keywords: church leader, spiritual leader, Metropolitan of Kyiv and Galician, Christian morality, ideals of faith, spiritual education.

На сучасному етапі розбудови нашої держави, коли відбувається процес трансформації суспільства, а разом з ним і переоцінка справжніх життєвих цінностей, на перший план у розвитку України почали виходити такі пріоритетні поняття, як освіта, культура, духовність. Але, незважаючи на деяку позитивну динаміку, ще не можна сказати, що така важлива царина, як, зокрема, освіта, яка має потенціал на рівні з національною церквою сформувати духовність нації, знаходиться сьогодні на належному і гідному рівні. Одна з причин цього криється в недостатньому усвідомленні особами, які стоять за кермом нашого освітнього процесу, його першочергової важливості для розвитку українського народу. В ситуації, яка склалася, не зайвим було б звернутися до досвіду деяких особистостей недалекого минулого, приклад освітньої діяльності яких може стати корисним не тільки для сучасних керівників освітніх відомств, а й для політиків.

Однією з таких непересічних особистостей, яка може стояти в одному ряду з передовими освітянами свого часу, є Київський митрополит Євгеній (Болховітінов) (1767 – 1837). Саме його діяльність, важливе місце в якій відводилося просвітництву, мала великий вплив на розвиток Київської

єпархії, всієї тогочасної України і не втратила сьогодні своєї актуальності. Але якщо церковно-суспільної діяльності Є. Болховітінова присвячено багато періодичних статей та монографічних досліджень, то його діяльність у сфері освіти залишається ще недостатньо дослідженою. Серед наукових робіт, в яких знайшла відображення освітянська діяльність митрополита Євгенія в Київській єпархії, слід зазначити дослідження науковців XIX – початку XX століття Орловського П. [1]; Карпова С. [2] Пономарьова С. [3], Титова Ф. [4]; Малишевського І. [5] й роботи сучасних науковців Шипа Н. [6] та Сарбея В. [7].

Однак, незважаючи на наявну кількість наукових праць, зазначимо, що обрана нами тема вимагає подальшого дослідження, бо є дуже важливою і актуальною. Аналіз та ретельне й неупереджене вивчення освітянської діяльності Є. Болховітінова може стати підґрунтям для успішного розвитку сьогочасного освітнього процесу.

До призначення на посаду Київського митрополита Євгенія (Болховітінова) у 1822 році духовна освіта в Київській єпархії знаходилась у вельми незадовільному стані. Церковний клір здебільшого складався з осіб, рівень освіти яких не відповідав часом рівню посади, яку вони займали. Реформа системи духовної освіти, одним з авторів якої був і Є.О. Болховітінов, тоді ще петербурзький вікарій [8, с. 94], проходила досить невдало саме в Київській єпархії. Священно - та церковнослужителі неохоче віддавали своїх дітей до подібних навчальних закладів, тим самим демонструючи своє нерозуміння їхньої важливості. Крім того, училищні споруди знаходились в такому невідповідному стані, що вимагали ґрунтовної перебудови й значного розширення, а між тим єпархіальних коштів для цього не вистачало.

Зважаючи на це, сфера духовної освіти в Київській єпархії на початку 20-х років XIX століття потребувала активного втручання з метою позитивних змін. Тож призначення у 1822 році на Київську митрополичу кафедру о.

Євгенія та його наступна п'ятнадцятирічна діяльність в освітянській царині були своєчасними і мали здебільшого прогресивний характер. Хоча в деяких моментах свого урядування він, на відміну від інших церковних ієрархів, і не насаджував «духовного просвещенія малоросійського племені» [8, с. 246], але все ж таки залишався вірним представником російського духовенства і тому був змушений виконувати розпорядження російського царя й Синоду щодо питань духовної освіти.

У 1831 році Євгеній (Болховітінов) з метою духовного просвітництва церковного кліру дозволив причтам найбільш заможних церков на церковні кошти виписувати книги релігійного змісту. Серед них, крім «Біблії,... Пролога, проповідей святителя Тихона, Шестоднева св. Василя Великого, Описанія кієво-софійскаго собора, Разсужденій о важнѣйшихъ предметахъ христіанской жизни и др. сочиненій», чи не найголовніше місце належало «Поученіям, изданным Св. Синодомъ» [1, с. 23]. Ці твори за особистим розпорядженням митрополита священнослужителі докладно вивчали й повинні були «руководствуясь ими, составляют собственнаго сочиненія проповѣди и, при всякомъ удобномъ случаѣ, наставляют православный народъ въ вѣръ и благочестіи, въ благонравіи» й найважливіше «в послушаніи властямъ» [1, с. 23].

Але, незважаючи на деякі поступки Св. Синоду з боку митрополита, його діяльність щодо підвищення освітнього рівня підвладного йому кліру мала й позитивний ефект. Для того, щоб спонукати священнослужителів вивчати істини християнської віри, преосвященний Євгеній наказав благочинним під час піврічного огляду свого повіту екзамінувати їх з православного богослов'я. Від іспиту не звільнялися й причетники. Вони піддавалися випробуванню з Катехізису, церковного статуту, читання й співу. Про підсумки кожної піврічної ревізії благочинні докладно повинні були доповідати преосвященному Євгенію.

Священики, які атестувалися незадовільно, підлягали штрафу, а нерідко викликалися для навчання у Софійський собор. Не атестовані дяки позбавлялися права претендувати на священицький сан. Щодо причетників, які мали незадовільну оцінку знань, то для засвоєння необхідних для отримання звання предметів, преосвященний призначав кілька строків. При цьому кожного разу він погрожував тим, хто недбало ставився до навчання, заборonoю користуватися прибутками й ділянками церковного лану та позбавленням посади. Січень 1825 року був призначений останнім терміном, після якого одні причетники, які не витримали екзамен, призначалися церковними сторожами, а інші й зовсім виключалися з духовного звання [1, с. 25]. Така суворість вимог до духовенства була виправданою: священник повинен був не тільки досконало знати богослов'я, але й своєю освіченістю подавати приклад мирянам.

У зв'язку зі скороченням кількості неосвічених серед єпархіального кліру, митрополит Євгеній вирішив провести суворий відбір серед кандидатів не тільки на священицький та дияконський сан, але й поміж претендентів на причетницькі посади. Кандидата на кожен церковний ступінь преосвященний відсилав спершу до екзаменатора, яким був ключар Софійського собору, потім до вікарія й нарешті екзаменував сам. Ті особи, які не склали іспит, не отримували церковного ступеня, на який претендували. Митрополит Євгеній не звільняв від екзамену не тільки тих, хто закінчував курс семінарського й академічного навчання, але навіть наставників усіх духовних навчальних закладів, тим самим забезпечуючи всім рівні умови.

Ставлячи собі за мету підняти освітній рівень єпархіального кліру, о. Євгеній тримав під своїм контролем усі питання, пов'язані зі справою удосконалення духовного просвітництва. Особливо митрополит переймався збільшенням кількості фахових навчальних закладів у своїй єпархії. І його зусилля практично завжди увінчувалися успіхами. Так, 23 травня 1827 року Комісія духовних училищ повідомила преосвященного, що «по ходатайству

его, послѣдовало Высочайшее разрешеніе на пріобрѣтеніе, для училищного вѣдомства, мѣста, принадлежащаго кіевскому петропавловскому греческому монастырю, подѣ постройку новаго корпуса для семинаріи, и на отпускъ суммѣ, какѣ для уплаты за это мѣсто 5,610 р., такѣ и на самую постройку семинарскаго корпуса 170,910 р. 55 к.» [1, с. 26].

Наказавши 31 травня 1827 року почати спорудження нової семінарської будівлі, преосвященний, разом з тим, наказав єпархіальному духовенству віддавати своїх дітей у повітові училища під загрозою штрафу. Митрополит обіцяв, що ті, хто закінчить курс навчання, завжди матимуть перевагу перед тими, у кого не буде духовної освіти. Ця вимога о. Євгенія подіяла-таки на батьків і призвела до того, що кількість учнів стало зростати – спершу в повітових училищах, а потім і в семінарії, спорудження будівлі якої було завершено в 1830 році. Випускники, що закінчили курс семінарського навчання, дійсно, за обіцянкою митрополита, завжди мали пріоритет перед тими, хто не мав духовної освіти. Така справедлива оцінка навчальних досягнень з боку о. Євгенія була найбільш діючим засобом для заохочення працелюбності семінаристів. Є. Болховітінов особисто слідкував за ходом освіти духовного юнацтва, зокрема, проводив річні іспити не тільки в семінарії, а й у повітових училищах.

Особлива його увага, в контексті духовної освітньої діяльності, була прикута до новоутвореної Київської Духовної Академії. Хоча саме він стояв біля витоків реформи духовних шкіл [10, с. 19], в результаті яких була знищена Києво-Могилянська академія, що для тогочасної України стало фактом болючим і різко негативним [11, с. 13], ставши Київським митрополитом Євгеній (Болховітінов) дуже багато зробив, щоб за рівнем освіти Київська Духовна Академія стояла не нижче ліквідованої Могилянської.

Будучи глибоко обізнаним з проблемами духовного просвітництва та використовуючи наукові сили Академії, Є. Болховітінов 18 грудня 1823 року

відкрив її Конференцію, обов'язками якої була розробка методик викладання, переклад і складання богословських творів, розробка пам'ятників руської церковної історії тощо. В Конференція складалася з дійсних і почесних членів та членів-кореспондентів. Дійсними членами були єпархіальний архієрей, ректор академії, ординарні професори з усіх предметів; почесними – усі члени Комісії духовних училищ. Пізніше за пропозицією митрополита Євгенія почесними членами стали єпископи саратовський М. Платонов і пермський М. Леонтович, які принесли Київській Академії велику користь своїми працями [4, с. IX].

Конференція проводила урочисті й загальні збори, екзамени й присудження вчених ступенів: студента, кандидата, магістра, доктора. Зазначимо, що практика присвоєння вчених ступенів у XIX столітті значно відрізнялась від теперішньої. Творам студентів, як важливому засобу інтелектуального розвитку, надавалось першочергове значення в Академії. Першою, запропонованою особисто митрополитом темою для студентських творів, була: «Исследование о древнейшей в Киеве церкви св. Ильи, в которой присягали Игореви и варяго - руссы в 945 г.» [5, с. 595]. Зазначимо, що архіпастир не тільки надавав тему, але й обґрунтовував її важливість, ставив перед дослідниками завдання й намічав програму дій. Найкращі праці відбиралися митрополитом для публікації. Академія відсилала їх в інші духовні навчальні заклади, церковним сановникам та іншим зацікавленим особам.

Творів писалось багато й за їх якістю студентам надавалися вчені ступені, які підлягали схваленню Комісією духовних училищ. Випускники академії зі званням студента мали такі ж права, як і випускники університету. Випускників зі ступенем кандидата могли залишити при академії на посаді наставника й вони могли претендувати на бакалавра або ад'юнкт-професора.

Ступінь магістра надавалась за відмінні успіхи в філософії, словесних і богословських науках. На докторський ступінь могли претендувати магістри

й кандидати за ґрунтовне дослідження з обраного предмету. Але, незважаючи на добре відпрацьовану систему наукової роботи Духовної академії, траплялися випадки суб'єктивного, а інколи й упередженого ставлення до неї з боку Комісій духовних училищ. Так, наприклад, у 1825 році частина студентів Академії відмовлялася писати крім звичайних курсових робіт ще по дві або три праці з богослов'я й історії церкви російської, а не всесвітньої.

Внаслідок цього на Академію та її вихованців упала підозра в недостатньому рівні підготовки. Протектор Київської Академії митрополит Євгеній знаходився в цей час в Петербурзі в якості члена Комісії духовних училищ і став на захист її честі. Він висловив у листі до ректора своє незадоволення, а також переконання в силі авторитету цього прославленого навчального закладу. «Счастье и для Вас, – писал он, – что я здесь. А прежние временщики замыслили даже уничтожить Киевскую Академию и обратят в семинарию, дабы свет истекал только отселе и из Москвы!!! Но сего стыда не открывайте никому» [2, с. 206].

Бажаючи послабити недовіру Комісії духовних училищ, митрополит своїм авторитетом і впливом на Академічну Конференцію прагнув позбавити духовне просвітництво схоластичних зразків. Для цього в навчальному плані багато часу відводилося не тільки вивченню церковної історії, а й філології й особливо філософії. Відомо, що в період урядування Є. Болховітінова, як патрона Київської духовної академії, міністерство народної освіти і духовних справ своїми діями всіляко утискало філософію. Але спроби реакційного впливу «згори» на Київську Духовну Академію не мали успіху. У 30-ті роки XIX століття рівень викладання філософії в ній за безпосереднього керівництва о. Євгенія був не нижчий, ніж у найкращих європейських університетах, а латинська мова використовувалась як допоміжна для читання давніх творів або тих, які ще не були перекладені новими європейськими мовами.

Митрополит Євгеній піклувався про забезпечення служителів культу й учнів духовних навчальних закладів, зокрема Київської Духовної Академії, необхідною літературою. За його проханням студенти здійснювали переклади церковних книг з латинської й польської мов на російську. Так, 24 квітня 1824 року за пропозицією митрополита цензурний комітет просив Конференцію утвердити до друку переклад з польської мови твору «Совет молодому проповеднику». Пропозиція була прийнята й було вирішено надрукувати зазначену брошуру тиражем 1200 екземплярів за рахунок відсотків від пожертв, а потім роздати її студентам Академії, відіслати в семінарії та пустити в продаж для усіх бажаючих [4, с. 9].

Переклад з латинської мови в кількості більш ніж 1000 листів, перевірений та опрацьований Є. Болховітіновим, був надісланий Конференції на зібранні 22 грудня 1827 року для схвалення й відправлення на розгляд Синоду [4,с.31–32]. В кінці 1830 року Конференція на прохання митрополита ухвалила рішення про перевидання підручника з польської мови, якого так потребували студенти та семінаристи.

Заохочуючи наукові інтереси викладачів і студентів, особливо їх перекладацьку та дослідницьку роботу, митрополит Євгеній, таким чином, стояв у витоків літературного руху православного духовенства в ХІХ столітті. За його ініціативою випускником академії О. Новицьким, у майбутньому професором Київського університету, був підготовлений твір «О первоначальном переводе Священного Писания на славянский язык». Автор упровадив у життя давню мрію Є. Болховітінова й присвятив цю книгу йому [6, с. 102], що свідчить про безперечний авторитет Євгенія (Болховітінова) в професорсько-викладацьких колах.

Митрополит Євгеній завжди перебував у тісному контакті зі студентами. За спогадами вихованців академії «архипастырь, посѣщая училище ихъ, входилъ въ научныя занятія студентовъ, дѣлалъ имъ опытыя замѣчанія о лучшихъ способахъ къ изученію того или другого предмета,

указувалъ на источники свѣдѣній по разнымъ наукамъ и самъ не рѣдко доставлялъ имъ такіе источники» [1, с. 27].

Турбота його Преосвященства, спрямована на підвищення освітнього рівня духовенства, залучення його до науково-літературної діяльності, підкріплювалася фінансовою допомогою. З цією метою він пожертвував гроші, відправивши при цьому в академічне правління лист, який був оголошений на засіданні 12 січня 1834 року. В ньому зазначалося, що державний канцлер граф Н. П. Румянцев, виходячи з доброго ставлення до нього митрополита Євгенія, поклав у Санкт-Петербурзьку опікунську раду 3 тис. крб., «чтобы из ежегодных процентов с сей суммы Киевская академия выдавала награждения тому, кто лучше определит или объяснит какую либо древность. Но как сих процентов ежегодно недостает на награды и на печатанье таковых починений, то я со своей стороны жертвую еще три тысячи рублей на сей же предмет» [4, с. 119].

У січні 1836 року митрополит повідомив академічне правління й додатково пожертвував ще 4 тис. крб. на вказані цілі [4, с. 152]. Ця матеріальна підтримка, безумовно, сприяла розвиткові наукових досліджень.

Митрополит Євгеній усебічно сприяв будівництву нової трьохповерхової споруди академії у 1822 – 1825 рр. Відчутною була його підтримка й у відновленні академічного хору.

Отже, зазначимо, що опікунство над Київською Духовною Академією митрополита Євгенія, вимогливість з його боку до викладачів і вихованців сприяли збереженню її авторитету як першочергового центру духовної освіти і науки. Це знайшло своє підтвердження в оголошеному на зборах Академії в липні 1837 року, вже після смерті Є. Болховітінова, «Кратком обозрении событий и перемен по Киевской академии и по ее учебному округу в продолжении последнего двухлетия». У ньому, зокрема, відзначалося, що протягом п'ятнадцятирічного керування Київською Академією митрополит Євгеній виявляв батьківську турботу відносно неї.

Надалі в «Обозрении» відзначались результати її наукової та навчально-виховної роботи за попередні два роки. Так, за висуненням Академічної Конференції, 14 вихованців отримали ступінь магістра, 8 осіб – ступінь кандидата з правом на магістерство, 31 особа – без зазначеного права. Також відзначалося якісне зростання викладацького складу [4, с. 186 – 187]. Наведені факти дають підставу вважати, що Київська Духовна Академія мала в особі митрополита Євгенія досвідченого й заможного покровителя, який зберіг її авторитет та освітній рівень, підтримуючи її традиції та науковий потенціал.

Різнобічна освіченість і авторитет митрополита забезпечували йому широку відомість, хоча він і не відзначався прагненням до самозвеличення. Як неординарна особистість, він удостоювався різних відгуків, як справедливих, так, часом, і упереджених, особливо відносно своєї освітньої діяльності. Але не можна не погодитися з думкою його біографа про те, що «Є. Болховітінова відрізняла рідкісна сила розуму, дивна проникливість і точність суджень» [3, с. 60].

Освітня діяльність митрополита Євгенія (Болховітінова) хоч і мала іноді суперечливий характер, була в більшості позитивною. І хоч в деяких ключових моментах він, будучи представником російського духовенства, повинен був виконувати розпорядження царя й Синоду, все ж таки, на відміну від усіх інших митрополитів ХІХ століття, він визнавав окремішність і своєрідність України в освітній царині.

Будучи фундатором багатьох навчальних закладів духовного спрямування, о. Євгеній переймався, щоб за рівнем освіти й науки вони стояли не нижче провідних європейських навчальних установ. Так, у його особі Київська Духовна Академія отримала патрона, який зміг підняти її освітній та науковий рівень і зберегти авторитет не нижчим, ніж у її попередниці Києво-Могилянської академії.

Наведені факти дають підставу вважати, що Київська єпархія в 1822 – 1837 рр. отримала в особі митрополита Євгенія не тільки релігійного діяча, але й одного з найкращих освітян свого часу, який, будучи етнічним росіянином, розумів і шанував Україну та робив усе можливе, щоб рівень її духовної освіти відповідав рівню провідних країн Європи.

Зважаючи на важливість освітянського доробку Євгенія (Болховітінова) не тільки для минулого, але й для сучасності, доцільним є продовження дослідження в даній царині. Звернення ж до його освітянського досвіду є безперечно не зайвим для духовних очільників сьогодення, особливо тих, хто є відповідальними за розвиток духовно-освітньої сфери, навчання та виховання майбутніх провідників духовності в Україні.

Література:

1. Орловский П. Деятельность митрополита Евгения по управлению Киевскою епархией» / П. Орловский. – К.: Университетская типография. – 1868. – 49 с.
2. Карпов С. Евгений Болховитинов как митрополит Киевский / С. Карпов. – К.: тип. Киево - Печерской Лавры. – 1914. – 27 с.
3. Пономарев С. Материалы для биографии митрополита Евгения / С. Пономарев. – К.: тип. Киево - Печерской Лавры. – 1867. – 17с.
4. Титов Ф. Акты и документы, относящихся к истории Киевской Академии. Отделение III (1796–1869 гг.). Том 5 (1823 – 1869 гг.) – К. – 1915. – С. 8-14.
5. Малышевский И. Деятельность митрополита Евгения в звание председателя Конференции Киевской духовной академии/ И. Малышевский // Труды Киевской духовной академии. – К. – 1867. – Т. IV. – с. 67.
6. Шип Н. Киевская духовная академия во времена митрополита Евгения» // Київський Болховітіновський збірник: Зб. тез доповідей і наук. повідомл. на міжн. укр.-рос. Болховітіновських читаннях, присвячених 225-річчю від дня народження / Н. Шип – К. – 1993. – с. 61 – 73.

7. Сарбей В. *Украина в жизни и деятельности Е. А. Болховитинова* / В. Сарбей // *Київський Болховітіновський збірник: Зб. тез доповідей і наук. повідомл. на міжн. укр.-рос. Болховітіновських читаннях, присвячених 225-річчю від дня народження* – К. – 1993. – с. 46-60
8. Федоров В. *Русская православная церковь и государство. Синодальный период. 1700—1917.* / В. Федоров. – М.: *Русская панорама*. – 2003. – 154 с.
9. Степовик Д. *Історія Києво-Печерської Лаври* / Д. Степовик. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2001. – 560 с.
10. Мозгова Н. *Київська духовна академія, 1819 – 1920: філософський спадок* / Н. Мозгова. – К. : Книга, 2004 . – 318 с.
11. Денисенко Л. *Бібліотека Київської духовної академії (1819-1919)* / Л. Денисенко. – К.: Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2006 . – 223 с.

References:

1. Orlovskiy P. *Deyatel'nost' mitropolita Yevgeniya po upravleniyu Kievskoyu eparkhieyu* / P. Orlovskiy . – К.: *Universitetskaya tipografiya*. – 1868. – 49 s.
2. Karpov S. *Yevgeniy Bolkhovitinov kak mitropolit Kievskiy* / S. Karpov. – К.: *tip. Kievo - Pecherskoy Lavry*. – 1914. – 27 s.
3. Ponomarev S. *Materialy dlya biografii mitropolita Yevgeniya* / S. Ponomarev. – К.: *tip. Kievo - Pecherskoy Lavry*. – 1867. – 17 s.
4. Titov F. *Akty i dokumenty, otnosyashchikhsya k istorii Kievskoy Akademii. Otdelenie III (1796–1869 gg.). Tom 5 (1823 – 1869 gg.)* – К. – 1915. – S. 8-14.
5. Malyshevskiy I. *Deyatel'nost' mitropolita Yevgeniya v zvanie predsedatelya Konferentsii Kievskoy dukhovnoy akademii* / I. Malyshevskiy // *Trudy Kievskoy dukhovnoy akademii*. – К. – 1867. – T. IV. – s. 67.
6. Ship N. *Kievskaya dukhovnaya akademiya vo vremena mitropolita Yevgeniya* // *Kiivskiy Bolkhovitinovskiy zbirnik: Zb. tez dopovidey i nauk. povidoml. na mizhn. ukr.-ros. Bolkhovitinovskikh chitannyakh, prisvyachenikh 225-richchyu vid dnya narodzhennya* / N. Ship – К. – 1993. – s. 61 – 73.

7. Sarbey V. *Ukraina v zhizni ideyatelnosti Ye. A. Bolkhovitinova* / V. Sarbey // *Kiivskiy Bolkhovitinovskiy zbirnik: Zb. tez dopovidey i nauk. povidoml. na mizhn. ukr.-ros. Bolkhovitinovskikh chitannyakh, prisvyachenikh 225-richchyu vid dnya narodzhennya* – K. – 1993. – s. 46-60
8. Fedorov V. *Russkaya pravoslavnaya tserkov i gosudarstvo. Sinodalnyy period. 1700—1917.* / V. Fedorov. – M.: Russkaya panorama. – 2003. – 154 s.
9. Stepovyk D. *Istoriia Kyievo-Pecherskoi Lavry* / D. Stepovyk. – K.: Vydavnychi viddil Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 2001. – 560 s.
10. Mozghova N. *Kyivska dukhovna akademiia, 1819 – 1920: filosofskiy spadok* / N. Mozghova. – K.: Knyha, 2004. – 318 s.
11. Denysenko L. *Biblioteka Kyivskoi dukhovnoi akademii (1819-1919)* / L. Denysenko. – K.: Nats. b-ka Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, 2006. – 223 s.

УДК 94: [321.6+321.7] (460)

ПЕРЕХІД ВІД АВТОРИТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА В ІСПАНІЇ (1960-1982 рр.): ОГЛЯД ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

доктор історичних наук, Годлевська В. Ю.

Вінницький національний технічний університет, Україна, м. Вінниця

Основна мета публікації полягала в спробі здійснити аналіз джерельної бази трансформаційних процесів в Іспанії 60-х–початку 80-х років XX століття. Предмет дослідження – джерельна база зазначеної проблеми. Автор класифікував джерела наступним чином: документи юридичного та політичного характеру; статті, промови, інтерв'ю керівників держави та політичних діячів; офіційні статистичні матеріали; матеріали періодичних видань Іспанії; мемуарна література. При їх аналізі були використані класичні методи джерелознавства (критичний, евристичний, метрологічний

та інші), а також доведено, що джерельна база даної проблеми цілком репрезентативна, достовірна й різноманітна.

Ключові слова: Іспанія, авторитаризм, демократизація, джерелознавство, історичні документи.

Годлевская В. Ю. *Переход от авторитаризма к демократическому обществу в Испании (1960-1982 гг): обзор источниковой базы* / Винницкий национальный технический университет, Украина, г. Винница.

Основная цель публикации заключалась в попытке осуществить анализ источниковой базы трансформационных процессов в Испании 60-х-начале 80-х годов XX века. Предмет исследования - источниковая база указанной проблемы. Автор классифицировал источники следующим образом: документы юридического и политического характера; статьи, речи, интервью руководителей государства и политических деятелей; официальные статистические материалы; материалы периодических изданий Испании; мемуарная литература. При их анализе были использованы классические методы источниковедения (критический, эвристический, метрологический и другие), а также доказано, что источниковая база данной проблемы вполне репрезентативна, достоверная и разнообразная.

Ключевые слова: Испания, авторитаризм, демократизация, источниковедение, исторические документы.

Godlevska V. *The Transition from authoritarianism to a democratic society in Spain (1960-1982 yy): review source base* / Vinnytsia National Technical University, Ukraine, Vinnitsa.

The main purpose of the publication was to try to carry out a description of the source base transformational processes in Spain 60's and early 80-ies of XX century. The research subject was the source base of this problem. The author classified the sources as follows: the documents of a legal and political nature; articles, speeches, interviews state leaders and political figures; official statistics; the periodicals of Spain; memoirs. In their analysis were used classical methods of

source study(critical, heuristic, metrology and others). Also proved that the source base of this problem is quite representative, reliable and diverse.

Keywords: Spain, authoritarianism, democratization, source study, historic documents.

Вступ.

В останній чверті XX століття Іспанія здійснила успішний перехід до демократичного суспільства. Диктатура, встановлена в 1939 р. генералом Ф. Франко в результаті громадянської війни, була ліквідована мирним шляхом.

Важливе значення для практики наукового історичного дослідження має окреслення й аналіз джерельної бази проблеми. Відомий історик Шмідт С. О. писав, що історичним джерелом у широкому розумінні слід вважати «всяке явище, яке може бути використане для цілей історичного дослідження, ...для пізнання минулого». Дослідження джерел дає можливість отримувати об'єктивно значущі знання про людину, суспільство, цивілізації. Розмаїтий спектр проблем, пов'язаних з історією та розвитком франкістського режиму, його еволюцією, закономірностями та особливостями демократичного транзиту післяфранкістської Іспанії віддзеркалені у комплексах різнопланових та різножанрових документальних джерел, більша частина з яких має офіційний характер.

Мета статті полягає в спробі здійснити аналіз джерельної бази трансформаційних процесів в Іспанії 60-х–початку 80-х років XX століття. Матеріали можна класифікувати наступним чином: 1) документи юридичного та політичного характеру; 2) статті, промови, інтерв'ю керівників держави та політичних діячів; 3) офіційні статистичні матеріали; 4) матеріали періодичних видань Іспанії; 5) мемуарна література.

Аналіз вищевказаних документальних матеріалів дозволяє також поділити їх на дві великі підгрупи, взявши за критерій поділу хронологічний принцип: 1. документи періоду пізнього франкізму, що стосуються

демократичної інституційної еволюції режиму (початок 1960-х – середина 1970-х років XX ст.); та 2. матеріали та джерела постфранкістського періоду (1975-1982 роки).

Сучасна епоха бурхливого розвитку інформаційних технологій створила нові види джерел, породила нові способи трансляції інформації. Все більш важливе місце в соціальній комунікації починає займати глобальна інформаційна мережа – Інтернет, стали доступними такі види джерел як періодичні видання, формуються бази даних за законодавством окремих країн. Нові засоби комунікації надають позитивний вплив на наповнення джерельної бази історичних досліджень. Завдяки цьому, доступним виявилася нормативно-правова база Іспанії, що міститься в щоденному офіційному виданні «Офіційний бюлетень держави» (*Boletín Oficial del Estado*). Також були опрацьовані документи Генеральних кортесів (протоколи парламентських дебатів, парламентська інформація), вміщені в офіційному віснику Генеральних Кортесів (*Boletín Oficial de las Cortes Generales*) та щоденнику парламентських засідань (*Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*).

Значна частина джерельно-документальних матеріалів урядового, юридичного, політичного та статистичного характеру зосереджена також у двох збірках «Франкістська диктатура (1936–1975). Тексти і документи» Сабіна Родрігеса Хосе М. та «Трансформація в документах» Анхеля Х. Санчеса Наварро.

Цінність збірника текстів і документів Сабіна Родрігеса Хосе М. полягає у її структурі, тобто застосуванні проблемного принципу при відборі матеріалів. Це дозволяє проаналізувати і використати джерельну базу в контексті питання природи, суті абсолютної влади та політичних планів Ф.Франко, адміністративної структури та політичного режиму, економічної політики, міжнародних відносин, відносин церкви і держави, проблем реставрації монархії тощо.

Разом з тим іспанський укладач дотримується і хронологічного підходу у структуруванні матеріалів. Він чітко виділяє починаючи з 1960-х років період пізнього франкізму, який зазнав демократичної трансформації, підтвердженої відповідними законами, декретами, розпорядженнями тощо.

В контексті з'ясування передумов демократичної еволюції франкізму важливе значення мають документи економічного характеру, які передбачали поступову відміну державного контролю над господарчою діяльністю, цінами та зарплатнею, девальвацію песети та перетворення її в конвертовану валюту, зменшення фінансового дефіциту, надання більш широкого доступу на внутрішній ринок іноземним фірмам, лібералізацію імпорту товарів [1, с. 130–131].

Аналізуючи цю групу документів можна стверджувати, що результатом лібералізації економічного життя стало іспанське «економічне диво», яке, у свою чергу, стало однією з передумов подальшої політичної демократизації країни.

Найбільш повно репрезентовані у збірці Сабіна Родрігеса Х. М. документи юридичного характеру, які дозволяють дослідити інституціоналістську еволюцію франкістського режиму. Це насамперед «Органічний закон держави» (від 10 січня 1967 р.), основна його мета якого як вказано в преамбулі – «завершити інституціоналізацію національної держави», тобто законодавчо закріпити функції державного механізму, взаємовідносини законодавчих, виконавчих та судових органів влади. Цей закон, зокрема, розмежував прерогативи прем'єра, його замісників, вніс новачії щодо виборності частини депутатів кортесів, принципів призначення короля чи регента. Прийняття «Органічного закону» стало логічним продовженням лібералізаційних процесів, проголошених франкістською адміністрацією в 1962 р., він започаткував засади досить визначеної інституційної системи. Франкізмові справді вдалося консолідувати навколо

себе іспанське суспільство у зв'язку із різкими змінами на краще у виробництві та матеріальному добробуті іспанців [1, с. 54, 77–84].

За методикою відбору документів та структуруванням збірник Анхеля Х. Санчеса Наварро близький до вище охарактеризованого зібрання матеріалів [2]. Перші три розділи «Трансформації в документах» присвячені періоду пізнього франкізму. Цінним є аналіз політичних сил, що ініціювали демократичну трансформацію: тих, що існували в межах авторитарної політичної системи (Об'єднання іспанського народу, Іспанське національне об'єднання, Іспанське демократичне об'єднання) та тих, що знаходились поза режимом (Комуністична партія Іспанії, Іспанська соціалістична робітничка партія, Демократична Хунта, Платформа демократичної конвергенції та ін.) Науковцем представлені задокументовані позиції цих політичних сил, їхні характеристики.

Зазначені документальні матеріали періоду пізнього франкізму засвідчують суттєві зміни політичного характеру франкістського режиму, його структур та повноважень державних органів, розширення прав та свобод громадян, лібералізацію економіки та соціальної сфери. Проведений аналіз вищевказаних джерел дозволяє стверджувати, що поступова демократична трансформація режиму Ф.Франко в останній період його функціонування спричинила мирний характер іспанської демократизації.

Непересічну роль у з'ясуванні особливостей і специфіки процесу інституалізації нового іспанського демократичного режиму, що розпочався після смерті Франко Ф. в листопаді 1975 р. мають «Закон про політичну реформу» (1976 р.), «пакт Монклоа» (1977 р.) та Конституція Іспанії (1978 р.) [3; 4; 5].

Аналізуючи «Закон про політичну реформу», маємо можливість дослідити зміни у виборчій системі, формуванні та повноваженнях двопалатних Кортесів. Окрім цього закон передбачав, як видно із його статей, що ініціатива конституційних реформ належала уряду і нижній палаті

парламенту (при схваленні їх абсолютною більшістю членів Конгресу і Сенату). Закон чітко фіксував повноваження короля, який отримав право призначати голову Кортесів і Ради королівства, виносити на референдум будь-яке питання конституційного чи не конституційного характеру, результати якого матимуть обов'язковий характер для всіх державних органів. Таким чином, цим законом була започаткована ліквідація основних франкістських інститутів – корпоративних кортесів, «Руху» та його Національної ради [2, с. 314–322; 5, с. 471–473].

Унікальним своєю історичною та політичною значущістю є «Пакт Монклоа», який може слугувати прикладом розв'язання проблем посттоталітарного періоду у державах, що виникли на теренах колишнього СРСР. Пакт – це угода, підписана у 1977 р. урядом, представниками кортесів та всіма політичними партіями (як лівими, так і правими) про стратегію будівництва демократичного суспільства в Іспанії [3]. Пакт містив програму економічних і політичних заходів, необхідних для переходу до представницької демократії, по перетворенню соціально-економічної структури країни. Кожна з сторін погодилась на поступки в ім'я досягнення єдиної мети – стабілізації режиму представницької демократії. Обопільні зобов'язання та гарантії підписантів торкалися наступних питань: бюджетної та монетарної політики, соціального страхування, цін та зарплатні, зайнятості.

Створений пактом політичний клімат консенсусу сприяв найважливішій події на першому етапі демократизації – розробці та прийняттю у грудні 1978 р. нової Конституції, за якою Іспанія проголошувалась парламентською монархією. Нагадаємо, що формально монархічна форма правління в Іспанії була проголошена ще у 1944р., однак аж до смерті Франко Ф. вона не була реалізована.

Відтепер права монарха регулювалися Конституцією (II розділ «Про Корону») і були дещо обмежені у порівнянні з минулими століттями. Король

проголошується «главою держави, символом єдності і стабільності»; від здійснює представництво Іспанії на міжнародній арені.

Конституція чітко закріпила виконавчу владу за урядом, а законодавчі функції – за Кортесами. Так, відповідно до IV розділу «Про уряд і адміністрації» уряд визначає основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики країни (ст. 97), керує діяльністю цивільної та військової адміністрації, обороною країни, здійснює регламентарну та виконавчу владу. Кабінет міністрів несе відповідальність за політичне керівництво країною перед Конгресом депутатів.

Конституція змінила правовий статус представницького органу Іспанії – Кортесів (III розділ «Про Генеральні кортеси»). Основний закон Іспанії детально регулює статус, структуру та повноваження Кортесів, які здійснюють законодавчу владу і контроль за діяльністю уряду. Члени обох палат Кортесів – нижньої, Конгресу депутатів (від 300 до 400 місць), і верхньої, Сенату (250 місць) – обираються на 4 роки шляхом загальних рівних прямих виборів і таємного голосування, причому Конгрес депутатів на основі пропорційної системи, а Сенат (палата територіального представництва), – мажоритарної [4, с. 52–53].

Понад одну четверту статей Конституції присвячено правам, свободам та обов'язкам іспанців, демократичний характер яких виражається у закріпленні принципу рівності всіх перед законом і у широті прав і свобод, наданих громадянам країни. Концептуально й структурно розділ побудований у відповідності з теорією природного права: перша його частина присвячена основним правам та публічним свободам, що є природними та невід'ємними; друга частина присвячена правам і обов'язкам громадян держави [4, с. 34–42].

Конституцією закладені основи вирішення національно-регіонального питання, яке протягом багатьох століть було одним з найскладніших в політичному житті Іспанії. Так, VIII розділ «Про територіальну організацію держави» передбачає право на отримання автономного статусу будь-якою

історичною областю . За Конституцією, Іспанія поділена на 17 автономних областей країни [4, 78–90].

Аналітики-правознавці наголошують, що конституція мала незавершений характер, багато її статей – загальне формулювання. З метою її конкретизації було прийнято у подальшому кілька десятків законів та нормативних актів. Проте, найважливішим є те, що конституція створила юридичну базу для подальшої демократичної перебудови іспанського суспільства та остаточної ліквідації спадщини авторитарного режиму.

У 1982 р. вийшов друком збірник «Документи та трудове законодавство перехідного періоду» [6], який окрім статей Конституції у сфері трудових відносин (статті 1, 7, 9, 14, 28, 35, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 50, 128 та 129), містить «Статут трудящих» (10 березня 1980 р.), міжнародні конвенції, законодавство, про вільні профспілкові об'єднання та трудові відносини («Закон про трудові відносини» від 4 березня 1977 р., «Основний закон про зайнятість» від 8 жовтня 1980 р.). Зокрема, аналіз «Закону про трудові відносини» дозволяє стверджувати про чітке визначення сфери трудового законодавства, перелік трудових відносин особливого характеру, юридичне обґрунтування специфіки праці жінок та неповнолітніх, внесення в загальне законодавство процедури випробувального терміну, сформулював основні засади постійної професійної кар'єри [6, с. 103–115]. Ці законодавчі акти засвідчують про формування цивілізованих, заснованих на демократичних засадах, трудових відносин у післяфранкістській Іспанії.

Наступними виданнями є «Офіційні вісники автономних співтовариств». З повними текстами законодавчих актів можна ознайомитись на офіційних сайтах бюлетенів автономних утворень. Проте складність роботи з текстами цих документів полягає в тому, що вони опубліковані на регіональній мові.

Оригінальним та цікавим джерелом вивчення історії переходу Іспанії до демократії є мемуарна література, в якій учасники досліджуваного періоду

представляють власні спогади і особисте бачення перебігу подій рубежу 1970-х-1980-х років. Цінними з цієї точки зору є спогади Кальво Сотело Л. (лідер Союзу Демократичного Центру з листопада 1981 р.), Карільйо С. (лідер Комуністичної партії Іспанії), Фраги М. (лідер Народного Альянсу).

Так, Кальво Сотело Л. змальовує діяльність та внутрішні проблеми урядової партії (Союзу демократичного центру), процес автономізації країни, суперечності щодо вступу Іспанії в НАТО [7, с. 41–42, 59, 104–110, 123–141].

Як відомо, легалізована Комуністична партія Іспанії виступала за розрив з франкізмом, тому значної ваги набирають спогади її лідера Карільйо С., який у своїх мемуарах висвітлює труднощі і суперечності, що долала партія в новій ситуації, і жертви, на які змушена була іти заради свого утвердження в демократичній політичній системі [8].

Важлива інформація міститься в спогадах Фраги М., який приймав безпосередню участь у перехідному процесі, а праві політичні сили, які він очолював, займали одне з першорядних місць на політичній арені. Фрага М. представляє огляд політичних подій, їх перебіг, позиції політичних партій, зокрема Народного Альянсу, щодо найважливіших питань: прийняття «Закону про політичну реформу», підписання «пакту Монклоа», створення нової демократичної конституції, перебігу передвиборчих кампаній тощо [9].

Незважаючи на доречність та корисність мемуарної літератури у вивченні історичних процесів, слід зазначити, що спогади не можна вважати абсолютно об'єктивним джерелом, вони потребують корекції та співставлення з іншими документальними комплексами.

Особливу цінність для вивчення демократичного процесу на початковому етапі становить щоденник особистого радника короля Фернандеса-Міранди Т., опублікований тільки у 1995 р. Свідчення королівського радника є важливими для з'ясування сутності першого етапу переходу до демократії, особливо стосовно впровадження в життя «Закону про політичну реформу». Цінними є відомості про місце, роль та позиції

провідних політичних сил країни. Значна частина міркувань присвячена опозиції. На думку багатьох науковців, саме Фернандесу-Міранді Т. належить заслуга у прийнятті іспанською Короною найважливіших і вкрай необхідних на той час політичних рішень: відставка профранкістського уряду Наварро А., призначення на його місце Суареса А., лобювання закону про політичну реформу, підтримка легалізації КПП тощо [10].

Важливим джерелом виявились мемуари відомого російського дипломата Дубініна С., який розповідає про його діяльність на посаді посла СРСР в Іспанії (1978–1986 рр.). Розповідь про перехід Іспанії від диктатури до демократії і становлення відносин з СРСР, починаючи з франкістських часів до 1990-х рр. Ключова подія – розповідь про мадридську зустріч держав–учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1980–1983 рр. [11]

Окрему групу матеріалів становлять виступи, інтерв'ю короля Хуана Карлоса I, прем'єр-міністрів, лідерів політичних партій тощо [12–19]. Основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики Іспанії засвідчують урядові програми, проголошені прем'єр-міністрами А. Наварро, А. Суаресом, Л. Кальво Сотело перед кортесами. Проблемам демократизації іспанського суспільства присвячені виступи та інтерв'ю Ф. Гонсалеса, М. Фраги та ін..

Офіційні виступи та звернення іспанського короля Хуана Карлоса I, який не лише підтримав перехід Іспанії до нового демократичного суспільства, а й виступив одним з ініціаторів цього процесу, містяться у збірнику «З Іспанією у серці», опублікованому у 2001р. Звернення короля до народу торкаються найважливіших питань внутрішнього життя країни та міжнародних проблем, вони засвідчують демократичний характер монархії [20].

Своєрідним джерелом може вважатися книга Х. Л. де Вілальонги «Король. Бесіди з королем Іспанії доном Хуаном Карлосом I». Це не просто біографічний нарис. Це книга-діалог між автором та монархом стосовно

найважливіших подій в історії Іспанії та приватного життя Хуана Карлоса з моменту його приїзду на батьківщину. З вуст глави іспанської держави, ми черпаємо цінну інформацію про мотиви його вчинків, його задуми, плани, цілі та ідеї, яким керувався Хуан Карлос в процесі реставрації монархії та переходу Іспанії до демократії [12].

Окрему групу матеріалів складають статистичні дані: результати референдумів 1976 та 1978 рр. на підтримку Закону про політичну реформу та проекту Конституції, результати парламентських виборів 1977, 1979 та 1982 років, динаміка росту ВВП, зарплатні тощо. З статистичними даними можна ознайомитись, зокрема, в «Статистичному щорічнику» Національного інституту статистики.

Іспанська періодика: «Cambio 16», «El Pais», «Mundo obrero», «El Socialista», «Triunfo», «Economia», «Nuestra bandera», «Tiempo», «Nueva Erosa» та інші становить наступну групу джерел. На шпальтах цих періодичних видань публікувалися виступи і звернення іспанського короля, виступи та інтерв'ю провідних політичних діячів, дебати у парламенті та дискусії в уряді, результати референдумів та виборів, висвітлювалися соціально-економічні та політичні проблеми, боротьба історичних областей Іспанії за автономію, результати опитування громадської думки тощо. Так, активно висвітлював на сторінках «Mundo obrero» проблеми автономізації Камбра Х. [21; 22]. Відомий публіцист Онето Х. переймався проблемами путчизму, тероризму, а також входженню Іспанії до Північноатлантичного альянсу [23; 24]. На сторінках «Cambio 16» можна ознайомитись з інтерв'ю та основними позиціями регіональних політичних діячів щодо перебігу демократизації. Найґрунтовніше і об'єктивніше, на наш погляд, висвітлювала перебіг демократичних перетворень щоденна мадридська газета «El Pais», що почала виходити з 1976 р. Проте, слід зазначити, що пресова інформація здебільшого має суб'єктивний характер і для з'ясування достовірності її

даних необхідний компаративний аналіз, співставлення з іншими документальними джерелами.

Висновки. Таким чином, джерельна база даної проблеми цілком репрезентативна, достовірна й різноманітна. Її аналіз дає можливість простежити процес ліберальної еволюції франкістського режиму та становлення демократичного суспільства в постфранкістській Іспанії: шляхи лібералізації іспанського суспільства в 1960-1970-ті роки; дії владних структур, діяльність опозиції, механізм заміни авторитарної політичної системи демократичною, запровадження та застосування демократичних процедур у виконавчій та судовій гілках влади, шляхи розв'язання соціально-політичних, економічних та національних проблем тощо.

Література:

1. *Rodriguez Sabin Jose M. La dictadura franquista (1939–1975). Textos y documentos / M. Rodriguez Sabin Jose. – Madrid, 1997. – 449 p.*
2. *Navarro Sanches Angel J. La transicion en sus documentos / Angel J. Navarro Sanches. – Madrid: Centro de estudios politicos y constitucionales, 1998. – 661 p.*
3. *Los pactos de la Moncloa // Transicion politica y consolidacion democratica. Espana (1975 – 1986). – Madrid: Centro de investigaciones sociologicas, 1992. – P. 473–493.*
4. *Испания. Конституция и законодательные акты. – М.: Прогресс, 1982. – 351 с.*
5. *Ley 1/1977, de enero, para la reforma politica// Transicion politica y consolidacion democratica. Espana (1975–1986). – Madrid: Centro de investigaciones sociologicas, 1992. – P. 471–473.*
6. *Documentos y legislacion laboral de la transicion. – Madrid: Fundacion Friedrich Ebert, 1982. – 356 p.*
7. *Calvo Sotelo, L. Memoria viva de la transicion / S. Calvo Sotelo. – Barcelona: Planeta, 1990. – 276 p.*
8. *Carrillo S. Memorias / S. Carrillo. – Barcelona: Planeta, 1993. – 752 p.*

9. Fraga M. *En busca del tiempo servido* / M. Fraga. – Barcelona: Planeta, 1987. – 481 p.
10. Fernandez-Miranda P. y Fernandez-Miranda A. *Lo que el rey me ha pedido. Torcuato Fernandez-Miranda y la reforma politica* / P. Fernandez-Miranda, A. Fernandez-Miranda A. – Barcelona: Plaza Janez, 1995. – 394 p.
11. Дубинин Ю. В. *Амбахадор! Амбахадор! записки посла в Испании* / Ю. В. Дубинин. – М.: РОССПЭН, 1999. – 360 с.
12. Вилальонга Хосе Луис де. *Король. Беседы с королем Испании доном Хуаном Карлосом I* / Хосе Луис де Вилальонга: пер. с исп. Зорина И., Чеботарева С. – М.: Диопринт, 2003. – 304 с.
13. Гонсалес Ф. *Нет магической формулы реформ* / Ф. Гонсалес // Латинская Америка. — 1991. — № 12. — С. 3–8.
14. Гонсалес Ф. *Создать в обществе основу для согласия и перемен* / Ф. Гонсалес // Свободная мысль. – 1991. – №15. – С. 50–57.
15. Prego V. *Diccionario de la Transicion* / V. Prego. – Barcelona : Plaza Janez, 1999. – 782 p.
16. Sotelo L. C. *Memoria viva de la transicion* / L. C. Sotelo. – Madrid, 1990. – 276 p.
17. Sole Tura J. *Nacionalidades y nacionalismos en Espana* / J. Sole Tura. – Madrid: Alianza Editorial, 1985.
18. Montero R. *Manuel Fraga Iribarne* / R. Montero // El Pais. – 1995. – № 5. – P. 88–91.
19. Powell Ch. *Espana en democracia. 1975–2000* / Ch. Powell. – Barcelona: Plaza Janez, 2001. – 688 p.
20. *Con Espana en el corazon. Primer discurso de la Corona y los mensajes navidenos del Rey. 1975–2000.* – Barcelona: Calaxia Guterberg y circulo de Lecbores, 2001. – 302 p.
21. Cambra J. *Andalucia, contra la injusticia* / J. Cambra // Mundo obrero. – Madrid, 1979. – № 52. – P. 6–7.

22. Cambra J. *La derecha contra Catalunya* / J. Cambra // *Mundo obrero*. – Madrid, 1979. – № 33. – P. 8–9.
23. Oneto J. *La OTAN para septiembre. Antes de nueve meses España ingresara en la OTAN* / J. Oneto // *Cambio 16*. – Madrid, 1981. – № 479. – P. 24–26.
24. Oneto J. *La responsabilidad del PNV* / J. Oneto // *Cambio 16*. – Madrid, 1981. – № 491. – P. 7.

References:

1. Rodriguez Sabin Jose M. *La dictadura franquista (1939–1975). Textos y documentos* / M. Rodriguez Sabin Jose. – Madrid, 1997. – 449 r.
2. Navarro Sanches Angel J. *La transicion en sus documentos* / Angel J. Navarro Sanches. – Madrid: Centro de estudios politicos y constitucionales, 1998. – 661 p.
3. *Los pactos de la Moncloa // Transicion politica y consolidacion democratica. España (1975 – 1986)*. – Madrid: Centro de investigaciones sociologicas, 1992. – R. 473–493.
4. *Ispanija. Konstitucija i zakonodatel'nye akty*. – M.: Progress, 1982. – 351 s.
5. *Ley 1/1977, de enero, para la reforma politica // Transicion politica y consolidacion democratica. España (1975–1986)*. – Madrid: Centro de investigaciones sociologicas, 1992. – R. 471–473.
6. *Documentos y legislacion laboral de la transicion*. – Madrid: Fundacion Friedrich Ebert, 1982. – 356 p.
7. Calvo Sotelo, L. *Memoria viva de la transicion* / S. Calvo. – Barcelona: Planeta, 1990. – 276 p.
8. Carrillo S. *Memorias* / S. Carrillo. – Barcelona: Planeta, 1993. – 752 r.
9. Fraga M. *En busca del tiempo servido* / M. Fraga. – Barcelona: Planeta, 1987. – 481 r.
10. Fernandez-Miranda P. y Fernandez-Miranda A. *Lo que el rey me ha pedido. Torcuato Fernandez-Miranda y la reforma politica* / R. Fernandez-Miranda, A. Fernandez-Miranda A. – Barcelona: Plaza Janez, 1995. – 394 r.

11. Dubinin Ju.V. *Ambahador! Ambahador!: zapiski posla v Ispanii* / Ju. V. Dubinin. – M. : ROSSPJeN, 1999. – 360 s.
12. Vilal'onga Hose Luis de. *Korol'. Besedy s korolem Ispanii donom Huanom Karlosom I* / Hose Luis de Vilal'onga: per. s isp.Zorina I., Chebotareva S. – M.: Dioprint, 2003. – 304 s.
13. Gonsales F. *Net magicheskoy formuly reform* / F. Gonsales // *Latinskaja Amerika*. — 1991. — № 12. — S. 3–8.
14. Gonsales F. *Sozdat' v obshhestve osnovu dlja soglasija i peremen* / F. Gonsales// *Svobodnaja mysl'*. – 1991.– №15. – S. 50–57.
15. Prego V. *Diccionario de la Transicion* / V. Prego. – Barcelona: Plaza Janez, 1999. – 782 p.
16. Sotelo L. C. *Memoria viva de la transicion* / L. C. Sotelo. – Madrid, 1990. – 276 r.
17. Sole Tura J. *Nacionalidades y nacionalismos en Espana* / J. Sole Tura . – Madrid : Alianza Editorial , 1985.
18. Montero R. *Manuel Fraga Iribarne* / R. Montero // *El Pais*. – 1995. – № 5. – P. 88–91.
19. Powell Ch. *Espana en democracia. 1975–2000* / Ch. Powell. – Barcelona: Plaza Janez, 2001. – 688 p.
20. *Con Espana en el corazon. Primer discurso de la Corona y los mensajes navidenos del Rey. 1975–2000*. – Barcelona: Calaxia Guterberg y circulo de Lecbores, 2001. – 302 p.
21. Sambre J. *Andalucia, contra la injusticia* / J. Sambre // *Mundo obrero*. – Madrid, 1979. – № 52. – P. 6–7.
22. Sambre J. *La derecha contra Catalunya* / J. Sambre // *Mundo obrero*. – Madrid, 1979. – № 33.– P. 8–9.
23. Oneto J. *La OTAN para septiembre. Antes de nueve meses Espana ingresara en la OTAN* / J. Oneto // *Cambio 16*. – Madrid, 1981. – № 479. – P. 24–26.

24. Oneto J. *La responsabilidad del PNV / J. Oneto // Cambio 16. – Madrid, 1981. – № 491. – P.7.*

524.8:629.78(47+57)+(73))

**НАУКА І ТЕХНІКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАРОДНЕ
ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ НА ОСНОВІ
ЖУРНАЛУ «НАУКА І СУСПІЛЬСТВО» 1951-1991-х рр.**

Логвинюк Т. В.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

В даній статті мова йде про епоху становлення науково - технічного прогресу на сторінках журналу «Наука і суспільство» в 1951 – 1991 рр.. Аналізуючи причинно - наслідкові зв'язки, які впливали на розвиток науки і техніки, зокрема, даючи можливість замінам важкої ручної праці машинами, протягом радянської доби УРСР, маючи величезний науково - технічний потенціал, зробила вагомий внесок у прогрес науки і техніки, розвиток світової цивілізації в цілому.

Ключові слова: розвиток, наука, техніка, історія, господарство, машини, науково -технічний прогрес.

Логвинюк Т. В. Наука и техника и ее влияние на народное хозяйство Украины советской эпохи на основе журнала «Наука и общество» 1951-1991-х гг./ ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», Украина, Переяслав-Хмельницкий.

В данной статье речь идет об эпохе становления научно - технического прогресса на страницах журнала «Наука и общество» в 1951 - 1991 гг. Анализируя причинно - следственные связи, которые влияли на развитие науки и техники, в частности, давая возможность заменам тяжелого ручного труда машинами, в течение советской эпохи УССР, имея огромный

научно - технический потенциал, сделала весомый вклад в прогресс науки и техники, развитие мировой цивилизации в целом.

Ключевые слова: развитие, наука, техника, история, хозяйство, машины, научно -технический прогресс.

Lohvyniuk T. V. Science and technology and its impact on the national economy of Ukraine the Soviet era on the basis of the journal "Science and society" 1951-1991/ Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named Gregory Skovorody, Ukraine, Pereyaslav-Khmelnytsky

In the article the question is about the epoch of becoming scientifically - technical progress on the pages of magazine "Science and society" in 1951 - 1991 pp... Analysing causation, that influenced on the development of science and technology, in particular, giving an opportunity to replacements of hard hand work by machines, during the Soviet era USSR, having great scientific and technical potential, did a ponderable contribution to progress of science and technique, development of world civilization on the whole.

Keywords: development, science, technology, history, economy, machinery, scientific and technical progress.

Вступ. Історія розвитку вітчизняної науки і техніки в 1950-х – 1980-х рр. пройшла ряд етапів, змін наукових парадигм, якісного інформаційного оновлення, що зумовлювалося впливом НТР, соціально - економічними чинниками та зростаючими потребами людства в якісно нових джерелах енергії, у розв’язанні першочергових гуманітарних проблем.

Умови соціально - економічного розвитку УРСР вимагали від громадян радянської держави докладання великих моральних та фізичних сил для відродження господарства країни, підняття культури і забезпечення міжнародного впливу.

Протягом радянської доби УРСР, маючи величезний науково - технічний потенціал, зробила вагомий внесок у прогрес науки і техніки, розвиток

світової цивілізації в цілому. Саме це було наріжним каменем в ідеологічній роботі правлячої комуністичної партії. З пропагандистською метою в 1947 р. було створено Всесоюзне Товариство для поширення політичних і наукових знань, а в наступному році таке ж Товариство в УРСР. Із січня 1948 р. до червня 1951 р. членами Товариства для поширення політичних і наукових знань Української РСР було прочитано понад 410 тис. лекцій, якими охоплено більше 41 млн. осіб, видано 177 брошур із різних галузей науки (тиражем 35 млн. примірників) [1, с 2 – 3]. У 1951 р. вийшов у світ перший номер щомісячного науково -популярного журналу «Наука і суспільство».

Мета статті. Найхарактернішою рисою нашого інформаційного суспільства та технологізованого часу є переосмислення минулого історичного досвіду, адже незламними і сьогодні залишаються слова, сказані в 1706 р. Теофаном Прокоповичем і наведені в підручнику з риторики: «Чи не прохає помічі у красномовстві наша Батьківщина, коли стільки її славних учеників пішло зовсім у забуття?» [2, с. 30]. Звертаючись до висвітлення науково-технічної проблематики 1950-1991-х рр., журналу «Наука і суспільство», автор прагне показати вплив науки і техніки на народне господарство України, зокрема, радянської доби

Виконуючи насамперед партійно - політичне замовлення, журнал «Наука і суспільство» висвітлював не лише будівництво сучасних високотехнологічних підприємств, електростанцій, космічних кораблів, досягнення в лазерній і комп'ютерній техніці, медицині, ядерній фізиці, а й був своєрідним літописом наукових знань та їх популяризатором. Саме у такому ракурсі слід розглядати науково - популярне видання «Наука і суспільство» як соціально - культурний феномен радянської доби. Журнал відіграв помітну роль у поширенні наукового світогляду серед трудящих, висвітленні актуальних проблем природознавства і суспільствознавства, що мало важливе значення в умовах науково - технічної революції, гострої ідеологічної боротьби між двома ворогуючими таборами: соціалізмом і

капіталізмом. Журнал приділяв велику увагу популяризації досягнень у галузі фізики, математики, біології, соціології, психології, інших галузей знань, які, на думку авторів, мали б сприяти «якнайшвидшому створенню матеріально - технічної бази комунізму, розвитку комуністичних суспільних відносин, формуванню нової людини, підвищенню міжнародного авторитету вітчизняної науки» [3].

З точки зору діалектичного матеріалізму – методологічної основи досліджень радянських учених – пояснювався навколишній світ, а всі матеріальні об'єкти, які нас оточують, розглядалися як матеріалізоване втілення в життя людських думок, ідей та наукових досягнень. Розглядаючи епоху становлення науково - технічного прогресу на основі журналу в 1951 – 1991 рр., можна прослідкувати причинно - наслідкові зв'язки, які впливали на розвиток науки і техніки, пояснити заміну важкої ручної праці машинами.

Слід зазначити, що журнал дослухався до тогочасних вимог партійно - радянської влади щодо виховання кваліфікованих популяризаторів науки і техніки, наполегливо шукав нові образні засоби науково - популярної публіцистики. Найважливішим у роботі журналу «Наука і суспільство» було підвищення наукового та художньо - публіцистичного рівня виступів, пропаганда рішень партійних з'їздів, відповідальність за виконання прийнятих індивідуальних і колективних зобов'язань на виробництві та у сфері науки.

В одній із передових статей журналу зазначалося: «За небувало короткий строк, 12-13 років, у післявоєнний період, країна подолати вікову відсталість і стала могутньою індустріально - колгоспною соціалістичною державою. У результаті цього незрівнянно розширилися можливості розвитку багатогалузевого громадського господарства, доцільного використання складної сільсько - господарської техніки і досягнень передової науки на колгоспних полях» [4, с. 2 – 4]. Водночас преса не повідомляла про те, що вітчизняна сільсько - господарська техніка поступалася закордонній за

продуктивністю й економічністю, а СРСР довгий час змушений був здійснювати закупівлю зерна в Канаді та США.

Висвітлюючи вітчизняну історію науково - технічного розвитку, даний журнал на початку 50-х рр. XX ст. героїзував життя суспільства, приділяючи значну увагу соціалістичному змагання, відновленню і розвитку сільського господарства, післявоєнній відбудові потерпілих районів до довоєнного рівня або ще вищого [5, с. 5]. Із журналу ми бачимо, як були запущені доменна піч і каупери Липецького металургійного заводу, потужна шахта тресту «Кузнецьквугілля», Зуївська електростанція, а сільському господарству було виділено 536 тис. тракторів, 93 тис. комбайнів, 341 тис. тракторних плугів і сотні тисяч інших машин; було споруджено і відбудовано житлові будинки в містах і селах, у країні безперервно росла мережа шкіл і ВНЗ, широко розгорталася будівництво науково - дослідних інститутів, відкрився новий цех на Кладпейській бавовняно - прядильній фабриці тощо. За роки післявоєнної п'ятирічки було відновлено народне господарство всіх республік СРСР. У Радянській Україні впродовж цього періоду в повну силу розвивалися всі галузі народного господарства, у тому числі й металургійна промисловість. Донбас знову перетворився в найбільший вугільний басейн країни, піднялися над Дніпром Дніпрогес, електростанції Донбасу, Києва, Харкова та інших міст. Відроджувався транспорт, розширювалося виробництво автомобілів. Відбудовувалася і заново технічно переозброювалася зруйнована під час війни нафтова промисловість Прикарпаття. У західних областях також розвивалася буровугільна промисловість, завдяки чому було споруджено газопровід Дашава – Київ.

Журнал «Наука і суспільство» як соціально - культурний феномен середини – кінця XX ст. став справжнім літописом науково - технічної ери та її проявів на теренах Радянської України, що висвітлює пріоритетні напрями розвитку фундаментальної науки, відображає формування науково -

дослідницького комплексу країни, творчі патріотичні зусилля кількох поколінь учених, спрямованих на інтелектуальне самоствердження нації.

Сьогодні, коли весь світ долає наслідки глобальної економічної кризи і прямує до нових динамічних змін в економічному, соціальному та культурному розвитку, українська наука, як ніколи, потребує істотного піднесення ефективності фундаментальних досліджень, забезпечення практичного впровадження одержаних результатів для модернізації вітчизняної економіки, освіти, культури, державності, тобто досягнення взаємодії наукової, науково - технічної та інноваційної сфер. Реалізація цих завдань потребує рішучих кроків до стратегії інтенсивного розгортання наукового пошуку відповідно до вимог сучасності, зосередження на найбільш перспективних і життєво важливих для України напрямках, забезпечення потужного інтелектуального впливу вчених на економічну та науково - технічну політику країни, суспільно - політичні, соціально - економічні та духовно - культурні процеси, що відбуваються в ній, насамперед, у спрямуванні її на шляхи високо - технологічного інноваційного розвитку, зміцнення засад демократії і громадянського суспільства, утвердження загальнонаціональної єдності.

Журнал «Наука і суспільство» містить важливу інформацію про розгортання у вітчизняному науковому просторі двох хвиль науково - технічної революції: 1950 – 1960-х рр. та останньої чверті XX ст. [6, с. 76, 79], адже саме на 1966 – 1970 рр. припадає найбільше відкриттів у вітчизняних хіміко-технічних науках, механіці й автоматичі, науці про Землю, дослідженнях космосу; на 1961 – 1965 рр. – у ядерній фізиці і фізиці плазми, твердого тіла й оптики [7, с. 30] тощо. Навіть під час війни 1941 – 1945 рр. фінансування науки в СРСР зросло на 30%, а після її завершення – у 3 – 4 рази [8, с. 16].

Водночас сьогодні на наукові дослідження в Україні виділяється 0,3 – 0,4% валового національного продукту (ВНП) [8, с. 13], тоді як Закон України

«Про наукову та науково - технічну діяльність» зобов'язує державу фінансувати цю галузь у розмірі не менше 1,7% ВВП [9, с. 5]. Для порівняння, на розвиток науки в Китаї припадає 2% ВВП, у США – більш як 3% [8, с. 13]. Уся історія нашої незалежної держави свідчить про те, що науково - освітня галузь, починаючи з 1991 р., була позбавлена статусу надважливої, такої, що має забезпечувати суверенітет країни. Бажання зекономити на науці та освіті яскраво контрастує з планами в цій сфері розвинених держав (США, Японії, Росії), які, навпаки, збільшують видатки на наукові дослідження, остерігаючись втратити передові позиції у створенні принципово нових продуктів і технологій.

Журнал «Наука і суспільство» концентрує важливий досвід розвитку пріоритетних напрямів науки і техніки 1950 – 1980-х рр. з точки зору подолання відставання в сучасному науково - технічному комплексі України [10, с. 10].

Висновки. Отже слід сказати, що до числа актуальних проблем, розв'язання яких можливе на основі аналізу журнальної публіцистики щомісячника «Наука і суспільство», слід віднести розвиток вітчизняної науки в 1951 – 1991 рр., яка «вирішувала проблеми першочергового, загально - національного значення, створюючи наукове підґрунтя для піднесення промисловості і сільського господарства, зміцнення оборонної могутності держави, зростання сфер освіти і культури» [11, с. 101], а вся партійно - радянська преса тоталітарного суспільства була частиною загально - пролетарської справи, складовою «організованої, планомірної, об'єднаної соціал - демократичної партійної роботи».

Література:

1. Вище ідейний рівень пропаганди політичних і наукових знань // *Наука і суспільство*. – 1951. – № 5. – С. 2–3.
2. Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки / В. Шендеровський; за ред. Е. Бабчук. – К.: Рада, 2003. – 416 с.

3. Вашому журналу – двадцять п'ять // *Наука і суспільство*. – 1976. – № 4. – С. 12–14.
4. *Партія Леніна-Сталіна веде нас до комунізму* // *Наука і суспільство*. – 1951. – № 1. – С. 2–4.
5. *Велика перемога радянського народу* // *Наука і суспільство*. – 1951. – № 1. – С. 5–7.
6. Орлова Т. В. *Історія сучасного світу. XV–XXI століття* / Т. В. Орлова. – К.: Вікар, 2008. – 308 с.
7. Андросчук Г. А. *Научные открытия ученых Украины* / Г. А. Андросчук, Ю. Л. Бошицький. – К. : Новая ідеологія, 2004. – 112 с.
8. Локтєв В. М. *Чи з'явиться світло в кінці тунелю?* / В. М. Локтєв // *Вісн. Нац. акад. наук України*. – 2010. – № 1. – С. 11–19.
9. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* / ред. О. С. Онищенко. – К.: Вид-во НБУВ «НБУ», 2005. – Вип. 14. – 889 с.
10. Дробноход М. *Наукова сфера України в контексті реформування* / М. Дробноход // *Освіта і управління*. – 2007. – Т. 10. – С. 10.
11. Ленин В. И. *Партийная организация и партийная литература [Электронный ресурс]* / В. И. Ленин [Воспроизведено по тексту ПСС В. И. Ленина, 5 изд., т. 12, с. 99–105]. – Режим доступа: http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/LITRA/LENIN_2.HTM. – Загл. с экрана.

References:

1. *Vyshche ideinyi riven propahandy politychnykh i naukovykh znan* // *Nauka i suspilstvo*. – 1951. – № 5. – S. 2–3.
2. *Shenderovskyi V. Nekhai ne hasne svit nauky* / V. Shenderovskyi; za red. E. Babchuk. – K. : Rada, 2003. – 416 s.
3. *Vashomu zhurnalu – dvadtsiat piat* // *Nauka i suspilstvo*. – 1976. – № 4. – S. 12–14.
4. *Partiia Lenina-Stalina vede nas do komunizmu* // *Nauka i suspilstvo*. – 1951. – № 1. – S. 2–4.

5. *Velyka peremoha radianskoho narodu // Nauka i suspilstvo. – 1951. – № 1. – S. 5–7.*
6. *Orlova T. V. Istoriia suchasnoho svitu. XV–XXI stolittia / T. V. Orlova. – K.: Vikar, 2008. – 308 s.*
7. *Androshchuk H. A. Nauchnye otkrytiia uchenykh Ukrainy / H. A. Androshchuk, Yu. L. Boshytskyi. – K.: Novaia ideolohiia, 2004. – 112 s.*
8. *Loktiev V. M. Chy ziavytsia svitlo v kintsi tuneliu? / V. M. Loktiev // Visn. Nats. akad. nauk Ukrainy. – 2010. – № 1. – S. 11–19.*
9. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho / red. O. S. Onyshchenko. – K.: Vyd-vo NBUV «NVU», 2005. – Vyp. 14. – 889 s.*
10. *Drobnokhod M. Naukova sfera Ukrainy v konteksti reformuvannia / M. Drobnokhod // Osvita i upravlinnia. – 2007. – T. 10. – S. 10.*
11. *Lenyn V. Y. Partyinaia orhanyzatsiia y partyinaia lyteratura [Elektronnyi resurs] / V. Y. Lenyn [Vosproyzedeno po tekstu PSS V. Y. Lenyna, 5 yzd., t. 12, s. 99–105]. – Rezhym dostupa: http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/LITRA/LENIN_2.HTM. – Zasl. s ekrana.*

УДК 81'362'276

АРХЕТИП «ДЕРЕВА» ТА «ЖЕРТОВНОЇ ТВАРИНИ»

ЯК ОСНОВА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ВІК ЛЮДИНИ

кандидат педагогічних наук, доцент, Некрутенко О. Б., Орлова Ю. В.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна, м. Старобільськ

Спираючись на методологічні висновки Степанова Ю. С. та Проскуріна С. Г. щодо єдності концептуального змісту лексем, які вербалізують певний концепт в споріднених (близько/далеко споріднених) та неспоріднених мовах, представлена стаття містить етимологічний аналіз

слів-імен концепту в трьох мовах вік, возраст, age та аналіз основних засобів об'єктивації даного концепту, а саме: лексем-номінацій вікових періодів та осіб за віком в українській (далі-укр.), російській (далі-рос.) та англійській (далі-англ.) мовах. Дана стаття містить результати етимологічного аналізу, що був проведений в рамках зіставного дослідження з метою встановлення концептуальної спорідненості між словами лексико-семантичного поля «вік людини», а саме визначення приналежності лексем цього поля до єдиного міфологічного чи культурного архетипу.

Ключові слова: етимон, концептуальні ознаки, архетипічні ознаки, сема, метафора.

Некрутенко Е. Б., Орлова Ю. В. Архетип «Дерева» и «Жертвенного Животного» как основа вербализации концепта ВОЗРАСТ ЧЕЛОВЕКА/ Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина, Старобельск.

Опираясь на методологические выводы Степанова Ю. С. и Проскурина С. Г. относительно единства концептуального содержания лексем, которые вербализируют определённый концепт в родственных (близко/далеко родственных) и неродственных языках, представленная статья содержит этимологический анализ слов – имен концепта в трёх языках вік, возраст, age, а также анализ основных средств объективации данного концепта, а именно: лексем-номінацій возрастных периодов и лиц по возрасту в украинском (далее-укр.), русском (далее-рос.) и английском (далее-англ.) языках. Данная статья содержит результаты этимологического анализа, проведенного в рамках сопоставительного исследования с целью установления концептуального родства между словами лексико-семантического поля «возраст человека», а именно определения принадлежности лексем этого поля к единому мифологическому или культурному архетипу.

Ключевые слова: этимон, концептуальные признаки, архетипические признаки, сема, метафора.

Nekrutenko O. B., Orlova Y. V. Archetype "Tree" and "Sacrificial Animal" as the basis of a HUMAN AGE concept / Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine, Starobilsk

Based on the methodological conclusions of Stepanov Y. S and Proskurin S.H. with regard to the entity of the conceptual content of the lexemes that verbalize a certain concept in related (closely/distantly related) and unrelated languages, in this article we turn to the etymological analysis of the lexemes вік, возраст, age and lexeme – nominations of some age stages and persons by age in Ukrainian, Russian and English to find out the mythological and cultural archetype images in the structure of a HUMAN AGE concept in the analysed languages.

Key words: etymon, conceptual characteristics, archetypical characteristics, seme, metaphor.

Вступ.

В роботі Степанова Ю. С. та Проскуріна С. Г. «Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в период двоеверия» [1] подані суттєві методологічні висновки щодо проведення етимологічного аналізу, згідно яких, за відсутності можливості підвести окремі досліджувані лексеми в певних культурних ареалах до єдиного лексичного архетипу, їх можна віднести до єдиного міфологічного (міфологема) чи культурного архетипу, що свідчитиме про єдність їхнього концептуального змісту [1, с. 19].

Під поняттям архетипу ми розуміємо «глибинний праобраз», історичну категорію, що виникла в прадавнині і складає зміст колективного неусвідомлюваного (К. Г. Юнг). За словами К. Г. Юнга, надання змісту супроводжується зверненням до мовних матриць, що, в свою чергу, походять від первинних образів, і тому важливим стає звернення до історії мови та мотивів [2, с. 24]. Лінгвокультурологічний аспект дослідження спрямований на підтвердження факту взаємозалежності функціонально-історичного

розвитку поданих у статті лексем з культурно-історичним надбанням зазначених етносів.

Здійснений етимологічний аналіз підтверджує спільну змістову основу, а саме: семи «життя», «сила», «здоров'я», «час», «рух», «соціальний статус» лексем укр., рос. та англ. мов на позначення виміру життя людини. Це стало свідченням наявності спільних концептуальних каркасів у представників різних етносів для відтворення їх уявлень про вікові періоди. Проаналізований фактичний матеріал підтверджує, що розширення семантики укр., рос. та англ. слів на позначення віку людини є результатом образного переосмислення, основу якого складає натурморфна метафора. Ми маємо на увазі уподібнення людиною своїх вікових особливостей до об'єктів навколишньої дійсності з притаманними їм ознаками, які вже закріплені у свідомості людини. До ключових концептуальних ознак, за даними нашого аналізу, ми відносимо ентомологічні, зооморфні та біоморфні (вегетативні) ознаки, що склали основу номінації більшості вікових стадій у зазначених мовах. Ці ознаки ми визначаємо як такі, що відносяться до архетипів «Дерево» та «Жертовна Тварина», які відігравали першочергову роль у релігійних та культових діях усіх індоєвропейців, оскільки саме ліс був місцем сакральної дії [3, с. 83].

Так, багато слів із значенням «старий» > «вічний, безсмертний» співвідносяться зі словами із значенням «худоба», «бик», «корова», що вважалися священними тваринами і символізували безсмертя: давн. інд. *vatsa* «молода тварина», лат. *sen-ex* «старий», де другий елемент *-ex* співвідноситься з англ. *ox* «бик», лат. *vetus* «старий» (рос. ветхий), але лат. *vitulus* «теля», давн. англ. *fearr* «бик» - гот. *fairneis* «старий», лат. *taurus* «бик», давн.-в.-нім. *stiur* «бик»-рос. «старый», «старость» [4, с. 91]. Принцип розвитку значень номінацій концепту ВІК ЛЮДИНИ на основі порівняння вікових особливостей людини з ознаками живої природи, зокрема тваринного світу, закладені і в етимології ряду укр. та рос. лексем: укр. *юний*, *юність*, *юніти*,

рос. *юноша, юнец, юность, юнеть, юница*, укр. *молодість, молодий, рос. молодость, молодой*. Основою розвитку значень першої групи слів визначається лат. *juvenis* «молода корова, теля», значення якого зберігається і в давньоруській мові [5, Т. 2, с. 460]. У західно–слов'янських та південно–слов'янських мовах також наявні однокореневі лексеми з зооморфним компонентом: словацька мова *junak* «парубок, смельчак», болгарська–юнак «герой», *юне* «бичок» [5, с. 505], словенська *junc* «молодий віл, бик, жук-олень» [6, Т. 4, с. 531].

У результаті аналізу було встановлено, що назви деяких свійських тварин співвідносяться з позначенням часу життя тварини, його віком. Так, лат. *vitulus* «теля», давн.-інд. *vatsa* «молода тварина», гот. *wihrus* «річне теля», алб. *vit* «рік», рос. «*ветхий*» (слов'янське *ветъхъ*) визначаються спорідненими формами з і.-є. **uet* «рік» [5, с. 62-63]. Із значенням «рік» можна пов'язати ряд слов'янських слів із коренем *яр-* (**jar-*, праслов. **jarъ*, авест. *auar, yar* «рік», готськ. *jer*), який з'являється і в деяких іменах язичницького та міфологічного характеру, як то: Бог Ярило, назва ідола Ярун [7, с. 215]. Слова цього кореня в слов'янських мовах співвідносяться з позначенням весни і її родючою функцією – з рослинами, тваринами та людиною, з позначенням відповідних дій та станів [7, с. 181]: укр. *яръ* «весна», *ярній, ярий* «весняний, молодий, зелений, сповнений сил»: *ярий дуб, яра пчілочка, коза ярая, верба яра*, рос. *яровой, ярый* «весняний, посіяний весною», *ярые пчёлы* «молодий рій», *юрка* «жвавий, спритний хлопчина», *бычок-яровик, ярка, ярочка, ярыш, ярушка* «молода вівця». Звернемо увагу на акцентуацію віку тварини: «молода» - «не більше року», що, певно, мало значення для жертвоприношення [2, сс. 182-183]. У мотивах весняних обрядів на честь божества весняної плодючості Ярила зустрічаються образи козла, кози, коня, корови – основних елементів багатьох міфів та жертвоприношень. Ті самі зооморфні образи наявні у більшості укр. та рос. фразеологічних одиниць з семою «вік людини»: укр. *був волом та став козлом, був кінь, та*

з'їздився, сон рябої кобили (рос. *бабьи сказки*), кінь на чотирьох ногах та й то спотикається (рос. *и на старуху бывает проруха*), рос. *у старого козла крепки рога, у старого коня не по-старому хода, лыс конь не увечье; плешив молодец не бесчестье*.

Цікавим є перехід «дерево» > «старий»: рос., укр. *дерево*, рос. *древний*–грец. «старий», грец. «старий» - рос., укр. *палка*, лат. *vetus* «старий» - рос. *ветка*, дс. *veig* «сила», *svigi* «гнучка стеблина», лит. *vykis* «життя, жвавість», *vikrus* «бадьорий», *vaiks* «хлопець», *veikus* «швидкий»–рос. *век* [3, с. 86]. Наведені семасіологічні паралелі, на нашу думку, не є випадковими, якщо ми, по-перше, зважимо на раніше з'ясовану етимологічну синонімію понять «життя» та «старість», по-друге, згадаємо, що в більшості і.-є. мов однокореневі з іменем концепту слова (вік, возраст, age) співвідносяться з лексикою, що виражається поняттями «сила», «здоров'я», «життя». Проаналізувавши етимологію давн.-слов. *жити* «відроджуватися», «працювати», ми встановили його споріднені форми, якими є лит. *czyti* «видужувати, загоюватися» та давн.-прус. *giwa* «живе», *giwantei* «живий» [6, Т. 2., сс. 52, 57]. Отримані результати викликали зацікавленість у виявленні вихідної форми лексеми *здоров'я*, етимологічний аналіз якого став важливою ланкою при дослідженні семантичного розгортання лексеми *життя* як ключової семи значення віку людини [8, с. 18]. Словник М. Фасмера фіксує варіант походження форми *здоровий* від праслов'янського **sъdorvъ*, де *съ* в семантичному плані є аналогічним давн.-інд. *su* - «добрий», а **dorvo* пов'язане чергуванням з *дерево*, тобто *здоровий* позначає «з доброго дерева (деревини)» [6, Т. 2, с. 90]. Г. С. Лозко, аналізуючи знаки-символи слов'янських та інших народів світу [9], детально зупиняється на символі дерева і обґрунтовує його значущість. Розвідка дослідниці констатує, що символ дерева є одним з найстійкіших в індоєвропейському знаковому космосі. В українських міфах життя дерев та людей взаємообумовлене. Згадаймо і висловлену Гомером ідею «такі, що зростають подібно до рослин»

про народження від дерева [2, с. 81]. Це проявляється в давньому звичаї саджати дерево при народженні дитини. За ростом цього дерева передрікали і розвиток дитини. Міфопоетичний образ дерева як найпоширеніший мотив народного мистецтва та релігійної сфери давніх народів свідчить про існування первісного міфу індоєвропейців про створення Світу Богом як посадки Дерева Життя, яке власне поклало початок подальших народжень [1, сс. 139, 156, 158-159).

Висновки. Функціонально-історичний розвиток поданих у параграфі лексем виявляється міцно пов'язаним з культурно-історичними надбанням зазначених етносів. Нам не вдалося реконструювати єдиний лексичний архетип у групи досліджуваних слів, але нами була визначена певна генетична спорідненість між укр., рос. та англ. лексемами. Ми висновуємо наступне: значущими для семантичної реконструкції концепту ВІК ЛЮДИНИ ми визначаємо архетип «Жертовної Тварини», зокрема *козла* (символ непохитної сили), *вола* (символ плодючості, фізичної сили) [10, с. 66-73, 195-197], *корови*, *коня* як основних елементів жертвопринесення та архетип «Дерева», універсальність образу якого як космічного універсуму є характерною для світогляду усіх індоєвропейських народів.

Література:

1. Степанов Ю. С., Проскурин С. Г. *Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в период двоеверия.* – М.: Наука, 1993. – 158 с.
2. Топоров В. Н., Иванов В. В. *Исследования в области славянских древностей* М.: «Наука», - 1974. - 340 с.
3. Маковский М. М. *Удивительный мир слов и значений: Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике.* – Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1989. – 200 с.
4. Маковский М. М. *Язык-Миф-Культура. Символы жизни и жизнь символов* ВЯ, 1997, № 1. - с. 73-95.

5. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. В 2 т. – 4-е изд., стереотип. М.: Русские языки, 2001.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. / М. Фасмер. – Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева – 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1986.
7. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: Более 5000 слов. – 2-е изд. перераб. и доп. – К.: Рад. Шк., 1989. – 511 с.
8. Маковский М. М. Английская этимология: Учеб. пособие для ин-тов и фак. ин. яз. – М.: Высшая школа, 1986. – 151 с.
9. Лозко Г. С. Коло Свароже: Відроджені традиції. – К.: Укр. письменник, 2005. – 222с.
10. Похлёбкин В. В. Словарь международной символики и эмблематики. – 3-е изд. – М.: Междунар. отношения, 1995. – 560 с.

References:

1. Stepanov Yu. S., Proskurin S. G. Konstantyi mirovoy kulturyi. Alfavitnyi i alfavitnyie tekstyi v period dvoeveriya. – М.: Nauka, 1993. – 158 s.
2. Toporov V. N., Ivanov V. V Issledovaniya v oblasti slavyanskikh drevnostey М.: «Nauka», - 1974. - 340 s.
3. Makovskiy M. M. Udivitelnyiy mir slov i znacheniy: Illyuzii i paradoksyi v leksike i semantike. – Ucheb. posobie. – М.: Vysshaya shkola, 1989. – 200 s.
4. Makovskiy M. M. Yazyik-Mif-Kultura. Simvolyi zhizni i zhizn simvolov VYa, 1997, № 1. ss. 73-95.
5. Chernyih P. Ya. Istoriko-etimologicheskii slovar sovremennogo russkogo yazyika. V 2 t. – 4-е изд., стереотип. М.: Russkie yazyiki, 2001.
6. Fasmer M. Etimologicheskii slovar russkogo yazyika. V 4 t. / M. Fasmer. – Per. s nem. i dop. O. N. Trubacheva – 2-е изд., стереотип. – М.: Progress, 1986.
7. Tsyiganenko G. P. Etimologicheskii slovar russkogo yazyika: Bolee 5000 slov. – 2-е изд. pererab. i dop. – К.: Rad. Shk., 1989. – 511 s.
8. Makovskiy M. M. Angliyskaya etimologiya: Ucheb. posobie dlya in-tov i fak. in. yaz. – М.: Vysshaya shkola, 1986. – 151 s.

9. Lozko H. S. *Kolo Svarozhe: Vidrodzheni tradytsii*. – K.: Ukr. pysmennyk, 2005. – 222s.
10. Pohlyobkin V. V. *Slovar mezhdunarodnoy simvoliki i emblematici*. – 3-e izd. – M.: Mezhdunar. otnosheniya, 1995. – 560 s.

РОЗДІЛ III. ПИТАННЯ МИСТЕЦТВА ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

УДК 781.22:788.1/.4:785.11

ТЕМБРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МІДНИХ ДУХОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ОРКЕСТРОВІЙ МУЗИЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

доктор мистецтвознавства, Круль П. Ф.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна,
Івано-Франківськ

У сучасному музикознавстві глибоку зацікавленість викликають проблеми вивчення змісту музики і прийомів їх реалізації. У полі зору цього фундаментального науково-дослідного напрямку знаходяться питання темброво -звукової виразності музики, оскільки питання про інструментальні тембри становить одну з найважливіших сторін формування художнього образу. Дослідження специфіки конкретного інструментального тембру, втілення в оркестровій поезії його органологічних характеристик. Драматургічні можливості і композиційні функції не так часто стають предметом спеціальних досліджень, тим більше, якщо це стосується тембрів мідних духових інструментів.

Ключові слова: тембр, мідні духові інструменти, оркестрова музика.

Круль П. Ф. Тембровые особенности интерпретации медных духовых инструментов оркестровой музыки / Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника.

В современном музыковедении глубокую заинтересованность вызывают проблемы изучения содержания музыки и приемов их реализации. В поле зрения этой фундаментальной научно-исследовательской области находятся вопросы тембро-звуковой выразительности музыки, поскольку представление об инструментальных тембрах составляет одну из важнейших сторон формирования художественного образа. Исследование специфики конкретного инструментального тембра, воплощение в оркестровой поэтике его органологических характеристик. Драматургических возможностей и композиционных функций не так часто становятся предметом специальных исследований, тем более, если это касается тембров медных духовых инструментов.

Ключевые слова: тембр, медные духовые инструменты, оркестровая музыка.

Krul P. F. Timbre peculiarities of brass wind instruments interpretation in orchestral music of XIX century / Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine, Ivano-Frankivsk.

Problems of music content study and technique of its realization arouse a deep interest in modern musicology. The questions of timbre and acoustic music expressiveness are lying within the field of vision of this fundamental research sphere, because the idea of instrumental timbres makes one of the most important parts of the image. The research of concrete instrumental timbre specifics, embodiment in orchestral poetics of its organological features, dramatic capabilities and composition functions do not become so often the subject for special researches, all the more if it concerns brass wind instruments.

Key words: timbre, brass wind instruments, orchestral music.

Мета даної наукової розвідки полягає у виявленні функціональних можливостей тембру мідних духових інструментів та особливій знаковості в оркестровій музиці. Статус мідних духових інструментів протягом всього

розвитку виконавського мистецтва відрізняється особливою неоднозначністю. Початкова недосконалість конструктивних даних міді, пов'язана з можливістю відтворювати тільки звуки натурального звукоряду, що обумовлювало:

- по-перше, особливу інтонаційність цих духових інструментів, яка ґрунтувалася, головним чином, на фанфарно-сигнальних зворотах;
- по-друге, визначала сферу застосування, яка обмежувалася утилітарним призначенням.

Знаковим періодом у розвитку інтонаційно-виразового потенціалу мідних духових є остання третина XV^{II} - початку XVIII століть, коли в оркестрових і сольних творах натуральні мідні духові інструменти почали відрізнятися особливою, технічно розвиненою і філігранною віртуозністю, як, наприклад, партії труб і валторн у творчості А. Страделла, К. Паллавічіно, Г. Пьерсела та інших.

Інструментальна реформа XIX століття кардинальним чином вплинула на процес розвитку мідного духового інструментарію, оскільки винахід вентельних механізмів допоміг освоїти міді повний звукоряд, пластичний і яскравий звук, а також розширити свої віртуозні властивості, і, звичайно ж, можливості чистого інтонування. Завдяки цьому, авторитет співдружності мідних духових інструментів не тільки значно зріс, але і набув відповідного статусу, який вони повинні були займати по праву.

Художньо-технічні можливості духових інструментів досить різноманітні, але разом з тим і специфічні: при всьому тембровому розмаїтті звук мідних, завдяки своїй репрезентативності, дуже швидко стомлює увагу, нестача натхненної глибини звуку, властивої струнним, особливої гнучкості та віртуозності, характерної для дерев'яних духових, компенсується у міді яскравістю і силою звучання. Пріоритетність у відтворенні не тільки надзвичайно послідовного *crescendo* і *diminuendo*, але відразу різкого, акцентованого звуку з будь-яким відтінком сили від *piano* до гучного

fortissimo включно, зумовлює ряд функціональних можливостей мідних духових інструментів, які за ними міцно закріпилися у процесі їх історичного розвитку: активне застосування в оркестровому tutti, а також часті включення принципу “економії” тембру.

Проблема складу мідної групи була остаточно вирішена у епоху творчості композиторів-романтиків. Так наприклад, оркестр Людвіг ван Бетховена (пізній період творчості) та Карл Марії Вебера залишається ядром всіх сучасних оркестрових комбінацій і є достатнім засобом вираження для більшої частини найтонших оркестрових концепцій великих композиторів ХІХ століття. Це століття визначило нові пріоритети у духовому виконавстві, значення яких вело до домінування оркестрового мислення в музичній творчості загалом і до відмови від універсалізації тембру міді, що виникла на рубежі ХVІІІ - ХІХ століть. На зміну динамічному оркестру класиків приходить романтичний оркестр, в якому мідні духові, як і інші інструменти, усвідомлюються у фонічно-забарвленій неповторності звукового сприйняття. Насамперед, французька і російська романтично-реалістичні школи (Гектор Берліоз, Михайло Глінка, Петро Чайковський, Микола Римський-Корсаков), поряд із класикою німецького романтизму Карл Марії Вебера, Ріхарда Вагнера демонструють духові соло і звучання міді, як оркестрової групи, в їх обумовленості і зв'язку з компактно-динамічною основою романтичного оркестру.

Ключовою фігурою у розвитку мідної духової оркестрової групи був Дж. Мейєрбер, у творчості якого переважають з автоматизованою у мелодичному і гармонічному розумінні, великі за складом оркестри з повнозвучною і повноправною мідною групою. Валторнам, трубам і тромбонам він доручав, переважно, вагомий тематичний матеріал з широкими і сміливими мелодичними лініями. До найбільш виразних епізодів мідних духових інструментів відносяться «голос зла» з опери «Роберт-Диявол» (унісон фрази тромбонів), а також «сцена благословення кинджалів» з опери

«Гугеноти» (зіставлення акордів мідних *fff* і *ppp*). На думку А. Карса, унісон теми мідних інструментів у супроводі фігуральних малюнків струнних, які часто звучали у Дж. Мейєрбера, підказали Р. Вагнеру аналогічне звернення до такої ж комбінації у більшості з нині відомих його творів.

Загалом, оркестрові стилі різних композиторів ХІХ століття послужили основою для формування цілком оригінальної експресивно-образної палітри тембру мідних духових інструментів. Самобутністю і високим професіоналізмом вони окреслили абсолютно нові горизонти у трактуванні цієї групи, продемонструвавши надзвичайно широку оркестрову стилістику багатьом композиторам ХХ століття. Наприклад, ніжна лірика «Романсу» К. Вебера, велична патетика «Траурно-тріумфальної» симфонії Г. Берліоза, трагічні настрої симфонії №6 та симфонічної поеми «Манфред» П. Чайковського та різноманітність настроїв, закарбовані у музичних творах ХІХ століття. Це дозволяє говорити про те, що еволюція мідної групи оркестру призвела до:

- зміни трактування інструментального тембру: від драматично-трагічного, до патетичного в бік поглиблення ліричної спрямованості художніх образів, лірико-філософського міркування, активізації музично-асоціативного ряду;

- поступового розширення темброво-семантичної палітри звукових можливостей групи: від появи оригінальних прийомів музичної виразності й до виникнення нових віртуозно-технічних вимог до виконавській майстерності.

Виходячи з вищезазначеного, можна дійти таких висновків, що:

- у процесі типізації груп оркестру епохи basso-cantiuo від неї відійшли характерні риси інструментальних ансамблів епохи Відродження;
- відбувся перехід до гармонії в оркестрових голосах.

Особливе значення придбала темброва виразність духових інструментів, що було поштовхом для поповнення оркестру новими

інструментальними засобами у період розквіту оперної творчості. Власне оперна реформа К. В. Глюка привела до нового трактування інструментальних тембрів оркестру. Розвиток групи мідних духових концертного оркестру завершився у 30-х роках ХІХ століття. Після нетривалого затишшя (остання третина ХІХ — перші десятиліття ХХ ст.) поступово відновлюється композиторська зацікавленість цими інструментами. Це було пов'язано, з одного боку, зі зростаючою популярністю мідних духових інструментів, а з іншого, - з величезним проривом у виконавській школах, що сприяло появі видатних артистів-віртуозів гри на мідних духових інструментах.

Література:

1. Альбрехт Е. *Минуле і сьогодення оркестру* / Є. Альбрехт. - СПб., 1868. - 262 с.
2. Барсова І. *Аспекти поняття оркестр* / І. Барсова // *Оркестр як тип тембрової організації музичної тканини: науч. реф. СБ* - М., 1982. - Вип. 2. - 25 с.
3. Бутір Л. *До проблеми еволюції мідних духових інструментів у оркестрі ХІХ століття* / Л. Бутір // *З інструментальної музичної культури: зб. нау. праць*. - ЛГІТМіК, 1988. - С. 113-137.
4. Верді Дж. *Вибрані листи. Вид. 2-е* / Дж.Верді. - Л.: Музика, 1973. - 352 с.
5. Вітачек Ф. *Нариси з мистецтва оркестровки ХІХ століття: історико-стилістичний аналіз партитур Берліоза, Глінки, Вагнера, Чайковського і Римського-Корсакова: навч. посібник для муз. вузів* / Ф. Е. Вітачек. - М.: Музика, 1979. - 151 с.
6. Жарков А. *Синтаксичні аспекти дослідження тембру* / А.Жарков // *Київське музикознавство. Музикознавство у діалозі. Musikwissnschaft im Dialog*. - К., 2010. - Вип. 33. - С. 23-32.

References:

1. *Albert E. Proshloe and nastojashchee Orchestra / E. Albrecht. - SPb., 1868. - 262 p.*
2. *Barsova Y. Aspects concepts orchestra / Y.Barsova // Orchestra how tembrovoy organization music type fabric: scientific. Ref. Sat. - M., 1982. - Vol. 2 - 25 sec.*
3. *L. K Butyr problem of brass wind instruments in an orchestra in XIX century / L.Butyr // Is history instrumental music culture: Sat. scientific. labor. - LHYTMyK, 1988. - P. 113-137.*
4. *G. Verdi. Favourites writing. Ed. 2nd / Verdi. - L/: Music, 1973. - 352 p.*
5. *Vytachek F. Essays on the Art of orchestration in XIX century: historical and stylstyc analysis scores Berlyoza, Glinka, Wagner, Tchaikovsky and Rimsky-Korsakov: Textbook. posobyе for music. high schools / F.E.Vytachek. - Moscow: Music, 1979. - 151 p.*
6. *Zharkov A. Syntax aspects of the study timbre / A. Zharkov // Kyiv musicology. Musicology dialogue. Musikwissnschaft im Dialog. - K., 2010. - Vol. 33. - P. 23-32.*

УДК 7/62:77

МЕДІА-АРТ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ЕКРАННОГО МИСТЕЦТВА

кандидат філософських наук, Ландяк О. М.

Харківська державна академія культури, Україна, м. Харків

Дослідження феномену медіа-арту в контексті сучасного екранного мистецтва. Розглянуто, яке місце посідає медіа-арт в сучасному екранному мистецтві, які типи екранів акумулює медіа-арт при створенні творів. Встановлено правомірність визначення медіа-арту як виду сучасного екранного мистецтва. В статті задіяні морфологічний та структурний методи дослідження. В ході дослідження було встановлено, що сучасний медіа-арт акумулює в своєму творенні та презентації як екранні, так і

неекранні медійні форми. З огляду на це, медіа-арт лише частково можна назвати екраним видом мистецтва. Результати статті можуть бути задіяні в подальших теоретичних та прикладних дослідженнях візуальної культури, сучасного екранного мистецтва, та можуть використовуватися в таких галузях, як культурологія, мистецтвознавство, соціальні комунікації.

Ключові слова: медіа-арт, екранне мистецтво, екранна форма, тип екрану, аудіовізуальна образність.

Ландяк О. М. Медиа-арт в контексте современного экранного искусства/ Харьковская государственная академия культуры, Украина, г. Харьков

Исследование феномена медиа-арта в контексте современного экранного искусства. Рассмотрено, какое место занимает медиа-арт в современном экранном искусстве, какие типы экранов аккумулирует медиа-арт при создании произведений. Установлено правомерность определения медиа-арта как вида современного экранного искусства. В статье задействованы морфологический и структурный методы исследования. В ходе исследования было установлено, что современный медиа-арт аккумулирует в своем создании и презентации как экранные, так и неэкранные медийные формы. Таким образом, медиа-арт только частично можно назвать экранным видом искусства. Результаты статьи могут быть задействованными в дальнейших теоретических и прикладных исследованиях визуальной культуры, современного экранного искусства, и могут использоваться в таких областях, как культурология, искусствоведение, социальные коммуникации.

Ключевые слова: медиа-арт, экранное искусство, экранная форма, тип экрана, аудиовизуальная образность.

Landiak O. M. Media art in the context of the contemporary screen art / Kharkiv State Academy of Culture, Ukraine, Kharkiv

The research of the media art phenomenon in the context of the modern screen art. The place of the media art in the contemporary art screen was considered, the types of the screens used for media art creations were investigated. The validity of the definition of the media art as the form of the modern screen art was established. The article involve morphological and structural methods of analyze. The modern media art accumulates in its creation and presentation both screen and off-screen forms of media. Thus, the media art only partially can be considered as the screen art. The results of the investigation could be involved in the further theoretical and applied researches of the visual culture, modern screen art, and also could be used in such areas as cultural studies, art studies, social communication.

Key words: media art, the screen art, the screen form, the screen type, audiovisual imagery

Вступ.

Сутність наукової проблеми: Сьогодні медіа-арт позиціонується як новітній феномен мистецтва, що акумулює в своєму онтологічному вимірі сучасні медіа технології. Яке місце при цьому посідають екранні форми втілення мистецького задуму, наскільки правомірним є визначення медіа-арту як одного з видів екранних мистецтв залишається і досі майже невідрефлексованим. Відсутність подібних дефініцій складає вагому проблему для сучасного мистецтвознавчого дискурсу.

Актуальність дослідження зумовлена потребою визначення місця медіа-арту як поширеного культурного феномена в контексті сучасного екранного мистецтва; відсутністю усталеної типології екранних форм, що використовуються при створенні творів медіа-арту.

Ступінь розробленості проблеми. У західному науковому дискурсі концепт медіа-арт активно розробляється (праці О. Грау, В. Катрікала, С. Кук, Дж. Ріна, Д. Хігінса, Г. Янгблад). Однак, ми не зустрічаємо детальної типологізації його екранних форм, а лише узагальнення типу «дигітальне мистецтво», «мистецтво мультимедіа», що необов'язково включає саме

візуальні медіа як творчий матеріал або спосіб презентації. Сучасний пострадянський дискурс пропонує типологію екранних форм, таких як кіно-, теле- та комп'ютерний екран. Особливо показовими при цьому є праці Н. Агафонової, Н. Воробйової, К. Разлогова. При цьому Н. Агафонова оперує концептом «Digital Art» для окреслення поля сучасного комп'ютерного екрану, що охоплює феномен медіа-арту лише частково [1]. Морфологію медіа-арту розглядають також А. Буров, Д. Галкін, З. Сколота, С. Тетерін однак, їх концептуалізації майже не торкаються проблеми типологізації екранних форм та можливості визначення медіа-арту як виду екранного мистецтва.

В сучасному українському мистецтвознавчому дискурсі питання онтологізації та типологізації екранних форм, як правило, розглядається без урахування медіа-арту як новітнього мистецького та культурного феномену. Дослідники роблять екскурс в онтологічну природу екрану в мистецтві (В. Горпенко), досліджують вплив екрану на творення образу (Ю. Ілленко), і навіть розглядають екранний вимір як символічну реальність, що значною мірою деконструє технічне визначення екрану (О. Гончарук). Однак не зустрічається жодної праці, де б поглиблено розглядалася типології новітніх екранних форм медіа-арту. Як правило, вчені зупиняються на традиційній дихотомії кінематографічного та телевізійного екрану. Детальна рефлексія щодо морфологічної природи сучасного екранного мистецтва присутня у працях З. Алфьорової. Дослідниця розглядає вплив мультимедійного культурного середовища на сучасне екранне мистецтво, та зазначає появу нових типів екранів, які акумулює в собі медіа-арт. Втім авторка не розглядає їх спеціально [2]. У той же час деякі українські дослідники екранних мистецтв, як, наприклад, О. Ліщинська, в своїх рефлексіях щодо природи медіа-арту роблять наголос виключно на відеотехнологіях. При цьому доволі узагальнено констатується екранна специфіка транслявання [3].

Таким чином, можна бачити лакуну в сучасному мистецтвознавчому дискурсі між розробкою нового концепту медіа-арту та типологізацією екранних форм, які акумулює в собі даний вид мистецтва. Крім того, можна констатувати відсутність комплексних праць, що розкривають проблему приналежності медіа-арту до екранних видів мистецтва, в чому ми вбачаємо новизну нашого дослідження.

Мета статті — визначити місце медіа-арту в сучасному екранному мистецтві.

Основні задачі — дослідити, які саме типи екранів акумулює медіа-арт при створенні творів; встановити правомірність визначення медіа-арту як виду сучасного екранного мистецтва.

Об'єкт дослідження — медіа-арт як особливий феномен сучасного мистецтва, предмет — медіа-арт в контексті сучасного екранного мистецтва.

Виклад основного матеріалу статті:

Визначаючи типологію екранних форм медіа-арту та можливість його приналежності до сучасного екранного мистецтва, неможливо оминати потребу дефініції таких концептів, як вид екранного мистецтва, екранна форма, тип екрану, якими ми оперуємо в даному дослідженні. Визначення даних понять в сучасному мистецтвознавчому дискурсі є доволі нечіткими. Як правило, дослідники не вважають за потрібне розглядати дефініцію даних феноменів спеціально, часто посилаючись на якусь спільну визначну рису, яка притаманна всім вищеназваним концептам. Наприклад, Н. Агафонова, розглядаючи природу сучасного мистецтва, говорить не про його види, а про «сімейства» [4, с. 40]. При цьому замість концептів екранної форми, тип екрану, дослідниця впроваджує поняття «екранного артефакту», що семантично поєднує зміст означених концептів та базується на принципі синкретизму аудіовізуальної образності. Авторка постулює «екранний артефакт» як «нонорганічну природу аудіо-візуальної образності... заперечення передкамерної реальності як «матеріалу»» [4, с. 42] для третього

«сімейства» екранного мистецтва (Digital Art), між тим як два інших екранних мистецтва використовують такі «екранні артефакти», як кіно- та теле- екран. Схожа еклектичність у дефініціях зустрічається у колективній праці «Мова мультимедіа. Еволюція екрану та аудіовізуального мислення», де йдеться про «екранний простір», що твориться за посередництвом аудіовізуальних середовищ [5].

Як можна бачити, відсутність уніфікації в дефініціях ключових концептів значно ускладнює дослідження нашої проблематики. Між тим класичне мистецтвознавство визначає види мистецтва як «історично сформовані, усталені форми існування та розвитку мистецтва; реальні форми художньо-творчої діяльності, що розрізняються, перш за все, способом втілення художнього змісту» [6]. Базуючись на цьому визначенні, пропонується розуміти під видом екранного мистецтва сукупність усталених екранних форм, що в свою чергу творяться завдяки використанню художниками певних типів екранів як способів презентації творів.

Для визначення місця медіа-арту в контексті сучасного екранного мистецтва ми використовуємо перш за все морфологічний та структурний методи аналізу. На матеріалі сучасних творів медіа-арту розглянемо, які саме екранні форми є притаманними для даного виду мистецтва, які типи екрану використовуються при створенні цих екранних форм та залучаються під час презентації глядацькій аудиторії. Означена методологія надає можливість визначити, чи є екранні технології єдиними можливими формами існування медіамистецтва, наскільки правомірно в цьому разі називати медіа-арт видом екранного мистецтва.

Визначальні дефініції медіамистецтва в сучасному мистецтвознавчому дискурсі наголошують на двох ключових характеристиках даного культурного феномену. Перша акцентує аудіовізуальну природу медіа-арту, що базується на теренах екранних технологій. Подібну точку зору можна зустріти в працях З. Сколоти, де наголошується така специфіка медіа-арту як

«гармонійне поєднання глядацького, кінетичного, звукового та інтелектуального сприйняття, що стирає грань між бажаним та можливим» [7]. Роль візуальної складової медіа-арту підкреслює також Н. Агафонова, хоча розглядає у якості медіамистецтва лише дигітальний сегмент. Дослідниця зазначає «аудіовізуальну наративність, техногенну специфіку створення та екранного існування артефактів» [1, с. 65]. У той же час деякі дослідники, як, наприклад, О. Ліщинська, визначають виключним матеріалом створення медіа-арту відеотехнології з їх екранними типами (перш за все проектуванням на традиційний кіноекран) [3]. Найбільш широко розглядає аудіовізуальну специфіку медіа-арту З. Алфьорова. Дослідниця констатує акумулювання медіа-артом різноманітних, переважно цифрових, екранних форм в їх еkleктичному поєднанні, або за термінологію авторки «екранної форми «нон-стоп»». В цьому контексті можна вбачати розширене бачення типів екранів, які потенційно можуть використовуватися медіа-артом для власної презентації: «будучи інструментами «модульно-автоматичних» форм утіленості динамічного й статичного типів зображень, цифрові гаджети виявилися здатними створювати безкінечний ентропічний зображальний екранний простір або екранну форму «нон-стоп». Трансгресивність такої екранної форми стає її онтологічною ознакою. Уже не класичні екранні мистецтва — кінематограф і телебачення — стають джерелами породження таких форм, а новітній медіа-арт з його різноманітними сегментами, які динамічно розвиваються» [2, с. 161].

У той же час інша точка зору на природу медіа-арту констатує його як явище значно ширше за формальним принципом, тобто таке, що має не тільки дигітальну або виключно аудіовізуальну специфіку. Згідно даної концепції, медіамистецтво акумулює не лише різноманітні типи екранів (кіно-, теле-екран, а також монітор комп'ютера), але і ті види медіа, що не є за своєю суттю екранними. Відома дослідниця медіа-арту С. Кук зазначає, що на сьогодні неможливо визначити цей вид мистецтва як виключно нет-арт або

Digital Art та розуміти під способом презентації творів лише цифрові технології та комп'ютерний монітор [8]. В цьому ключі висловлюється В. Катрікала: «На сьогодні медіа-арт може охоплювати безліч мультимедійних та арт-форм (відео, звукове мистецтво, арт-інсталяції, комп'ютерне мистецтво, наукове мистецтво, інтерактивне мистецтво і т.д.), але на даний момент воно найчастіше пов'язується з використанням цифрових технологій... я поділяю амбівалентну позицію с приводу утвердження концепції «дигітального»» [9, с. 6]. У той же час автор не позиціонує медіамистецтво як гібридну форму кінематографу, з притаманним йому типом екрану, а скоріше перераховує всі типи екранних та неекранних медіа, які можуть слугувати матеріалом для створення та презентації/транслявання медіа-арту: «панорма інструментів (фотографія, радіо, кіно, телебачення), що були акумульовані комп'ютером» [9, с. 10]. Розробляючи концепт медіа-арту С. Тетерін зазначає можливість застосування виключно неекранних технологій у творах даного виду мистецтва, зокрема використання телефону (мається на увазі пристрій, що з'явився до ери смартфонів та не мав екрану). Дослідник розширює межі поняття, включаючи екранні та неекранні види медіа у спектр «матеріалу» медіамистецтва: «media art використовує в якості художнього поля сучасні комунікаційні технології — такі, як, наприклад, Інтернет, телефонний зв'язок, будь-який інший вид та формат передачі сигналу по проводах або через ефір» [10].

Обидві з вищеназваних точок зору так чи інакше включають аудіовізуальну образність та різноманітні типи екранів у поле творення медіа-арту, однак друга концепція констатує також неекранні форми існування медіамистецтва. Визначним прикладом в даній царині можуть виступати так звані звукові інсталяції. Вони можуть задіювати технології нових медіа (здебільшого цифрові), однак основний ідейний та матеріальний вимір твору медіа-арту залишається поза екранним простором. Так в звуковій інсталяції «Золотий ріг» в Стамбулі (створено компанією NEF у 2012 році) основне

місце в презентації твору відіграє звук: спеціальні труби не без допомоги комп'ютерної обробки збирають всі можливі звуки 35 поверхової будівлі (звуки пташиного щебету, шум вітру, електронних поміх тощо). Ці звуки лунають в повітрі та символізують музику контрабасиста Ч. Мінгуса. В даному випадку йдеться про залучання у творі медіа-арту лише аудіальної компоненти. Подібну характеристику можна також констатувати у випадку з архітектурно-звуковою інсталяцією в Данії (ЕККО). Цей витвір являє собою спеціальну балочну конструкцію з вмонтованими мікрофони, які за допомогою динаміків відтворюють так званий «архів звуків», який виникає під час проходження людиною у середині конструкції. Можна бачити інтерактивну та цифрову природу даної звукової інсталяції (звук обробляється за допомогою комп'ютеру), однак жодний з типів екранів в цьому випадку не фігурує. За тим же принципом створена так звана музикальна інсталяція «Вічна темрява» в Берліні (художник Р. Хенке) та багато інших робот сучасних медіамитців. Неекранною та не візуальною формою медіа-арту на сьогодні можна назвати також так званий телекомюнікешн арт (концепт, введений С. Тетеріним) [10]. Сюди включені такі твори медіа-арту, що залучають в якості творчого матеріалу факс, радіо, телефон (в його не екранних модифікаціях), а також різноманітні звукові пристрої. В цьому ракурсі можна відзначити радіоп'єси (починаючи від творів В. Рутмана), телефонні п'єси, зокрема роботу С. Тетеріна «Ромео та Джульєтта говорять по телефону» (2001 рік), що мала виключно аудіальну специфіку, та виражала концепцію віртуальності голосу без тіла, яку можна було передати лише за відсутністю візуальної складової презентації. Окремо до неекранних форм медіа-арту можна включити інсталяції із залучанням різноманітних типів медіа, що так чи інакше не мають візуальної компоненти, або такі, де екран виконує функцію додаткового елементу в скульптурі (а не засобу відображення або проекції аудіовізуальних образів). Класичним прикладом може слугувати знаменита скульптура С. Далі

«Телефон-омар», сучасна звукова інсталяція «Алгоритм» (художники Д. Аллор, Г. Кальсаділья). Остання хоча і залучає екран в пристрої банкомату, однак, його роль у концепції твору чисто номінальна — лише як символу епохи споживання, а не технічно екранного простору.

Незважаючи на достатньо широку популярність в сучасному мистецтві неекранних форм медіа-арту, їх кількісне співвідношення з екранними формами є порівняно невеликим, адже аудіальний образ на сьогодні не може конкурувати з візуальним та аудіовізуальним. Вже П. Вірілію зазначає первинність екрану перед усіма іншими, в тому числі аудіальними, способами комунікації та презентації інформації. Він зазначає, що аудіовізуальний образ «приходить на зміну публічному простору, де у попередні часи здійснювалася суспільна комунікація: вулиці, людні площі поступаються місцем позиції екрану та електронному оповіщенню» [11, с. 116] В сучасному культурному просторі найчастіше навіть акцентовані на аудіальній складовій твори медіа-арту мають симбіотичний характер, як, наприклад, це відбувається у випадку світло-звукових інсталяцій та перформансів, де екранною поверхнею для світлових проекцій можуть виступати будь-які елементи інтер'єру або ландшафту (твір «Гіперстрибок» колективу «Тундра»), а іноді навіть чисте повітря (робота А. Мельника «Ворон»).

Наряду з такими екранними формами медіа-арту, що здатні задіювати традиційні типи екрану (кіно-, теле- екран) та надсучасні монітори цифрових гаджетів (комп'ютерів, планшетів, смартфонів), існують такі екранні форми, що використовують нестандартні типи екранів (як-то голографічні екрани, екранні поверхні екстер'єрів, повітря). Умовно екранні форми медіа-арту за типом використаного екрану та наявності цифрових технологій та (перш за все виходу до мережі Інтернет) можна розділити на нет-арт/веб-арт та відео-арт. До перших можна віднести такі екранні форми, як піксел арт, excel art, різновиди комп'ютерної анімації (зокрема гіффіті арт, 2D, 3D анімацію), нано-арт. Друга група може включати всі екранні форми медіа-арту, що

трансляються на теле-, кіно- екранах, а також всіх інших не моніторних екранних поверхнях. І хоча в сучасній культурі немоніторні типи екранів часто також залежать від специфіки цифрової ери, однак, їх спосіб презентації твору є самобутнім. Подібні типи екранів задіюють в своєму онтологічному вимірі такі екранні форми, як відеоінсталяція, відеоперформанс, голографічна проекція, ландшафтна проекція (або 3D меппінг), віджеїнг.

Проте не можна стверджувати, що одна екранна форма може акумулювати лише один з розглянутих нами типів екранів. Трансгресивний та симбіотичний характер «екранної форми «нон-стоп»» (за З. Алфьоровою) є характерною ознакою існування сучасних екранних форм медіа-арту, що майже унеможлиблює спроби більш-менш чіткої типологізації. Наприклад, твори біо-арту можуть бути трансльовані як на кіно-, телеекрані, так і та моніторі (відео-арт П. Тратник «Волос»). Подібна ж тенденція відрізняє голографічну проекцію (від повітряних проекцій до проекцій на спеціальний мережевий екран), а також світлову анімацію. Остання може використовувати спеціальні світлові екрани для малюнку світловими потоками (роботи AzzA, І. Негріле, Н. Калоте), або задіювати стоп-моушн зйомку ландшафтних світлових проекцій та малюнків ліхтарями в повітрі (анімація Д. Пірсона). Останній вид світлової анімації не живе без монтажною обробки, таким чином, його способом презентації може виступати як монітор, так і телеекран. У той час перший названий нами проект світлової анімації використовує унікальний екран, створений виключно для світлової анімації.

Як можна бачити, одна і та ж екранна форма медіа-мистецтва може використовувати різноманітні типи екранів.

Висновки.

Таким чином, можна констатувати, що сучасний медіа-арт акумулює в своєму творенні та презентації як екранні, так і неекранні медійні форми. Екранні технології є найбільш поширеними, але не єдиними, які задіює медіамистецтво. З огляду на це, медіа-арт лише частково можна назвати

екранним видом мистецтва, і ця частина представлена екранними формами медіа-арту.

Наряду з традиційними типами екрану, такими, як кіно-, теле- екран, медіа-арт використовує також надсучасні монітори цифрових гаджетів (комп'ютерів, планшетів, смартфонів), а також нестандартні типи екранів, як-то голографічні екрани, екранні поверхні екстер'єрів, спеціальні екрани для світлової анімації, а також просто чисте повітря як проекційну поверхню. Зважаючи на подібну трансгресивність типів екранів, екранні форми медіа-арту можна умовно поділити на ті, що залучають цифрові та інтернет-технології, і ті, що шукають унікальні типи екранів для способу візуальної презентації.

Типологізація екранних форм медіа-арту на сьогодні може бути достатньо умовною, адже для сучасного медіамистецтва характерне одночасне використання декількох екранних типів в рамках однієї екранної форми.

Результати статті можуть бути залучені в подальших теоретичних та прикладних дослідженнях візуальної культури, сучасного екранного мистецтва, та можуть використовуватися в таких галузях, як культурологія, мистецтвознавство, соціальні комунікації.

Література:

- 1. Агафонова Н. Экранное искусство: художественная и коммуникативная специфика / Н. Агафонова. - Минск: БГУ культуры и искусств, 2009. - 273 с.*
- 2. Алфьорова З. Екранна форма новітньої доби в контексті мультимедійності / З. Алфьорова // Культура України. - Харків: Вид-во ХДАК, 2014. - Вип. 47. - С. 156-162*
- 3. Ліщинська О. Медіа-арт в українському візуальному мистецтві: філософсько-естетичні ідеї та вияви / О. Ліщинська // Гілея: науковий вісник. — Київ: Вид-во «Гілея», 2013. - № 78. - С. 256-259.*

4. Агафонова Н. Морфология *Digital Art*: актуализация искусствоведческого подхода / Н. Агафонова // Искусство и культура. - Витебск: Изд. Витебского гос. ун-та, 2011. - №2 (2) . - С. 40-45.
5. Язык мультимедиа. Эволюция экрана и аудиовизуального мышления / [Яременко Е., Буров А., Соколов С. и др.]; под. ред. Е. Яременко. - Москва: Изд. Всероссийского гос. ун-та кинематографии им. С. А. Герасимова, 2012. - 349 с.
6. Культура: довідник-словник [Електроний ресурс]. - 2015. - Режим доступу: http://www.artap.ru/cult/v_art.htm. - Назва з екрана.
7. Сколота З. Современное искусство: формы и технологии [Електроний ресурс] / З. Сколота // Молодой ученый: ООО «Издательство Молодой ученый», 2013. - №11. - Режим доступу: <http://www.moluch.ru/archive/58/8215/>. - Назва з екрана.
8. Кук С. Коротка історія роботи з мистецтвом нових медіа / С. Кук. - Берлін: Зелена скриня, 2010. - 232 с.
9. Катрікала В. Медіа-арт. На шляху до нового визначення мистецтва в столітті технологій [Електроний ресурс] / В. Катрікала. - 2015. - Режим доступу: http://www.academia.edu/11185472/Media_Art_Towards_a_New_Definition_of_Arts_in_the_Age_of_Technology. — Назва з екрана.
10. Тетерин С. Медиа-арт [Електроний ресурс] / С. Тетерин // Арт-азбука: словарь современного искусства. - [ред.-упор. М. Фрай]. - 2007. - Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20111008235215/http://azbuka.gif.ru/alfabet/m/media-art/>. - Назва з екрана.
11. Вирилио П. Машина зрения / П. Вирилио . - [пер. с фр. А. Шестакова]. - Санкт-Петербург: Наука, 2004. — 139 с.

References:

1. Ahafoнова N. Ekrannoe yskusstvo: khudozhestvennaya y kommunykativnaya spetsyfica / N. Ahafoнова. — Mynsk: BNU kul'tury y yskusstv, 2009. - 273 s.

2. Alforova Z. *Ekranna forma novitn'oyi doby v konteksti mul'tymedynosti* / Z. Alforova // *Kul'tura Ukrayiny*. - Kharkiv: Vyd-vo KhDAK, 2014. - Vyp. 47. - S. 156-162
3. Lishchyns'ka O. *Media-art v ukrayins'komu vizual'nomu mystetstvi: filosof's'ko-estetychni ideyi ta vyyavy* / O. Lishchyns'ka // *Hileya: naukovyy visnyk*. - Kyyiv: Vyd-vo «Hileya», 2013. - № 78. - S. 256-259.
4. Ahafonova N. *Morfolohyya Digital Art: aktualyzatsyya yskusstvovedcheskoho podkhoda* / N. Ahafonova // *Yskusstvo y kul'tura*. - Vytebsk: Yzd. Vytebskoho hos. un-ta, 2011. - № 2 (2). - S. 40-45.
5. *Yazyk mul'tymedya. Evolyutsyya ekrana y audyovyzual'noho myshlenyya* / [Yaremenko E., Burov A., Sokolov S. y dr.]; pod. red. E. Yaremenko. - Moskva: Yzd. Vserossyyskoho hos. un-ta kynematohrafiy ym. S. A. Herasymova, 2012. - 349 s.
6. *Kul'tura: dovidnyk-slovyk [Elektronyy resurs]*. - 2015. - Rezhym dostupu: http://www.artap.ru/cult/v_art.htm. - Nazva z ekrana.
7. Skolota Z. *Sovremennoe yskusstvo: formy y tekhnolohyy [Elektronyy resurs]* / Z. Skolota // *Molodoy ucheny: OOO «Yzdatel'stvo Molodoy ucheny»*, 2013. - № 11. - Rezhym dostupu: <http://www.moluch.ru/archive/58/8215/>. - Nazva z ekrana.
8. Cook S. *A Brief History of Working with New Media Art* / S. Cook. - Berlin: The Green Box, 2010. - 232 p.
9. Catricala V. *Media Art. Towards a New Definition of Arts in the Age of Technology* [Elektronyy resurs] / V. Catricala. - 2015. - Rezhym dostupu: http://www.academia.edu/11185472/Media_Art._Towards_a_New_Definition_of_Arts_in_the_Age_of_Technology. - Nazva z ekrana.
10. Teteryn S. *Medya-art [Elektronyy resurs]* / S. Teteryn // *Art-azbuka: slovar' sovremennoho yskusstva*. - [red.-upor. M. Fray]. - 2007. - Rezhym dostupu: <http://web.archive.org/web/20111008235215/http://azbuka.gif.ru/alfabet/m/media-art/>. - Nazva z ekrana.

11. Virilio P. *The Vision Machine* / P. Virilio. - Bloomington, Indianapolis: BFI Publishing, 1994. — 82 p.

УДК: 792.8 (091)

ЕСТЕТИЧНА Й МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ТЕОРІЯ НЕОКЛАСИЦИЗМУ В ХОРЕОГРАФІЇ У XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТІ

кандидат мистецтвознавства, доцент, Шариков Д. І.

Інститут мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка, Україна,
Київ

У статі вперше проаналізовано та розглянуто естетичну й мистецтвознавчу концепцію про неокласицизм в хореографії. Аналізуються особливості неокласицизму в мистецтві, а також неокласичний балетний театр як цілісне унікальне явище хореографічної культури. Визначаються зображально-виражальний стиль у хореографічних постановках – балетах, ансамблевих танцях та хореографічних мініатюрах.

Ключові слова: неокласичний танець, неокласицизм, хореографія, балетний театр, неокласичний стиль, танцювальні форми, мініатюра, ансамбль.

Шариков Д. И. Эстетическая и искусствоведческая теория неоклассицизма в хореографии в XX – начале XXI века / Институт искусств Киевского университета имени Бориса Гринченко.

В статье впервые проанализированы и рассмотрены эстетическую и искусствоведческую концепцию о неоклассицизм в хореографии. Анализируются особенности неоклассицизма в искусстве, а также неоклассический балетный театр как целостное уникальное явление хореографической культуры. Определяются изобразительно-выразительный

стиль в хореографических постановках – балетах, ансамблевых танцах и хореографических миниатюрах.

Ключевые слова: неоклассический танец, неоклассицизм, хореография, балетный театр, неоклассический стиль, танцевальные формы, миниатюра, ансамбль.

Sharykov Denys Aesthetic and Study of Art of the theory Neoclassical in the Choreography XX – XXI century / Institute of Arts of The Kyiv University named after Boris Grinchenko.

The paper first reviewed and considered aesthetic and artistic concept of the neo-classical choreography. Analyzes the characteristics of Neoclassicism in art, as well as neoclassical ballet theatre as a unique holistic phenomenon choreographic culture. Determined expressive style in dance productions, ballets, choral dances and choreographic miniatures.

Keywords: neoclassical dance, Neoclassicism, choreography, ballet, neoclassical style of dance forms, miniature, ensemble.

Вступ.

Проблема, якій присвячене дослідження, є цікавою тим, вперше в українському мистецтвознавстві аналізуються і розглядаються естетична й мистецтвознавча концепція про теорію неокласицизму в хореографії та неокласичний балетний театр.

Метою є – визначити генезу й особливості неокласичного балетного театру у XX – початку XXI століття.

Завданнями є:

- проаналізувати стан дослідження з даної проблематики;*
- проаналізувати особливості неокласицизму в художній культурі;*
- визначити генезу й концептуальні закономірності в неокласичному балетному театрі;*
- висвітлити жарново-стилістичні, формально-технічні, зображально-виражальні особливості неокласичного балету.*

Наукові дослідження у галузі неокласичного балету хореографічної культури представлені – Гваттеріні М. [1Філіпом Ла Модем, Мішелем Мерсьє та Ізабеллою Жіно, Чепаловим О. І. [2]

Неокласицизм (від «нео» – новий) – це термін, що означає різні художні явища в мистецтві (архітектура, скульптура, музика) останньої третини XIX–XX ст., які тяжіють до традицій античного мистецтва: архаїки (800–500 рр. до н.е.), в архітектурі, живописі та музиці – стилістики бароко (1570–1770 рр.). Ширше – неокласицизм прагне до відродження будь-яких напрямів чи ідеалів мистецтва попередніх епох [4, с. 41].

На відміну від «класицизму» доби *італійського ренесансу* (1350–1560 рр.) або від *французького класицизму* (1640–1840 рр.), неокласицизм розглядає античність не як культурний ідеал, а як матеріал для символізації асоціативних варіацій і деконструкції для відображення сучасних соціокультурних та інтелектуальних проблем. Сюжети і герої античних міфів, образотворчі форми античного мистецтва, загальні уявлення про античну культуру і цивілізацію в контексті світової історії постають у неокласицизмі як умовний код сучасних культурних рефлексій; архетипічний каркас художньо-філософських ілюзій XX ст., культурно-історичне тло розв'язання «вічних проблем людства» в стрімко і трагічно мінливому світі сучасної культури й цивілізації.

Також, термін «неокласицизм» вживається для позначення класичних тенденцій в образотворчому мистецтві та музиці другої половини XIX – першої половини XX ст. Виникнення неокласицизму зумовлене прагненням протиставити сучасній реальності (реалізм, натуралізм), з її трагізмом (експресіонізм) і відчуженістю людської особистості, вічні цінності, відродити *високий стиль* класичного мистецтва. Неокласицизм утверджує ідеальні, позачасові образи, вільні від усього конкретного, зумовленого плином реальної історії. Однак сама полемічність такої установки викликає до життя

здобутки, що яскраво відображають саме свою епоху [3, с. 81].

Витоки неокласицизму в хореографії беруть свій початок від творчості Михайла Фокіна, балет «Ацис і Галатея» (1905 р.), який почав звертатись до естетики античних ідеалів мистецтва. На відміну від представників імпресіонізму й модерну в танці – Рут Сен-Дені, Айседори Дункан. Він вважав головним не стилізацію чи звернення виключно до форми античного танцю, а саме створення нової форми та лексики, переосмислення психології розвитку балетного дійства, художніх образів персонажів у балеті через форми танцю Давньої Еллади.

Саме, античні форми вдало синтезуючись із академічними здобутками балетного театру, його естетикою, зумовили появу *«нового балету»*, де класичний танець був швидше технічним інструментом у розкритті художнього образу в балеті чи хореографічній мініатюрі. На відміну від балету романтизму та академізму Маріуса Петіпа, де класичний танець був головним виражальним засобом, і часто репрезентував виключно демонстрацію складної техніки, ігноруючи сюжетну лінію, та образність персонажів.

Балети Фокіна на *античний сюжет* з використанням давньогрецької танцювальної лексики та естетики в художньому оформлення балету (костюмів та декорацій) були присутні у балетах – «Павільйон Арміди» на музику О. Черепніна, «Дафніс і Хлоя» на музику М. Равеля (1912 р.), а також *еліністично-єгипетський* колорит у балеті «Єгипетські ночі чи Клеопатра» на музику А. Аренського (1908 р.).

Зображально-виражальні форми хореографічних постановок Фокіна мали не тільки певні архетипи античного танцю чи форм, він йшов далі у розвитку і розширенні образності балетної мови, завдяки – імпресіонізму, експресіонізму, кубізму, абстракціонізму, елементів ритмопластики Еміля Жак-Далькроза. Ми проаналізуємо особливості *імпресіонізму* та авангардних форм в хореографії сьогодення.

Імпресіонізм – це напрям сучасній хореографії, американо-російське походження. Сьогодні можна провести аналогію між естетикою цього напрямку й естетикою інтуїтивізму Анрі Бергсона (вчення про інстинкт, інтелект, інтуїцію, інтуїтивне пізнання, творчу активність минулого в сучасному, відтворення переживань і вражень минулого у сфері позасвідомого, індивідуальне начало митця як своєрідне бачення світу, здатність митця до повнішого і глибшого бачення світу).

У неокласичних постановках прояви імпресіонізму мають свої *характерні ознаки*: мить фіксації сильного враження; гра та спеціальні маніпуляції зі світлом (контражури, освітлення балетних персонажів з боків, з низу, з верху); відтворення миттєвості; маніпуляції з тканиною, використання світлотіні; виражальна та емоційна передача рухами художнього образу при багатогранній імпровізації. У межах імпресіонізму як напрямку найяскравіше виявляють себе тенденції, закладені Лої Фулер, Айседорою Дункан, які власними виражальними засобами, на початку сприяли розвитку неокласицистичним тенденціям в танці, а згодом утворили певні форми і техніки неокласицизму як напрямку сучасної хореографії. Вони оформились як стилістичні різновиди першої половини XX століття (фулеризм, дунканізм).

Фулеризм – стилістичний різновид імпресіонізму, головними особливостями якого можна вважати: імпровізацію та експериментування із світлом і тканиною; метаморфози з костюмами, що створюють певну художню асоціацію абстрактного образу; виконання танцювальних композицій лише на класичну музику, акцентування на візуальному сприйнятті та дивовижних враженнях. *Дунканізм* – стилістичний різновид імпресіонізму, характерними ознаками якого можна вважати: імпровізацію, відтворення в танці враження від музичного супроводу та власного емоційного стану, акценті на внутрішньому та емоційному сприйнятті, виконання танцювальних імпровізацій лише на класичну музику [1, с. 169].

Риси імпресіонізму в постановках Фокіна, властиві в балеті «Шопеніана чи Сильфіди» на музику Ф. Шопена, хореографічній мініатюрі «Помираючий лебідь» на музику К. Сен-Санса (1907 р.), «Ведіння рози» на музику К. Вебера (1911 р.).

На початку ХХ століття у балетах Фокіна, як в лексичній, так і художньо-образній репрезентації в танці часто використовується форми, стилістика, психологія передачі образу, завдяки виражальним засобам *експресіонізму*. Експресіонізм – авангардна танцювальна течія модернізму німецького походження. Головною особливістю якої є бачення світу у нескінченному русі, хаотичному зіткненні сил, напруженість художньої інтонації, загострений показ психологічного стану людини (агресії, гніву, фатальності, відчаю, пристрасті, жаху, смерті, спокуси), динамізм, виразність рухів та жестів, іронія, асиметричність і деконструкція у композиційній побудові [2, с. 169].

Цей принцип Фокін, простежується в балетах «Петрушка» на музику И. Стравінського (1911 р.), емоційно насичені й виражальні персонажі у балетах «Жар-птиця» на музику И. Стравінського, «Шехерезада» на музику Н. Римського-Корсакова (1910 р.). Неокласична хореографія Михайла Фокіна – фокінізм особливістю якої є звернення до античних, міфологічних, біблійних сюжетів, літературних творів, а також безсюжетний балет. Головним є однодійний балет і хореографічна мініатюра (solo, douetto, trio, quartetto, quintetto). Притаманні експресіоністичні, імпресіоністичні й кубічні відтінки, авторські експерименти. У побудові хореографічної композиції, її лексики значна увага звертається на танцсимфонію, психологічний оновлений класичний танець, ритмопластику. Безперечною ознакою є стилізація інших художніх форм (східного, давньогрецького, давньоруського, характерного танцю, танцювальна пантоміма тощо).

Отже, на сьогодні неокласицизм – напрям в сучасній хореографії російсько-європейського походження. Філософською основою напрямку в

хореографії вважають естетику ідеалу – антична естетика, естетика ренесансу. Значний вплив на розвиток цього напрямку мають філософські ідеї Анрі Бергсона, Мішеля Хайдегера, Карла Юнга, Федора Достоєвського, Володимира Соловйова. Фундаментом даного напрямку є *класицизм*. Класицизм (від лат. *classicus* – зразковий) – метод художнього мислення, естетична система, напрям і стиль у мистецтві й культурі, в основі якого лежить античність. *Кредо напрямку* – розумна закономірність, шляхетність, вираження піднесених моральних ідеалів, сувора організованість, міць і велич, логічний і гармонійний образ, рівновага та симетрія в композиційній побудові. Класицизм являє собою канон і зразок. Він є певним етичним та естетичним чинником авторської художньої творчості [4 с. 103].

Можна вважати, що в хореографії неокласицизм запозичує деякі художні форми з мистецтва: *античності* (архаїки, класики, еллінізму); *мистецтва Ренесансу* (італійський високий ренесанс); *Нового часу* (бароко, рококо, класицизму) та *імпресіонізму*. Безперечно, неокласицизм включає та використовує інші стилістичні форми: народного фольклору, експресіонізму, абстракціонізму, сюрреалізму, кубізму, модерну, джазу, мистецтва Стародавнього Світу, Середньовіччя тощо. Попри це, неокласицизм буде власну художню лінію та авторський елемент, не змішуючи усі стилі, як це можна бачити у постмодернізмі.

Неокласичний балетний театр зарубіжжя на сьогодні в хореографії представлений певними стилістичними ознаками, а саме головним виражальним засобом є неокласичний танець – *психологічний класичний танець*, важливістю якого не репрезентація академічних зразків та техніки, а виключно показ характеру, образу, психологію взаємовідносин через ускладнену класичну лексику (хореографію – танцювальний текст). Також неокласика чи неокласичний танець є:

- оновлення техніки та сценічних і балетних зразків класичного танцю більш віртуозними виразними рухами та позиціями;

- ускладнення побудови форми балету: *entree, pas deux, pas de trois, variations, corps de ballet*;
- побудова класичні *pas* таким чином, щоб простежувався та розкривався психологічний, символічний або асоціативний зміст;
- проминаючими рухами, важливим є підхід та перехід від руху до руху.

Принципи *неокласичного балетного театру зарубіжжя* є також значна відмінність від академічної традиції в європейських театрах Парижу, Мілану, Копенгагена, Санкт-Петербурга (балет сентименталізму й романтизму 1789–1905), часте використання до паралельних й кутових позицій (*flex*) у поєднанні з поворотними та заокругленими (*arrondi, allongé*). У неокласичному балетному театрі, структурному чи авторському (Париж, Лондон, Амстердам, Гамбург, Штутгарт, Нью-Йорк) більша перевага надається музичному твору, в якому класичні *pas* органічно повторюють всі складні особливості симфонічної, класичної та неокласичної музики, тобто використання принципу танцсимфонії. Сучасний неокласичний балетний театр функціонує у межах трьох жанрів – безсюжетний, сюжетний, змішаний (постнеокласичний авторський).

Безсюжетний (абстрактно-асоціативний) російсько-французький та американський бере свій початок у творчості Льва Мясіна й Джорджа Баланчіна. Головною особливістю цього різновиду є звернення до античного сюжету та міфу, побудова абстрактної асоціації у балеті, ускладнена класична техніка, використання джазових і модерних танцювальних виражальних засобів і форм, симфонізму і академічних балетних принципів.

Сюжетний (драматичний) британський, бере початок у творчості Фредеріка Аштона. Особливостями цього різновиду є оновлення балетної лексики (зокрема балетів класичної спадщини), ускладнення класичної танцювальної лексики для посилення психологізму балету; зростання уваги до обов'язкового драматичного чи літературного сюжету, наявність

реалістичних, експресіоністичних і сюрреалістичних принципів, використання пантоміми, модерних, джазових, популярних, фольклорних танцювальних виражальних засобів, танцсимфонії та академічних балетних принципів.

Сучасні процеси в неокласичному балетному театрі зарубіжжя кінця XX – початку XXI століття не обмежуються загальними характеристиками неокласицизму, тому вважаємо за доцільне назвати ці новітні явища постнеокласикою чи за жанром – змішаним авторським неокласичним театром балет. *Постнеокласика* (від фр. post – після, neoclassique – нова класика) – пізня авторська неокласика 1970–2015 рр. Розвиток постнеокласики відбувався головним чином в Нідерландах, Німеччині, Україні, Словенії [3, с. 78].

Балетний зарубіжний авторський постнеокласичний театр включає різні балетні форми – традиційні, балетну мініатюру, включаючи: безсюжетні (Іржи Кіліан, Аніко Рехвіашвілі, Едвард Клюг – асоціативна абстракція, авторський експеримент); сюжетні (Джон Нойєрмаєр, Аніко Рехвіашвілі, Едвард Клюг – сюжетна мініатюра і масові композиції), авторський сюжет та змішані.

Висновок.

Отже, можна констатувати, що неокласицизм в хореографії не є лише імітуванням класичної традиції чи стилізацією, а є самостійним напрямом. Він спирається на естетичні й філософські течії, під час XX століття утворив певну модель існування у хореографічному мистецтві через вплив і синтез академічних традицій, імпресіонізму, експресіонізму, фольклорної стилізації, модерну, джазу, у певній мірі, естетиці бароко. Балетний неокласичний зарубіжний театр визначив формально-технічні та зображально-виражальні засоби репрезентації, а також власні пріоритетні жанри – безсюжетний (абстрактно-асоціативний), сюжетний (драматичний), авторський постнеокласичний.

Література:

1. Гватерини М. Азбука балета / Гватерини М. – М.: БММ АО, 2001. – 240 с.: ил.
2. Чепалов О. І. Хореографічний театр Західної Європи ХХ ст.: монографія / О. І. Чепалов. – Х.: Харківська держ. академія культури, 2007. – 344 с.: іл.
3. Шариков Д. І. Мистецтвознавча дисципліна хореологія як феномен художньої культури.: монографія / Д. І. Шариков. – К.: Кафедра театрального мистецтва. Київський міжнародний університет, 2013. – Частина 3. – 90 с.: іл.
4. Шариков Д. І. Теорія, історія та практика сучасної хореографії: монографія / Д. І. Шариков. – К.: Кафедра театрального мистецтва. Київський міжнародний університет, 2010. – 208 с.

References:

1. Gvateryny M. Azbuka baleta / Gvateryny M. – M.: BMM AO, 2001. – 240 s.: yl.
2. Chepalov O. I. Horeografichnyj teatr Zaxidnoyi Yevropy XX st.: monografiya / O. I. Chepalov. – X.: Xarkivs`ka derzh. akademiya kultury, 2007. – 344 s.: il.
3. Sharykov D. I. Mystecztvoznavcha dyscyplina xoreologiya yak fenomen xudozhnoyi kultury.: monografiya / D. I. Sharykov. – K.: Kafedra teatralnogo my`stecztva. Kyyivskyj mizhnarodnyj universytet, 2013. – Chasty`na 3. – 90 s.: il.
4. Sharykov D. I. Teoriya, istoriya ta praktyka suchasnoyi xoreografiyi: monografiya / D. I. Sharykov. – K.: Kafedra teatral`nogo my`stecztva. Kyyivskyj mizhnarodnyj universytet, 2010. – 208 s.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПИТАННЯ ПРАВА ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

ІНСТИТУТ НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ
ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ВІД ЧАСІВ РИМСЬКОГО ПРАВА ДО
РЕГЛАМЕНТУ РИМ II

Трощенко І. О. 5

НОВА ХВИЛЯ РЕФЕРЕНДУМІВ ЩОДО САМОВИЗНАЧЕННЯ:
ПРИЧИНИ ТА МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ
Далявська Т. П.

21

ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКА МОДЕЛЬ ФЕДЕРАЛІЗМУ ЯК ДОСВІД
ІНСТИТУТІВ США
Ткач А. О.

36

РОЗДІЛ II. ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА ХІХ СТ. ЄВГЕНІЯ
(БОЛХОВІТІНОВА) З УДОСКОНАЛЕННЯ СТАНУ ДУХОВНОЇ
ОСВІТИ ЄПАРХІЇ

кандидат історичних наук, Баранова Н. В. 52

ПЕРЕХІД ВІД АВТОРИТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО
СУСПІЛЬСТВА В ІСПАНІЇ (1960-1982 рр.): ОГЛЯД ДЖЕРЕЛЬНОЇ
БАЗИ

доктор історичних наук, Годлевська В. Ю. 66

НАУКА І ТЕХНІКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАРОДНЕ
ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ НА ОСНОВІ
ЖУРНАЛУ «НАУКА І СУСПІЛЬСТВО» 1951-1991-х рр.

Логвинюк Т. В. 82

АРХЕТИП «ДЕРЕВА» ТА «ЖЕРТОВНОЇ ТВАРИНИ» ЯК ОСНОВА
ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ВІК ЛЮДИНИ

кандидат педагогічних наук, доцент, Некрутенко О. Б.,

Орлова Ю. В.

90

РОЗДІЛ ІІІ. ПИТАННЯ МИСТЕЦТВА ТА
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА

ТЕМБРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МІДНИХ ДУХОВИХ
ІНСТРУМЕНТІВ У ОРКЕСТРОВІЙ МУЗИЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

доктор мистецтвознавства, Круль П. Ф.

98

МЕДІА-АРТ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ЕКРАННОГО
МИСТЕЦТВА

кандидат філософських наук, Ландяк О. М.

104

ЕСТЕТИЧНА Й МИСТЕЦТВОЗНАВЧА ТЕОРІЯ
НЕОКЛАСИЦИЗМУ В ХОРЕОГРАФІЇ У ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ
СТОЛІТТІ

кандидат мистецтвознавства, доцент, Шариков Д. І.

118

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ПАРАДИГМА ПІЗНАННЯ: ГУМАНІТАРНІ ПИТАННЯ»
SCIENTIFIC JOURNAL
«PARADIGM OF KNOWLEDGE: HUMANITARIAN ISSUES»**

Підписано до друку 15.04.2015
Формат 60x84/16. Гарн. Times New Roman.
Папір офсетний. Друк різнографія.
Тираж 300пр.

© Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом»
Свідоцтво ДР №325712
02192, м. Київ, вул. Юності 9/144.
т/ф. +38044-525-62-99
e-mail: paradred@gmail.com

